

١٧-٦٤

عقائد طيبة

شرح فقه اكبر (للامام الاعظم الكوفي) لعللي القارى

قد اعتنى بطبعه طبعة جديدة بالأوفست

مكتبة الحقيقة

HAKIKAT KİTÂBEVİ

Darüşşefeka Cad. 57 P.K.: 35 34262

Tel: 0212 523 45 56 Fax: 0212 525 59 79

<http://www.hakikatkitabevi.com>

e-mail: bilgi@hakikatkitabevi.com

Fâtiḥ-İSTANBUL

2003

[الفتاوى الحديثة] للشيخ أحمد شهاب الدين بن حجر الهيتمي

وسئل نفع الله به : هل لمقلد الشافعي رضي الله عنه مثلا أن يقلد غيره بعد العمل وقبله مع تتبع الرخص أولا ، وقد صرح الآمدي وابن الحاجب بامتناعه بعد العمل اتفاقا ؟

فأجاب بقوله : لمقلد غير إمامه أحوال ذكرها السبكي أخذنا من كلامهم .

أحدها : أن يعتقد رجحان مذهب الغير في تلك المسئلة فيجوز اتباعا للراجع في ظنه .

الثانية : أن يعتقد رجحان مذهب إمامه أولا يعتقد رجحان واحد منهما فيجوز أيضا سواء قصد الاحتياط لدينه مثلا كالحيلة إذا قصد بها التخلص من الربا كبيع الجمع بالدراهم وشراء الخبيث بها ، ولا كراهة حينئذ بخلاف الحيلة على غير هذا الوجه فإنها مكروهة .

الثالثة : أن يقصد بتقليده الرخصة فيما دعت حاجته إليه فيجوز أيضا إلا أن يكون يعتقد رجحان مذهب إمامه وأنه يجب تقليد الأعم .

الرابعة : أن يقصد مجرد الترخيص من غير أن يغلب على ظنه رجحانه فيمتنع كما قاله السبكي : قال : لأنه حينئذ متبع لهواه لالدين .

الخامسة : أن يكثر منه ذلك بحيث يصير متبعا للرخص بأن يأخذ من كل مذهب بالأسهل منه ، فيمتنع أيضا لأنه يشعر بانحلال رتبة التكليف .

السادسة : أن يجتمع من ذلك حقيقة مركبة ممتنعة بالإجماع فيمتنع كأن يقلد شافعي ثم يسلك في طهارة الكلب ويمسح بعض رأسه لأن صلاته حينئذ لا يقول بها مالك لعدم مسح كل الرأس ولا الشافعي لنجاسة الكلب ، وزعم الكمال ابن الهمام جواز نحو ذلك ضعيف وإن برهن عليه .

السابعة : أن يعمل بتقليده الأول ويستمر على آثاره ثم يريد أن يقلد غير إمامه مع بقاء تلك الآثار كحني أخذ بشقعة الجوار عملا بمذهبه ثم تستحق عليه فيريد العمل بمذهب الشافعي فلا يجوز لتحقق خطئه إما في الأول أو الثاني مع أنه شخص واحد مكلف :

[مطلب : يجوز التقليد بعد العمل]

وما ذكر عن الآمدي وابن الحاجب نظر فيه السبكي فقال : في دعوى الاتفاق نظر ، وفي كلام غيرهما ما يشعر بإثبات خلاف بعد العمل أيضا وكيف يمتنع إذا اعتقد صحته ، ولكن وجه ما قاله أنه بالتزامه مذهب إمامه لكف به مالم يظهر له غيره والعامى لا يظهر له شيء ، هذا وجه ما قاله ولا بأس به ، ولكني أرى تغزيله على صورة الحنفي المذكورة وهي وإن كانت غير منقولة فالمنقول وتحقيقه قد يشهد لها ومما تبين ذلك أن التقليد بعد العمل إن كان من وجوب لإباحة لترك كحني قلد في سنة الوتر أو من حظر الإباحة لتفعل كشافعي يقلد في نكاح بلا ولي فالمتقدم منه في الوتر هو الفعل وفي النكاح هو الترك وكلاهما لا ينافي الإباحة ، واعتقاد الوجوب أو التحريم خارج عن العمل وحاصل قبله فلامعنى للقول بأن العمل فيهما مانع من التقليد وإن كان بالعكس بأن كان يعتقد الإباحة فقلد في الوجوب أو التحريم فالقول بالمنع أبعد وليس في المعاني ولا هذه الأقسام ، نعم المفتي على مذهب إذا أفتى بحكم ليس له أن يقلد غيره ويقفى بخلافه لأنه محض تشبه إلا إن قصد مصلحة دينية دعت إلى ذلك ، كما روى عن ابن القاسم أنه أفتى ولده في نذر اللجاج بمذهب الليث ، وهو أنه يتخلص عنه بكفارة يمين ، وقال له : إن عدت لم أفتك إلا بقول مالك أنه يتعين ما التزمه ، والله أعلم .

عقائد مبيها

شرح فقه اكبر (للامام الاعظم الكوفي) لعلي القارى

يطلب من مكتبة الحقيقة بشارع دار الشفقة بفتح ٥٧ اسطنبول-تركيا

ميلادي

هجري شمسي

هجري قمري

٢٠٠٣

١٣٨٢

١٤٢٤

من اراد ان يطبع هذه الرسالة وحدها او يترجمها الى لغة اخرى فله من الله الاجر الجزيل و منا الشكر الجميل و كذلك جميع كتبنا كل مسلم ماذون بطبعها بشرط جودة الورق و التصحيح

عقائدِ نظامیہ (دیباچہ)

84305

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حمد بے حد و ثناتی بے عدم خالق و دود جل شانہ را۔ و در و دنا محمد و در محمود کونین
رسول الثقلین محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و برآل و اصحاب او۔ اما بعد
ہر گاہ اس مؤلف بے بضاعتہ محمد فخر الدین کہ تولید صوری و معنوی از رئیس السالکین
شیخ المشائخ تاج الواصلین فخر العاشقین حضرت نظام الدین اورنگ آبادی قدس
ستر العزیز دارو۔ برائے زیادت قدوة العارفين حریق المہبتہ شیخ الاسلام و المسلمین
حضرت مخدوم فرید الدین شکر بار مسعود الابدی ایدنی اللہ بطفہ الخفی و الجلی کہ در حق طالبان حق
کبریت احمر است از اورنگ آباد خجستہ بنیاد حضرت پاک پن رسید بہرہ یاب سعادت جناب ہدایت مآب
گشت اکثر اعزہ آنحضرت از راہ کرم و عنایت فرمودند کہ عقائد اہل سنت و جماعتہ کہ نہج تہ انام

ترجمہ دیباچہ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تعریف جس کا پارہ ہو اور ثنا جس کا شمار نہ ہو خاص خالق و دود جل شانہ کو یعنی پیدا کرنے والے کو کہ دوست و مہربان ہے
اور اس کی بہت بڑی شان ہے اور بے حد و در و محمود کونین یعنی دو نوجہان کے سر ہے ہوئے پر اور رسول الثقلین یعنی جن و
انسان ہر دو مخلوق کے لیے بھیجے ہوئے پر کہ نام پاک آپ کا محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے اور آپ کی آل و اصحاب
پر ہو جو اس کے بعد بیان ہے کہ جب یہ مؤلف بے مایہ محمد فخر الدین جن کی ظاہری اور باطنی پیدائش رئیس السالکین
شیخ المشائخ تاج الواصلین فخر العاشقین حضرت نظام الدین اورنگ آبادی قدس سرہ العزیز سے ہوئی ہے زیادت
کے لیے قدوة العارفين حریق المہبتہ شیخ الاسلام و المسلمین حضرت مخدوم فرید الدین شکر بار مسعود الابدی کی رضائے
بزرگان کے لطف خفی و جلی سے میری مدد کرے کہ یہ زیادت حق کے طلبکاروں کے حق میں کبریت احمر یعنی اکسیر ہے۔
اورنگ آباد خجستہ بنیاد سے رگاہ پاک پن میں پہنچ کر اس جناب ہدایت مآب کی سعادت سے بہرہ یاب ہوا اس آستانہ کے
اکثر اعزہ نے کرم و عنایت کی راہ سے فرمایا کہ اہل سنت و جماعتہ کے عقیدے جو خلق کے پیشوا

امام اعظم ابو حنیفہ کو فی رضی اللہ تعالیٰ عنہ باشد بقید قلم بعبارت سہل آرید کہ موجب یاد آوری در جناب فیض انتساب بش یعنی حضرت فرید الدین م شود حال آنکہ استطاعت خود از جهت اختلاف مسائل اس قدر نمی یافتم و طاقت و دم قبول سوال ایشان نیز نمی داشتم لہذا دست بدامن ملکی سمات قدسی صفات ہادی الخلق الہی صراط المستقیم مرشد الانام فی منایج الدین القویم بش امام اعظم رحمۃ اللہ تعالیٰ م بواسطہ فقہ اکبر کہ تالیف امام اکبر است رضی اللہ تعالیٰ عنہ در زدم و بعبارت آسان بیان نمودم و ہر مسئلہ را بعنوان بش اسے پیش گرفتہ ہر بعقیدہ ساختہ تا عوام و خواص از کلام امام انام کہ بنائے اہل سنت و جماعت حنفی است بہر یاب گشتہ اس سچیدان را، بدعای تبعیت اہل سنت نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم و خیریت خاتمہ افتخار بخشند تو لاکہ اگر سہوے یا نسیانے بنظر آید بمقتضائے العفو عند کرام الناس مامول بخشند و اصلاح فرمایند۔

ترجمہ۔ امام اعظم ابو حنیفہ کو فی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے طریق پر ہوں دین آسان عبارت میں تحریر کر دیں کہ اس جناب فیض انتساب یعنی حضرت باوا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ میں یاد آوری کا موجب رہے۔ حالانکہ مسائل کے اختلاف کے سبب اس قدر اپنی استطاعت نہیں پاتا تھا اور نہ ان کے سوال کو نہ مان کر رد کرنے کی طاقت رکھتا تھا۔ اس لیے فرشتہ عادات، قدسی صفات۔ مخلوق کو سیدھی راہ چلانے والے۔ دین مضبوط کے راستوں میں لوگوں کے ارشاد کرنے والے حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ کے دامن میں بذریعہ فقہ اکبر کے جو امام اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی تالیف و جمع کی ہوئی ہے میں نے ہاتھ مارا۔ اور آسان عبارت میں اس کو بیان کیا۔ اور ہر مسئلہ کا شروع لفظ عقیدہ سے کیا تاکہ عام و خاص امام انام کے کلام سے جو اہل سنت و جماعت حنفی کی بنا اور اصل ہیں بہر یاب ہو کر اس ناچیز کو پر وی سنت نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم کی اور خیریت خاتمہ کی دعا کر کے افتخار بخشیں۔ امید کہ اگر کوئی سہو یا نسیان نظر میں آجائے تو موافق حکم العفو عند کرام الناس مامول یعنی بزرگ لوگوں کے نزدیک معافی کی امید ہے معاف فرما کر درست کر دیں۔

عقائد

عقیدہ اصل توحید و مایصۃ الاعتقاد بہ۔ ترجمہ چیزے کہ صحت می یابد اعتقاد
 ہاں۔ اسے کہ زبان را موافق دل ساختہ گوید کہ ایمان آوردم بتوحید حق تعالیٰ
 در ذات و تفرید و صفات و بلائکہ کہ بندہ ہائے حق تعالیٰ اند و مبرا اند از ذنوب و معاصی
 و منزہ اند از ذکورت و انوشت و بہ کتاب ہائے حق تعالیٰ مثل تورات و انجیل و
 زبور و سقران و غیرہ بلا تعین عدد و تکلیف انبیاء و رسل و بزنگی بعد موت و بآدمین
 قیامت و بقدر خیر و شر از اللہ تعالیٰ یعنی تقریر جمع مخلوقات بر مرتبہ کہ یافتہ می شود مش
 ضمیر آید بسوائے مرتبہ م از حسن و قبح و نفع و ضررش اس ہمہ بیان مرتبہ بصلہ از بیانیم بقید
 زمانی مکان عقیدہ حساب افعال و ترازوئے اعمال و بہشت و دوزخ و صراط و حوض حق
 است عقیدہ حق تعالیٰ واحد است نہ بطریق عدد کہ توہم شود بعد او دیگر م
 یعنی کسے اور اشتریک نیست نہ در ذات و نہ در صفات عقیدہ و مشابہت
 اور کسی از مخلوقات قال نعیم ابن حنظل من شبنہ اللہ بشی من خلقہ

ترجمہ عقیدہ توحید کی اصل اور جس سے اعتقاد صحیح ہوتا ہے یہ ہے کہ زبان کو دل کے موافق کر کے یوں
 کہے کہ میں ایمان لایا حق تعالیٰ کو ذات میں ایک جاننے پر اور صفات میں عینا سمجھنے پر اور میں ایمان لایا فرشتوں
 پر کہ وہ حق تعالیٰ کے بندے ہیں اور گناہوں اور نافرمانیوں سے بری ہیں۔ اور مرد اور عورت ہونے سے
 پاک ہیں اور میں ایمان لایا حق تعالیٰ کی کتابوں پر جیسے تورات اور انجیل اور زبور اور قرآن مجید وغیرہ جن کا شمار
 مقرر نہیں اور میں ایمان لایا تمام نبیوں اور رسولوں پر اور میں ایمان لایا مرنے کے بعد زندہ ہونے پر اور میں ایمان
 لایا قیامت پر اور میں ایمان لایا خدا نے تعالیٰ کی طرف سے نیکی اور بدی کے اندازہ کر دینے پر یعنی تمام مخلوقات
 کا ایسے مرتبہ میں ٹھہرانا جس میں زمان و مکان کی قید کے ساتھ بھلائی اور برائی اور نفع اور نقصان پایا
 جاتا ہے۔ عقیدہ فعلوں کا حساب اور عملوں کی ترازو اور بہشت اور دوزخ اور پل صراط اور حوض حق
 کو شریعت ہے۔ عقیدہ حق تعالیٰ ایک ہے نہ ایسا کہ گنتی کی طرح۔ اس کے بعد دوسرے کا وہم پیدا ہو
 یعنی کوئی اس کا شریک نہیں ہے نہ ذات میں اور نہ صفات میں۔ عقیدہ اور اس کا مخلوق سے کوئی مشابہت
 نہیں ہے کہ کہا ہے نعیم ابن حنظل نے خدا تعالیٰ کو اس کی مخلوق سے کسی کے ساتھ مشابہت کیا یا تشبیہ
 دی کسی چیز کے ساتھ اس کی مخلوق میں سے۔

فَقَدْ كَفَرَ تَرْجَمہ گفتم پیر نما و ہر کہ مانند کرد اللہ تعالیٰ را بچیز سے از خلق او پس تحقیق کفر کرد عقیدہ ہمیشہ بود در ماضی و ہمیشہ بود در باقی با سمار خود و صفات ذاتی و فعلی خود صفات ذاتی او ہفت اند حیات و قدرت و علم و کلام و سمع و بصر و ارادت و صفات فعلی او تخلیق و تزیین و انشاء و ابداع و صنع و غیر آن عقیدہ اسما و صفات حق تعالیٰ بہ تمام ازلی اند کہ نیست انہار ابدیت و ابدی اند کہ نیست انہار انہایت عقیدہ اللہ تعالیٰ عالم است بصفۃ علم ازلی خود و قادر است بقدرت خود کہ صفۃ ازلی او است و متکلم است بکلام نفسی خود کہ صفۃ او است و رازل۔ و خالق است بہ تخلیق خود و فاعل است بفعل خود کہ صفۃ او است و رازل عقیدہ مفعول مخلوق است و حادث و فعل اللہ تعالیٰ غیر مخلوق است و قدیم۔

ترجمہ تو یقینی اس نے کفر کیا عقیدہ ہمیشہ تھا وہ گذرے ہوئے زمانے میں اور ہمیشہ رہے گا باقی میں بھی اپنے ناموں کے ساتھ اور اپنی ذاتی و فعلی صفتوں کے ساتھ۔ اور اس کی ذاتی صفتیں سات ہیں یعنی صفات حیات کہ زندگی ہے۔ اور صفۃ قدرت یعنی قادر ہونا اور صفۃ علم یعنی جاننا اور صفۃ کلام یعنی بولنا اور صفۃ سمع یعنی سنا اور صفۃ بصر یعنی دیکھنا اور صفۃ ارادت یعنی قصد و ارادہ کرنا اور اس کی فعلی صفتیں تخلیق یعنی پیدا کرنا اور تزیین یعنی رزق دینا اور انشاء یعنی مادہ سے بنانا اور ابداع یعنی بغیر مادہ بنانا۔ اور صنع یعنی کار بگری اور اس کے سوائے عقیدہ خدا سے تعالیٰ کے نام اور صفتیں سب کی سب ازلی یعنی ہمیشہ کی ہیں جن کی ابتداء نہیں۔ اور ابدی یعنی ہمیشہ تک ہیں جن کی انتہا نہیں ہے عقیدہ عدل ہے برتر عالم یعنی جاننا ہے اپنی صفۃ علم سے جو ازلی ہے۔ اور قادر یعنی صاحب قدرت ہے اپنی صفۃ قدرت سے جو ازلی ہے اور متکلم ہے یعنی کلام کرتا اپنے کلام نفسی سے جو اس کے نفس کی صفۃ ہے ہمیشہ کہ اس کے کلام کرنے کی ابتدا نہیں اور خالق یعنی پیدا کرنے والا ہے اپنی تخلیق یعنی پیدا کرنے کی صفۃ اور فاعل ہے یعنی کرنے والا ہے اپنے فعل سے کہ اس کی صفۃ ہے جو ہمیشہ سے ہے یہ سب اس کی صفتیں ازلی ہیں لہذا وہ ہمیشہ سے عالم قادر خالق فاعل وغیرہ ہے عقیدہ مفعول مخلوق ہے اور حادث ہے یعنی جس کو خدا سے تعالیٰ فاعل حقیقی نے کیا وہ عدم سے وجود میں آکر مفعول بنا پس ضروری ہے کہ خدا سے تعالیٰ کے فعل سے وہ پیدا ہو کر مخلوق ہوا اور پہلے نہ تھا۔ پھر وجود میں آیا لہذا حادث ہوا البتہ فعل خدا تعالیٰ کا مخلوق نہیں بلکہ اس کی صفۃ قدیم ہے یعنی قدیم سے فارغ ہے کہ عدم سے وجود میں آنا مخلوق و حادث کی طرح اس کے لئے نہیں ہے بلکہ اول و آخر عدم یعنی نہ ہونے سے وہ پاک ہے اور ہمیشہ سے ہمیشہ تک ہے پس غیر مخلوق اور قدیم ہے۔

ترجمہ عقائد نظامیہ فی مقدمۃ الافتتاحی الکلیۃ

عقیدہ۔ صفات حق تعالیٰ اذلی اند غیر حادث و نہ مخلوق پس ہر کہ گفت صفات حق تعالیٰ مخلوق اند یا حادث یا توقف کرد یا شک کرد و دریں مسئلہ برابر است کہ طرفین اوستوی باشند یا ترجیح دہد یک طرف را پس کافر است۔ عقیدہ شدہ۔ قرآن مجید ش دریں جا از قرآن مجید کلام نفسی مراد است از شرح فقہ اکبر ملا علی۔ ہر کہ شان او از ہمہ بزرگ است در مصاحف مکتوب است بدست ہا بواسطہ نقوش حروف و اشکال کلمات در دلہا محفوظ است نزدیک تصور مغیبات ش آنچه فائب باشند و شاید کہ این لفظ مغیبات باشد ہر بالفاظ متخیلات و برزبانہا مقرو است از حروف مفوظ کہ مسموع می شود و بر بنی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم منزل است بواسطہ حروف مفردات و مرکبات در حالات مختلفات۔ عقیدہ۔ تلفظ ما بقرآن مجید مخلوق است و کتاب ہائے ما قرآن مجید را و خواندینہائے ش شاید کہ بجائے لفظ خواندینہا لفظ حفظ باشد از شرح فقہ اکبر ملا علی ہر ما قرآن شریف را مخلوق است

ترجمہ۔ عقیدہ حق تعالیٰ کی صفیتیں سب اذلی ہیں ء حادث اور مخلوق نہیں ہیں تو جس نے کہا کہ حق تعالیٰ کی صفیتیں مخلوق ہیں یا حادث ہیں۔ یا اس مسئلہ میں توقف کیا یا شک کیا خواہ حالت شک میں اس کے شک کی دونوں طرفیں برابر ہوں۔ ہاں اور نہیں کہنے میں یا شک کی ایک طرف کو ترجیح دیتا ہو حادث کے ہاں یا نہیں کہنے میں تو وہ کافر ہے۔ عقیدہ قرآن مجید کہ اس سے مراد یہاں کلام نفسی خدائے تعالیٰ ہے جیسا شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے اس کی شان سب سے بڑی ہے کتابوں میں ہاتھوں سے لکھا گیا ہے نقوش حروف کے واسطہ سے کلموں کی صورتوں میں اور دلوں میں حفظ کیا گیا ہے فائب چیزوں کا تصور کہ کے یا معنی دار کا تصور کہ کے خیالی لفظوں میں اور زبانوں پر پڑھا جاتا ہے۔ انہیں خیالی لفظوں کے حروف کے ذریعہ سے کہ سننے میں آتا ہے اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم پر مختلف حالتوں اور وقتوں میں مفرد اور مرکب حروف کے وسیلہ سے اتار گیا ہے اور نازل ہوا ہے۔ عقیدہ۔ ہمارا تلفظ یعنی لفظ کہ کے بولنا قرآن مجید کو مخلوق ہے۔ اور ہمارا لکھنا قرآن مجید کو اور ہمارا پڑھنا یا حفظ کرنا جیسا شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے۔ قرآن شریف کو مخلوق ہے۔

ازہمت آنکہ گفتن و نوشتن و خواندن از جملہ افعال عباد است و فعل مخلوق مخلوق است عقیدہ قرآن مجید شش اے کلام نفسی ہر غیر مخلوق است و نیست کہ حلول کند در مصاحف و غیر مصاحف بکتابت یا باشارات۔ عقیدہ ۱۳ چیزے کہ ذکر کرد، اللہ تعالیٰ در قرآن مجید از اخبار و آثار حضرت موسیٰ و جمیع انبیاء صلوات اللہ تعالیٰ علیٰ نبینا و علیہم السلام و از فرعون و ابلیس بتمامہ کلام اللہ تعالیٰ قدیم و غیر مخلوق است۔ عقیدہ ۱۴ کلام موسیٰ و لو کان مع ربہ و کلام سائر انبیاء و مرسلین و فرشتہائے مقربین مخلوق است و حادث۔ عقیدہ ۱۵۔ قرآن مجید کلام حق تعالیٰ است از روئے حقیقت نہ از روئے مجاز پس قدیم است مانند ذات حق تعالیٰ و شنید موسیٰ کلام اللہ تعالیٰ را قال اللہ تعالیٰ کلم اللہ موسیٰ تکلیماً ترجمہ :- کلام کہ و اللہ تعالیٰ موسیٰ را کلام کردون۔

ترجمہ۔ اس لئے کہ کہنا اور لکھنا اور پڑھنا یہ سب بندوں کے افعال ہیں اور مخلوق کا فعل مخلوق ہے۔ عقیدہ ۱۳۔ قرآن مجید یعنی کلام نفسی خدائے تعالیٰ کا غیر مخلوق ہے۔ اور ایسا نہیں ہے مصحفوں یعنی کتابوں میں اور غیر مصحفوں یعنی دلوں میں یا زبانوں پر حلول کر جاوے یعنی سما جاوے خواہ لکھ کر ہو یا اشارہ سے ہو۔ عقیدہ ۱۴ جو کچھ خدائے تعالیٰ نے قرآن مجید میں ذکر کیا خبروں کی نسبت اور حضرت موسیٰ اور تمام انبیاء صلوات اللہ علیٰ نبینا و علیہم السلام کے آثار کی نسبت اور فرعون اور ابلیس کی نسبت وہ سارا کا سارا خدائے تعالیٰ کا کلام قدیم اور غیر مخلوق ہے۔ عقیدہ ۱۵ کلام موسیٰ علیہ السلام کا اگرچہ اپنے رب کے ساتھ تھا اور کلام تمام نبیوں اور رسولوں کا اور ان فرشتوں کا جو خدائے تعالیٰ کے مقرب ہیں مخلوق اور حادث ہے۔ عقیدہ ۱۶۔ قرآن مجید حقیقت میں حق تعالیٰ کا کلام ہے نہ مجازی طور پر پس قدیم ہے حق تعالیٰ کی ذات کی طرح اور سنا ہے موسیٰ علیہ السلام نے خدائے تعالیٰ کے کلام کو جیسا فرمایا خدائے تعالیٰ نے کلم اللہ الخ یعنی خدائے تعالیٰ نے کلام کیا موسیٰ سے کلام کرنا۔

عقیدہ ۱۹ تحقیق بود اللہ تعالیٰ متکلم در ازل و نہ بود کلام با موسیٰ بل اصل موسیٰ۔
 عقیدہ ۲۰ تحقیق بود اللہ تعالیٰ خالق در ازل پیش از پیداکردن خلق عقیدہ ۲۱ ہر
 گاہ کلام کرد اللہ تعالیٰ با موسیٰ کلام کرد اللہ تعالیٰ موسیٰ را بکلام متدیم خود کہ
 حق تعالیٰ را قبل از خلقت موسیٰ بود عقیدہ ۲۲ صفات حق تعالیٰ بتماہا واقع اند۔
 بخلاف صفات مخلوقین کہ صفات ایشان بہ بیچ وجہ مشابہ آبخواب منزہ نیستند اگرچہ
 اشتراک اسمی واقع است عقیدہ ۲۳ اللہ تعالیٰ میداند حقائق اشیاء را و کلیات
 اشیاء را و جزئیات اشیاء را و ظاہر اشیاء را و باطن اشیاء را بعلم ذاتی کہ ازلی است و ابدی است نہ مانند علم ما زیرا کہ ما میدانیم اشیاء را بآلات
 و تصور صورت ہائے کہ در ذہن ہا موافق فہم ہائے ما حاصل آید عقیدہ ۲۴ قادر است
 اللہ تعالیٰ نہ مانند قدرت ما زیرا کہ قدرت او قدیم است بدون آلات و بدون مشارکت
 و ما مخلوقان قادر نیستیم مگر بر بعضی اشیاء آں ہم بآلات و مددگار۔

ترجمہ عقیدہ ۱۹۔ بے شک خدائے تعالیٰ متکلم تھا ازل میں اور یہ کلام موسیٰ علیہ السلام کے
 ساتھ نہ تھا بلکہ اصل موسیٰ علیہ السلام کے ساتھ تھا۔ عقیدہ ۲۰ بے شک خدائے تعالیٰ خالق تھا
 ازل میں مخلوق کے پیدا کرنے سے پہلے عقیدہ ۲۱ جب خدائے تعالیٰ نے موسیٰ علیہ السلام سے کلام کیا تو اپنے
 کلام قدیم کے ساتھ خدائے تعالیٰ نے کلام کیا کہ وہ کلام قدیم حق تعالیٰ کا موسیٰ علیہ السلام کی خلقت سے
 پہلے کا تھا۔ عقیدہ ۲۲ حق تعالیٰ کی ساری صفات مخلوقات کی صفاتوں کے برخلاف واقع ہوتی ہیں کہ ان کی
 صفات کسی وجہ میں اس جناب پاک کے مشابہ نہیں ہیں اگرچہ اسمی یعنی فقط نام کا اشتراک واقع ہے۔
 عقیدہ ۲۳ خدائے تعالیٰ جانتا ہے چیزوں کی حقیقتوں کو اور ان کی کلیات کو اور ان کی جزئیات کو
 اور ان کے ظاہر کو اور ان کے باطن کو علم ذاتی سے جو ازلی اور ابدی ہے نہ ہمارے جاننے کی مانند
 کیونکہ ہم چیزوں کو جانتے ہیں اپنے حواس کے آلوں اور صورتوں کے تصور کرنے سے جو موافق ہمارے
 فہموں کے ذہنوں میں آتی ہیں۔ عقیدہ ۲۴ خدائے تعالیٰ قادر ہے نہ ہماری قدرت کی طرح کیونکہ اس کی
 قدرت قدیم ہے بدون آلوں کے اور بدون مشارکت کے کہ اس کو ان کی احتیاج نہیں۔ بخلاف
 ہمارے کہ ہم مخلوق قادر نہیں ہیں مگر بعض چیزوں پر وہ بھی آلوں کے وسیلہ سے اور مددگاروں کی مدد سے

عقیدہ ۲۲ می بنید اللہ تعالیٰ نہ مانند دیدن مادی شنود نہ مانند شنیدن مادی پر ا کہ مادی بنیم اشکال ہا و رنگ ہائے مختلفہ مادی شنویم آواز کلمات مویلفہ را بالائے کہ پیدا کردہ شدہ است در اعضائے مرکب و حق تعالیٰ می بنید اشکال و الوان و صور مختلفہ را بنظر اصلی خود۔ مادی شنود آواز ہا را و کلمات مفردات و مرکبات را بسمع خود کہ صفت ازلی اوست بدون آلات و بے مشارکت دیگر می از کائنات اگرچہ مرنی و مسموع از حادث است۔ عقیدہ ۲۳ می گوید حق تعالیٰ نہ مانند کلام مادی کہ مادی مکنیم از حلق و زبان و لب و دندان و حروف و اللہ تعالیٰ کلام می کند بدون واسطہ آلات و حروف از کمان ذات و صفات خود۔ عقیدہ ۲۴ حروف مخلوق است مانند آلات و کلام اللہ تعالیٰ نامخلوق است و قدیم است با ذات۔ عقیدہ ۲۵ اللہ تعالیٰ و تبارک شے است یعنی موجود است بذات و صفات و نیست مثل اشیا و مخلوقہ از روتے ذات و صفات و معنی بودن حق تعالیٰ شے نہ مانند اشیا است۔

ترجمہ عقیدہ ۲۲۔ خدائے تعالیٰ دیکھتا ہے نہ ہمارے دیکھنے کی مانند اور سُننا ہے نہ ہمارے سننے کی مانند کیونکہ ہم دیکھتے ہیں شکلوں اور مختلف رنگوں کو۔ اور ہم سُنتے ہیں جڑے ہوئے کلموں والی آواز کو آلوں سے جو اعضائے مرکب یعنی آنکھ، کان، منہ میں پیدا کیے گئے ہیں اور حق تعالیٰ دیکھتا ہے شکلوں اور رنگوں اور مختلف صورتوں کو اپنی اصلی دائمی نظر سے اور سُننا ہے آوازوں کو اور مفرد اور مرکب کلموں کو اپنی سماعت سے کہ اس کی ازلی صفت ہے بغیر آلوں کے اور کائنات و مخلوقات میں بغیر کسی مشارکت کے اگرچہ دیکھی ہوئی اور سنی ہوئی اشیا و حادثات مخلوق ہیں سے ہیں عقیدہ ۲۳۔ حق تعالیٰ کہتا ہے نہ ہمارے کلام کی مانند کیونکہ ہم کلام کرتے ہیں حلق اور زبان اور ہونٹ اور دانت اور حروف سے اور خدائے تعالیٰ کلام کرتا ہے بغیر وسیلہ آلوں کے اور حروف کے اپنی ذات اور صفات کے کمال سے۔ عقیدہ ۲۴۔ حروف مخلوق ہیں آلوں کی طرح اور خدائے تعالیٰ کا کلام مخلوق نہیں ہے بلکہ قدیم ہے ذات کے ساتھ یعنی ذاتی صفت ہے کہ مع ذات قدیم ہے عقیدہ ۲۵۔ خدائے برتر اور صاحب برکت شے ہے یعنی موجود ہے ذات و صفات کے ساتھ اور مخلوقہ چیزوں کے مانند نہیں ہے ذات و صفات کی روتے سے بلکہ معنی حق تعالیٰ کے شے ہونے کے اشیا کی مانند نہیں ہیں۔

اثبات وجود ذات حق تعالیٰ بغیر جسم و بغیر عرض و جوہر است۔ چنانچہ اشیا صاحب جسم اند و عرض اند و جوہر۔ و حق تعالیٰ از ہمہ منزہ است و لا شریک لہ و ذات و در جمع صفات عقیدہ نیست حد و نہایت حق تعالیٰ را و نیست ضد و منازع و ممانع در بدایت نہ در نہایت و نیست شبیہ مر حق تعالیٰ را۔ عقیدہ حق تعالیٰ را یہ است و وجہ است و نفس است چنانچہ لائق ذات او است مثلاً ذکر اللہ فی القرآن من ذکر الوجہ کقولہ تعالیٰ کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ۔ وَاَیُّدِیْکُمْ اَوْ قَالَ تَعَالٰی یَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمُ وَالنَّفْسِ کقولہ تعالیٰ حَکَا یَتَا عَنِّ عِیْسٰی عَلَیْہِ السَّلَامُ تَعَلَّمُ مَا فِی نَفْسِیْ وَلَا اَعْلَمُ مَا فِی نَفْسِکَ وَلَکَ صَفَاتٌ بِلَا عِیْفٍ۔ ترجمہ از آنچہ ذکر کرد اللہ تعالیٰ در قرآن از ذکر وجہ یعنی رو مثل فرمودن او تعالیٰ ہر چیز فانی شونده است مگر روئے او۔ و از ذکر یہ یعنی دست مثل فرمودن او تعالیٰ دست خدا بر دست ہائے شان است۔ و از ذکر نفس مثل فرمودن او تعالیٰ حَکَا یَتَا عَنِّ عِیْسٰی عَلَیْہِ السَّلَامُ میدانی آنچہ در نفس من است۔

ترجمہ۔ ذات حق تعالیٰ کی وجود و ہستی کا اثبات بغیر جسم اور بغیر عرض اور جوہر کے ہے جیسا اشیا صاحب جسم اور عرض اور جوہر میں اور حق تعالیٰ ان سب سے پاک ہے اس کا ذات میں اور تمام صفات میں کوئی شریک نہیں ہے۔ عقیدہ حق تعالیٰ کی حد اور انتہا نہیں ہے اور ضد اور منازع یعنی کوئی جھگڑنے والا اور ممانع یعنی کوئی منع کرنے والا اس کا نہیں نہ ابتدا میں نہ انتہا میں۔ اور نہ حق تعالیٰ کے لئے شبیہ و شکل ہے۔ عقیدہ حق تعالیٰ کے یہ اور وجہ اور نفس مبارک ہے جیسا اس کی ذات کے لائق ہے۔ اس سبب سے کہ خدائے برتر نے قرآن مجید میں ذکر کیا ہے وجہ یعنی منہ کی نسبت یہ ذکر چنانچہ اس کا قول ہے کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْہُہُ یعنی ہر شے ہلاک ہونے والی ہے مگر روئے مبارک اس کا۔ اور یہ یعنی ہاتھ کی نسبت یہ ذکر جیسا اس کا قول ہے یَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمُ یعنی خدا کا ہاتھ ان کے ہاتھوں کے اوپر ہے۔ اور نفس کی نسبت یہ ذکر جیسا خدا تعالیٰ کا یہ قول کہ عِیْسٰی عَلَیْہِ السَّلَامُ کی بابت بطور حکایت ہے تَعَلَّمُ مَا فِی نَفْسِیْ اِلَّا یعنی تو جانتا ہے جو میرے جی میں ہے۔

و نمیدانم آنچه در نفس تست و برائے او تعالیٰ صفات بے چگون هستند یعنی کیفیات صفات غیر معلوم اند۔ عقیدہ^{۲۸} نباید گفت در مقام تاویل چنانچه بعض خلف کہ مخالف سلف اند میگویند کہ عبارت ازید قدرت است یا نعمت حق است زیرا کہ در تاویل ابطال صفت حق است و آن قول اہل قدر و اہل اعتزال است ولیکن ید حق صفت حق است بلا کیف کہ مانی شناسیم کیفیت ید اورا کہ صفت او است چنانچه عاجزیم در معرفتہ کنتہ بقیہ صفات او فضلا عن معرفتہ ذاتہ عقیدہ^{۲۹} غضب حق تعالیٰ و رضائے او دو صفتہ اند از صفات او لیکن بلا کیف عقیدہ^{۳۰}۔ پیدا کرد حق تعالیٰ اشیا را بغیر مادہ کہ سابق باشد بر مخلوقات چنانچه اللہ تعالیٰ در قرآن مجید فرمودہ است خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ۔ ترجمہ پیدا کنندہ ہر چیز است۔

ترجمہ اور جو تیرے جی میں ہے وہ میں نہیں جانتا اور خدائے تعالیٰ کی صفتیں بلا کیف ہیں یعنی بدون اس کے کہ کیونکر اور کیسی ہیں اس لئے کہ کیفیات صفات معلوم نہیں ہیں اور نہ ہو سکتی ہیں کیونکہ محدود بے حد کو حد میں نہیں لاسکتا اور بغیر احاطہ کئے کیفیت و حقیقت نہیں جانی جاسکتی پس ازلی و ابدی صفات کی کیفیات ان کے قدیم و دائم ہونے کے سبب کوئی مخلوق حادث جو حد میں محدود ہے نہیں جان سکتا۔ ناچار اس کے بلا کیف ہونے پر ایمان و اعتقاد لائے گا۔ عقیدہ^{۳۱}۔ مذکورہ بالا صفات و الفاظ کی تاویل کر کے یوں نہ کہنا چاہیے جیسا پچھلے جو اگلوں کے مخالف ہیں کہتے ہیں کہ ید سے مراد قدرت ہے یا نعمت حق ہے اس لئے کہ تاویل کی صورت میں صفت حق کا باطل کرنا ہے حالانکہ مثل صفت قدرت یہ بھی ایک صفت حق ہے اور یہ قول تاویل قدریہ اور معتزلہ کا ہے اور نہ ہم اس کو مثل مخلوق کے ہاتھ کے جانتے ہیں ولیکن ید حق صفت حق ہے بلا کیف کہ ہم اس ید کی کیفیت کو جو خدا کی صفت ہے نہیں پہچانتے ہیں جیسا کہ اس کی باقی صفات کی کنتہ اور حقیقتہ کی معرفت میں ہم عاجز ہیں بلکہ اس سے بڑھ کر اسی طرح ذات کی معرفت سے بھی ہم عاجز ہیں لہذا اس کو بلا کیف ایک صفت حق جانتے ہیں۔ عقیدہ^{۳۲}۔ حق تعالیٰ کا غضب اور اس کی رضایہ بھی اس کی صفات میں سے دو صفتیں ہیں لیکن بلا کیف عقیدہ^{۳۳}۔ حق تعالیٰ نے اشیا کو پیدا کیا بغیر مادہ کے کہ مخلوقات پر پہلے سے ہووے یعنی اشیا کے پیدا کرنے سے پہلے کوئی مادہ نہ تھا جس سے مخلوق کو بنایا بلکہ بغیر مادہ کے اشیا کو پیدا کیا جیسا خدائے تعالیٰ نے قرآن مجید میں فرمایا خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ۔ یعنی ہر چیز کا پیدا کرنے والا ہے۔

حالانکہ خلقت بعض اشیا از مواد منافی عقیدہ سابق نیست زیرا کہ اصل مواد از مخلوق غیر موجود است۔ عقیدہ ^{۳۲} بود اللہ تعالیٰ عالم در ازل با شیار قبل وجود اشیا در آن حال کہ مقدر کردہ است اشیا را موافق ارادہ خود و حکم کردہ مطابق علم خود در اشیا پس علم اللہ تعالیٰ قدیم است و بعض متعلقات آن علم حادث است چنانچہ نص صریح دال اوست وَلَا یَعْرَبُ عَنْهُ مَثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ترجمہ پوشیدہ نگردد از برابر ذرہ در آسمان یا در زمین و نیست خورد تر از آن و نہ بزرگ تر از آن مگر آنکہ مکتوب است در کتاب روشن یعنی لوح محفوظ خلاصہ از تفسیر حسینی۔ عقیدہ ^{۳۲} منی باشد در دنیا و نہ در آخرت بیچ موجودے حادث در جمیع احوال مگر بہ مشیت او و علم او و قضا او یعنی حکم او و قدر او یعنی بہتدیر او و کتابت او در لوح محفوظ کہ بوصف است مش اسے بوصف موجود حادث ہر نہ بحکم یعنی نوشتہ است حق تعالیٰ در جمیع اشیا

ترجمہ۔ تو اس کلیہ میں مادہ بھی داخل ہے اور مادہ کا خالق بھی وہی ہے پس ابتدا ہر چیز کی بے مادہ ہے۔ حالانکہ پیدائش بعض چیزوں کی بعض مادوں سے پہلے عقیدہ کی نفی نہیں کرتی کیونکہ اصل مواد مخلوق کا غیر موجود ہے۔ عقیدہ ^{۳۲}۔ خدائے تعالیٰ جانتا تھا اشیا کو ازل میں اشیا کے وجود سے پہلے اس حال میں کہ مقدر کیا ہے اشیا کو اپنے ارادہ کے موافق اور حکم کیا مطابق اپنے علم کے اشیا میں پس علم خدائے تعالیٰ کا قدیم ہے اور اس علم کے بعض متعلقات حادث ہیں جیسا نص صریح اس کی دال ہے کہ سورہ سبأ میں ہے وَلَا یَعْرَبُ عَنْهُ مَثْقَالُ ذَرَّةٍ الْغَرِیْبِ أَوْ رِاسٍ سَعْدٍ رَہْتَا ہے ذرہ برابر آسمانوں میں اور نہ زمین میں اور نہیں ہے اس سے خورد تر اور نہ اس سے بزرگ تر مگر یہ کہ لکھا ہوا ہے کتاب روشن میں یعنی لوح محفوظ میں یہ خلاصہ ہے تفسیر حسینی کا۔ عقیدہ ^{۳۲} نہیں رہتا ہے یا ہوتا ہے دنیا میں اور نہ آخرت میں کوئی موجود حادث تمام احوال میں مگر اس کی مشیت اور اس کے علم اور اس کی قضا سے یعنی اس کے حکم سے اور اس کے قدر سے کہ موافق مقدار اس کے اندازہ کرنے کے ہے اور اس کے لکھ دینے کے ہے لوح محفوظ میں جو موافق وصف موجود حادث کے ہے نہ موافق حکم کے یعنی حق تعالیٰ نے ساری اشیا کے حال میں یہ بات لکھ رکھی ہے کہ

باینکہ خواہد شد چنانچہ و چنانچہ موافق قضاء نہ بر وجه امر زیر اگر می کرد امر سماں وقت بوجود
می آمد و قضاء و قدر یعنی حکم اجمالی و تفصیلی اوسهت و مشیت اراده حق تعالی که متعلق بال است
ش یعنی موجود حادث م صفت حق تعالی است در ازل بلا کیف عقیده^{۳۳} میدانند حق تعالی معدوم
را در حالت عدم آن معدوم و می داند که آن معدوم وقت موجود شدن بکدام حال پیدا
خواهد شد عقیده^{۳۴} می داند اللہ تعالی موجود را در حالت وجود او و می داند که بکدام نهج خواهد بود
فنا او عقیده^{۳۵} می داند حق تعالی قائم را در حالت قیام او پس هر گاه می نشینند قائم می داند
حق تعالی او را قاعد در حال نشستن او از غیر تغیر شدن علم او در ازل یعنی علم حق تعالی
از نشستن و برخاستن و حیات و ممات و صلوة و صوم و سایر مقام موجود تغیر نمی باید باین نهج که در ازل نبوده
باشد حالا حادث شد باشد باین قسمش یعنی باین قسم اختلاف احوال مذکور هر دو لیکن تغیر و اختلاف احوال الزیم و قعود

ترجمہ کہ اس طرح اور اس طرح قضا کے موافق ہو گا نہ امر کی وجہ پر کیونکہ امر کرتا تو اسی وقت
وجود میں آجاتا اور قضا و قدر اس کے حکم ہیں اجمالی اور تفصیلی اور مشیت کہ حق تعالی
کا ارادہ جو موجود حادث کو متعلق ہے یہ صفت حق تعالی کی ہے ازل بلا کیف عقیده^{۳۳}
حق تعالی جانتا ہے معدوم کو اس معدوم کے نہ ہونے کی حالت میں اور جانتا ہے کہ وہ معدوم
موجود ہونے کے وقت کس حال میں پیدا ہوگا عقیدہ^{۳۴} خدائے تعالی جانتا ہے موجود کو اس
کے ہونے کی حالت میں اور جانتا ہے کہ کس طریق سے فنا ہوگا عقیدہ^{۳۵} حق تعالی جانتا ہے
تایعہ کو اس کے کھڑے ہونے کی حالت میں پھر جب بیٹھتا ہے وہ قائم تو حق تعالی
اس کو قاعد جانتا ہے اس کے بیٹھنے کی حالت میں بغیر تغیر ہونے اس کے علم کے ازل
میں یعنی علم ازل حق تعالی کا موجود کے بیٹھنے اور اٹھنے اور زندہ ہونے اور مرنے اور
نماز اور روزہ سے اور اس کی ساری جگہ سے تغیر نہیں پاتا ہے اس طرح کہ ازل میں تو نہ
ہوا ہووے اب احوال مذکورہ بالا کے اس قسم کے اختلاف کے سبب حادث ہوا ہووے اور
لیکن تغیر اور اختلاف احوال کا بسبب قیام اور قعود۔

و امثال آل از افعال پیدامی شود در مخلوقین عقیدہ^{۳۴} پیداکرد حق تعالیٰ خلق
 را سادہ از آثار کفر و انوار ایمان باینکہ گردانید ایشان را قابل اینکہ ازینہا عصیان و
 احسانش عبادت بخنود دل ہر واقع شود بعد از ان خطاب کرد حق تعالیٰ ایشان را
 در وقت تکلیفش اس وقت در شرع بلوغ است کہ تقدیر کردندش علماء بہ پانزدہ
 سال ہر عبادت و امر کرد ایشان را با بیان و طاعت و منع کرد ایشان را از کفر و معصیت
 پس ہر کہ کفر کرد بہ فعل خود و اختیار خود و انکار خود و اصرار خود بر جہل و استکبار خود
 بخذلان اللہ تعالیٰ یعنی ترک نصرت اللہ تعالیٰ آورد ہر کہ ایمان آورد بفعل خود
 و انقیاد خود و اقرار بر زبان خود و تصدیق بجان مس بفتح جیم معنی دل ہم خود موافق
 امر اللہ تعالیٰ از توفیق اللہ تعالیٰ آنرا و یاری اللہ تعالیٰ اورا بمقتضائے فضل محمد کما قال
 اللہ تعالیٰ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلٰی النَّاسِ (ترجمہ) تحقیق اللہ تعالیٰ ہر آئینہ صاحب فضل است بر آدمیان

84.305

ترجمہ۔ اور اس جیسے افعال کے مخلوقات میں پیدا ہوتا ہے عقیدہ^{۳۴} پیداکیا حق تعالیٰ نے خلق کو سادہ
 آثار کفر اور انوار ایمان سے یعنی بے رنگ کفر و ایمان اس طرح کہ ان کو قابل اس کے بنا دیا کہ
 ان سے عصیان اور احسان واقع ہووے یعنی نافرمانی اور عبادت جو خنود دل سے ہو۔ بعد اس
 کے خطاب کیا حق تعالیٰ نے ان کو تکلیف کے وقت میں عبادت کے ساتھ اور وقت تکلیف کا
 شرع میں بلوغ ہے جس کا اندازہ علماء نے پندرہ برس کیا ہے۔ اور حکم کیا ان کو ایمان اور طاعت
 کا اور منع کیا ان کو کفر و معصیت سے۔ پھر جس نے کفر کیا کفر کیا اپنے فعل سے اور اپنے اختیار
 سے اور اپنے انکار اور اپنے اصرار سے اور اپنے جہل و استکبار پر یعنی نادانی اور غرور پر خدائے
 تعالیٰ کے خذلان سے یعنی اس کے لئے خدائے تعالیٰ کی نصرت و مدد کے ترک یعنی چھوٹ جانے
 سے اور جو کوئی ایمان لایا ایمان لایا اپنے فعل سے اور اپنے تابعدار اور مقید ہونے سے اور اپنی
 زبان پر اقرار کرنے اور اپنے دل سے تصدیق کرنے یعنی سچ ماننے سے موافق حکم خدائے تعالیٰ
 کے خدائے تعالیٰ کی توفیق اور اس کی مدد سے اس کے لئے اپنے فضل کے موافق جیسا فرمایا خدائے تعالیٰ
 نے اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلٰی النَّاسِ یعنی یقینی خدائے تعالیٰ اللہ صاحب فضل ہے لوگوں پر

عقیدہ ۳۷ بیرون آورد ذریت حضرت آدم علیہ السلام را تا روز قیامت شش یعنی ہر قدر کہ تا روز قیامت پیدا شدنی است ہر طبقہ بعد طبقہ از عصب حضرت آدم اولاً بعد از ان از اختلاف اصلا بفرزندان و تراتب بنات آدم کہ بعض ان سپید بودند و بعض ان سیاہ و انتشار ساخت بسوئے مین و بسیار آدم بعد از ان خطاب کرد ذریات آدم را بقول اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ یعنی آیا تم پروردگار شما و امر کرد ایشان را با ایمان و احسان و منع کرد ایشان را از کفر و عصیان پس اقرار کردند حق تعالی جل شانہ را بر بوبیت ذات ہائے خود را بعبودیت از قول بلی از رکتے ایمان حقیقی یا حکمی فَهَمْ يُؤَلِّدُونَ عَلَىٰ تِلْكَ الْفِطْرَةِ (ترجمہ) پس انہا پیدا کردہ میشوند بریں آفرینش عقیدہ ۳۸ شخصے کہ کفر آورد بعد ایمان میثاقے تبدیل کرد و تغیر ساخت ایمان فطری را بکفر و کسی کہ ایمان آورد و تصدیق کرد در اظہار ایمان بایں روش کہ ایمان لسانی را مطابق تصدیق جنانی ساخت ثابت ماند بر دین خود کہ اصل فطرت بود و مستمر شد بر اقرار خود کہ بقول لفظ بلی بود۔

ترجمہ عقیدہ ۳۷ باہر لایا خدائے تعالی اولاد حضرت آدم علیہ السلام کو دن قیامت تک یعنی جس قدر کہ دن قیامت تک پیدا ہونے والے ہیں طبقہ کے بعد طبقہ اول حضرت آدم علیہ السلام کی پشت سے بعد اس کے ان کے فرزندوں کی پشتوں اور پٹیوں کے سینوں سے کہ بعض ان کے سپید تھے اور بعض ان کے سیاہ اور آدم علیہ السلام کے دہنے اور باتیں ان کو پھیلا کر اس کے بعد ذریت آدم علیہ السلام سے خطاب کیا اس قول سے اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ یعنی کیا میں نہیں ہوں تمہارا پروردگار اس کو روز ميثاق کہتے ہیں اور حکم کیا ان کو ایمان اور احسان کا اور ان کو کفر و عصیان سے منع کیا پس سب نے حق تعالی جل شانہ کے بت ہونے پر اقرار کیا ایمان ميثاقی کا اور اپنی ذاتوں کے لئے عبودیت یعنی بندہ ہونے پر قول بلی یعنی ہاں سے یہ اقرار ایمان ميثاقی ایمان حقیقی کی راہ سے تھا یا حکمی کی فَهَمْ يُؤَلِّدُونَ عَلَىٰ تِلْكَ الْفِطْرَةِ یعنی پس وہ پیدا کئے جاتے ہیں اسی پیدا کئے جاتے ہیں اس عقیدہ ۳۸ جس شخص نے بعد ایمان ميثاقی کے کفر اختیار کیا تو اس نے ایمان فطری کو کفر سے بدل دیا اور تغیر کر دیا اور جو کوئی کہ ایمان لایا اور اس نے تصدیق کی ایمان کے ظاہر کرنے میں اس طریقہ سے کہ زبانی ایمان کو دل کی تصدیق کے مطابق کر لیا وہ اپنے دین پر جو اصل فطرۃ کا تھا ثابت رہا اور اس اپنے اقرار پر جو لفظ بلی کے قول سے تھا جاری رہا۔

عقیدہ ۳۹۔ جبر نہ کر دیا ہے۔ استیعج کس را از خلق خود بر کفر و نہ بر ایمان و پیدائہ کر دہ است اللہ تعالیٰ ایشان را مومن و نہ کافر بلکہ پیدا کر دہ است ایشان را اشخاص عقیدہ ۳۸۔ ایمان و کفر فعل بعد است یعنی باعتبار اختیار ایشان نہ بر وجہ اضطرار عقیدہ ۳۷۔ می داند اللہ تعالیٰ شخصی را کہ کفر می کند۔ کافر در حالت کفر و ہر گاہ ایمان می آرد بعد از ارتکاب کفر می داند اللہ تعالیٰ اورا مومن در حال ایمان او از غیر تغیر علم او تعالیٰ و صفۃ او تعالیٰ بش یعنی غضب و رضا چہیں است در شرح فقہ اکبر ملا علی م یعنی از کفر بندہ و ایمان بندہ علم حق تعالیٰ متغیر نمی شود و نہ صفۃ او تعالیٰ بش یعنی غضب و رضا عقیدہ ۳۶۔ جمیع افعال عباد از کفر و ایمان و طاعت و عصیان کسب ایشان است بر سبیل حقیقہ و نیست بر طریق مجاز و نہ بر سبیل اکراہ و غلبہ بلکہ اختیار ایشان است در فعل ایشان باعتبار اختلاف و میلان ذات ہائے ایشان لہا ما کسبت و علیہا ما کتسبت ترجمہ۔ برائے آن باشد آنچه کسب کرد از نیکوئی ہائے و بر وئے باشد آنچه کسب کرد۔

ترجمہ عقیدہ ۳۹۔ خدائے تعالیٰ نے جبر نہیں کیا ہے کسی کے لئے اپنے مخلوق سے کفر پر آورد نہ ایمان پر، آورد نہ ان کو مومن پیدا کیا ہے آورد نہ کافر بلکہ پیدا کیا ہے ان کو اشخاص عقیدہ ۳۸۔ ایمان و کفر بندہ کا فعل ہے یعنی باعتبار ان کے اختیار کے نہ اضطرار کی وجہ پر عقیدہ ۳۷۔ خدائے تعالیٰ اس شخص کو جو کفر کرتا ہے کافر جانتا ہے کفر کی حالت میں آورد جب کفر اختیار کرنے کے بعد ایمان لانا ہے۔ تو خدائے تعالیٰ اس کو مومن جانتا ہے اس کے ایمان کے حال میں بغیر متغیر ہونے خدائے تعالیٰ کے علم کے آورد خدائے تعالیٰ کی صفت کے یعنی صفت غضب و رضا کے شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں اسی طرح ہے یعنی بندہ کے کفر و ایمان سے حق تعالیٰ کا علم متغیر نہیں ہوتا ہے آورد نہ اس کی صفت غضب و رضا عقیدہ ۳۶۔ بندوں کے تمام افعال خواہ کفر و ایمان کے ہوں خواہ طاعت آورد عصیان یعنی بندگی آورد نافرمانی کے حقیقت کی راہ سے یہ انہیں کا کسب ہے آورد مجاز کے طریق پر نہیں ہے آورد نہ زبردستی آورد غلبہ کی راہ سے ہے بلکہ ان کے فعل میں ان کا اختیار ہے ان کے اختلاف کے اعتبار سے آورد ان کی ذاتوں کے اس طرف میلان کرنے سے لہا ما کسبت و علیہا ما کتسبت یعنی جو کچھ نیکیاں انہوں نے کسب کیں وہ انہیں کے لئے ہوں گی آورد جو کچھ کوشش کر کے انہوں نے

بجہدانہ بدیہا عقیدہ اللہ تعالیٰ خالق افعال عباد است موافق ارادہ خود کما قال اللہ تعالیٰ خالق کل شیء و فعل عباد نیز داخل در تحت شی است عقیدہ تمام افعال عباد از خیر و شر کسب ایشان بارادہ و علم حق تعالیٰ و قضائے حق تعالیٰ است عقیدہ طاعتہ تمامہا بش از فرض واجب مندوب و قلیل و کثیر ثابت است اذ امر اللہ تعالیٰ اطیعوا اللہ و اطیعوا الرسول۔ ترجمہ فرمان پرید اللہ تعالیٰ و فرمان پرید رسول را صلعم و سبب محبت حق تعالیٰ است ان اللہ یحب المتقین ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ دوست می دارد پرہیزکاران را و رضائے حق تعالیٰ است لقولہ تعالیٰ فی حق المؤمنین رضی اللہ عنہم ترجمہ خوشنود شد اللہ تعالیٰ از ایشان اے سبب رضائے حق تعالیٰ است ۱۲ و علم و مشیت و قضا و تقدیر حق تعالیٰ است و معصیت تمامہا بش از کفر و شرک و کبیرہ و صغیرہ مر از علم حق تعالیٰ و قضائے حق تعالیٰ و تقدیر حق تعالیٰ است و مشیت حق تعالیٰ و نیستند سبب محبت حق تعالیٰ چنانچہ آیت قرآن مجید مشعر است ان اللہ لا

ترجمہ برائیاں کماتیں ان کا بوجھ انہیں پر رہے گا عقیدہ بندوں کے فعلوں کو خدائے تعالیٰ پیدا کرتا ہے اپنے ارادہ کے موافق جیسا کہ خدائے تعالیٰ نے فرمایا خالق کل شیء یعنی ہر چیز کا خالق ہے اور تحت شے میں بندوں کے فعل بھی داخل ہیں تو ان کا خالق بھی وہی ہے پس اسی نے پیدا کئے اور وہی پیدا کرتا ہے عقیدہ بندوں کے تمام فعل نیکی اور بدی کے انہیں کے کما تے ہوئے ہیں حق تعالیٰ کے ارادہ اور علم سے اور حق تعالیٰ کی قضا سے عقیدہ فرمان برداری تمام قسم کی فرض اور واجب اور نقل و مستحب مقوڑی اور بہت ثابت ہے خدائے تعالیٰ کے حکم سے اطیعوا اللہ و اطیعوا الرسول یعنی تابعداری کرو خدائے تعالیٰ کی اور تابعداری کرو رسول صلعم کی اور یہ تابعداری سبب ہے خدائے تعالیٰ کے لئے محبت کی۔ ان اللہ یحب المتقین یعنی یقینی خدائے تعالیٰ دوست رکھتا ہے پرہیزکاروں کو اور یہی سبب ہے خدائے تعالیٰ کی خوشنودی کی سبب فرمانے خدائے تعالیٰ کے مومنین کے حق میں رضی اللہ عنہم یعنی خوشنود ہو گیا خدائے تعالیٰ ان سے۔ اور یہ خدائے تعالیٰ کے علم اور مشیت اور قضا اور تقدیر سے ہے اور نافرمانی بھی ہر قسم کی یعنی کفر اور شرک اور کبیرہ اور صغیرہ خدائے تعالیٰ کے علم اور قضا اور تقدیر اور مشیت سے ہے لیکن سبب محبت خدائے تعالیٰ کی نہیں ہے جیسا آیت قرآن مجید کی آگاہ کر رہی ہے۔

يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ۝ ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ دوست نبی دارد کافران را: و نیستند معاصی برضای حق تعالیٰ لقوله تعالیٰ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ سوره زمر رکوع او نہ بہ امر او تعالیٰ چنانچہ در کلام مجید واقع است اِنَّ اللّٰهَ لَا يَامُرُ بِالْفَحْشَاۃِ۔ ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ حکم نبی فرماید بہ بے حیائی۔ عقیدہ ۲۶ جمع انبیاء علیہم السلام پاک انداز صغائر و کبائر و قبائح مانند قتل و زنی و لواطت و سرقت و قذف محصنہ و سحر و فرار از جہاد و ظلم بر عباد و قصد فساد و بلا و دشمنی عمدتاً و سہواً از کبائر نہ سہواً از صغائر بعد تشرف بہ نبوت نہ قبل و معصوم انداز کفر قبل از نبوت و این ہمہ بالا جماع است خلاصہ از شرح فقہ اکبر ملا علی قاسم عقیدہ ۲۷ تحقیق بود از بعض انبیاء علیہم السلام قبل از ظهور نبوت یا بعد مناقب رسالت زلات و خطیبات عقیدہ ۲۸ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ابن عبد اللہ ابن عبد المطلب ابن ہاشم۔

ترجمہ۔ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ یعنی یقینی خدائے تعالیٰ کافروں کو دوست نہیں رکھتا ہے اور معصیتیں خدائے تعالیٰ کی رضا اور خوشنودی سے نہیں ہیں بسبب فرمانے خدائے تعالیٰ کے سوره زمر میں اول رکوع میں وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ یعنی خدائے تعالیٰ اپنے بندوں کے لئے کفر کو پسند نہیں کرتا ہے اور نہ یہ خدائے تعالیٰ کے حکم سے ہے جیسا کلام مجید میں واقع ہے اِنَّ اللّٰهَ لَا يَامُرُ بِالْفَحْشَاۃِ یعنی خدائے تعالیٰ بے حیائی کے لئے حکم نہیں دیتا ہے عقیدہ ۲۶۔ تمام انبیاء علیہم السلام صغیرہ اور کبیرہ گناہوں اور برائیوں سے پاک ہیں جیسے قتل اور زنا اور لواطت اور چوری اور پارہ ساعورتوں پر ہتھان باندھنے اور جادو اور جہاد سے بھاگنے اور بندوں پر ظلم کرنے اور شہرؤں میں فساد پھیلانے سے ان میں کبیرہ گناہوں سے جان کر اور بھول کر دونوں طرح گناہ کرنے سے انبیاء پاک ہیں اور صغیرہ سے جان کر پاک ہیں نہ بھول کر نبوت سے بزرگی حاصل کرنے کے بعد یعنی نبی ہونے کے بعد نہ اس سے پہلے اور معصوم ہیں انبیاء کفر سے نبی ہونے کے پہلے بھی اور یہ سب مسائل بالا جماع ثابت ہیں اور یہی خلاصہ ہے شرح فقہ اکبر ملا علی قاری کا عقیدہ ۲۷۔ بے شک ہوتے ہیں بعض انبیاء علیہم السلام سے زلات یعنی لغزشیں اور خطیبات یعنی خطائیں نبوت ظاہر ہونے سے پہلے یا مناقب رسالہ کے بعد یعنی رسالت کے اوصاف حمیدہ کے بعد عقیدہ ۲۸ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ابن عبد اللہ ابن عبد المطلب ابن ہاشم۔

بن منات بن قصی بن کلاب بن مرثہ بن کعب بن لؤئی بن غالب بن فہر بن مالک بن نصر
 بن کنانہ بن خزیمہ بن مدرکہ بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان منشا دریں سلسلہ
 بہ نسب آل حضرت صلعم اختلاف نیست و روایت کرده شد از آنحضرت صلعم کہ منسوب
 فرمود نفس مبارک خود را تا نزار بن معد بن عدنان از شرح فقہ اکبر ملا علی ہم خاتم الانبیاء است
 و حبیب اللہ تعالیٰ و بندہ خاص حضرت جل و علی و رسول اللہ تعالیٰ و تبارک و عبادت
 نہ کرده است صنم را و شریک نہ کرده است باللہ تعالیٰ کہے را گاہے نہ قبل از نبوت نہ بعد
 از نبوت و نہ مرکب شدہ است صغیرہ و کبیرہ را منشا نہ قبل از نبوت نہ بعد۔ عقیدہ ۲۹
 افضل الناس بعد وجود مبارک حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم حضرت ابوبکر صدیق بن
 قحافہ است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ایشاں حضرت عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ایشاں
 حضرت عثمان ابن عفان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ایشاں حضرت مرتضیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ ابن ابی طالب

ترجمہ۔ ابن منات ابن قصی ابن کلاب ابن مرثہ ابن کعب ابن لؤئی ابن غالب ابن فہر ابن مالک ابن نصر
 ابن کنانہ ابن خزیمہ ابن مدرکہ ابن الیاس ابن مضر ابن نزار ابن معد ابن عدنان جن کا نسب شریف
 یہ ہے خاتم انبیاء ہیں یعنی ختم کرنے والے نبیوں کے کہ نبوت آپ پر ختم ہے کوئی نبی بعد آپ کے نہیں ہو
 سکتا۔ اور آپ حبیب خدا تعالیٰ ہیں اور حضرت جل و علی کے بندہ خاص ہیں اور خدائے تعالیٰ و
 تبارک کے رسول ہیں۔ بت کو آپ نے کبھی نہیں پوجا اور نہ خدائے تعالیٰ کے ساتھ کسی کو شریک کیا
 کبھی نہ پہلے نبوت کے نہ بعد نبوت کے اور نہ صغیرہ و کبیرہ کبھی گناہ کیا نبوت سے پہلے اور بعد اس قدر
 نسب شریف مذکورہ بالا میں کہ معہ آل حضرت صلعم کے بائیس پشتیں ہوتی ہیں اختلاف نہیں ہے
 اور آل حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سے مروی ہے کہ آپ نے منسوب فرمایا اپنے نفس مبارک کو نزار بن
 معد بن عدنان تک کہ شرح فقہ اکبر ملا علی میں ہے عقیدہ ۲۹ آدمیوں میں سب سے بزرگ بعد
 وجود مبارک حضرت رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم کے حضرت ابوبکر صدیق بن قحافہ ہیں
 رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ان کے حضرت عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ان کے حضرت عثمان ابن
 عفان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ان کے حضرت مرتضیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ ابن ابی طالب ہیں۔

عقیدہ بعد خلفاء اربعہ رضی اللہ عنہم باقی دوام برتبعیت حق اند چنانچہ بوند در زمان ماضی یعنی حضور جناب نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ وسلم بے تغیر حال ایشان و نقصان در کمال ایشان مش نقصان عطف است بر تغیر یعنی بے نقصان ہر پس بوقوع مشاجرات و غیر ہا تغیرے بحال و نقصانے در کمال واقع نشد عقیدہ دوست میساریم ہا اصحاب رضی اللہ عنہم را بش آل نیز شامل اصحاب است ہم و زشت ہم گویم کہے را از ایشان بخلاف روافض و خوارج لقوله تعالیٰ وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ترجمہ پیشی کنندگان پیشیاں کہ از ہجرت کنندگان اند از مکہ بمدینہ و از مدوکاران کہ اہل مکہ را مدو کہ دند و آناں کہ متابعت کردند سابقان را در ایمان و طاعت مرواند سائر صحابہ خوشنود شد خدائے تعالیٰ از ایشان بقبول طاعت ایشان و خوشنود شدند ایشان از خدائے تعالیٰ بانچہ یافتند از نعم و نیکہ و نوریہ خلاصہ از تفسیر حسینی

ترجمہ عقیدہ بعد چاروں خلیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے باقی اصحاب حضور صلعم کے ہمیشہ حق کی پیروی پر ہیں۔ جیسا گذشتہ زمانہ یعنی حضور جناب نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ وسلم میں تھے بغیر تغیر ہونے ان کی حال کے اور بدون نقصان ان کے کمال میں پس مشاجرات وغیرہ معرکوں کے واقع ہونے کے سبب کچھ تغیر ان کے حال میں اور کچھ نقصان ان کے کمال میں نہیں واقع ہوا۔ عقیدہ ہم اصحاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو دوست رکھتے ہیں اور آل بھی شامل اصحاب میں ہیں۔ اور ہم ان میں سے کسی کو برا نہیں کہتے ہیں بخلاف رافضیوں اور خارجیوں کے کہ اول اصحاب کی جناب میں اور دوم آل کے حضور میں گستاخ و بے ادب ہیں اور صحابہ سے ہماری دوستی اس فرمان خدائے تعالیٰ کے سبب ہے۔ وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ اگلوں میں آگے رہنے والے مہاجرین جو مکہ سے ہجرت کرنے والے ہیں مدینہ کو اور انصار یعنی مدو کرنے والے جنہوں نے اہل مکہ کی جو مہاجر ہو کر آئے تھے مدو کی۔ اور جنہوں نے ان آگے رہنے والوں کی متابعت اور پیروی کی ایمان اور طاعت میں کہ مراد تمام صحابہ ہیں راضی ہو گیا خدائے تعالیٰ ان سے ان کی طاعت کو قبول فرما کر اور راضی ہو گئے وہ خدائے تعالیٰ سے اس چیز پر جو دینی اور دنیوی نعمتیں انہوں نے پائیں۔ یہ خلاصہ ہے تفسیر حسینی کا۔

وَلَقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَسْبُوا أَصْحَابِي تَرْجَمَهُ - برائے فرمودن علیہ السلام زشت نہ گوئید
اصحاب مرا عقیدہ ۵۲ یاد می کنیم ہر یکے را از اصحاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم بخبر اگر چه صادر شد از بعض
ایشان آنچه در صورت شراست بنا بر حسن ظن با ایشان بقولہ علیہ السلام خَيْرُ الْقُرُونِ قُرُونِي
ترجمہ بہترین ہر قرن کے گذشت و گذر و قرن من است۔ و لقولہ علیہ السلام اذا ذُكِرَ
أَصْحَابِي فَاسْكُتُوا ترجمہ۔ و برائے فرمودن پیغمبر علیہ السلام ہر گاہ ذکر کردہ شوند اصحاب من
پس خاموش باشید از میں حدیث شریف اشارت است کہ در معاملات صحابہ از ہر چو مشاجرات
و غیر با حذر کنید و نیز از نکو ہش و افراط و تفریط بخود راتی م عقیدہ ۵۳۔ تکفیر نمی کنیم هیچ مسلمانے
را از ذنوب اگر چه مرتکب کبیرہ باشد مادام کہ معتقد حلت معصیتی کہ حرمت آن بدلیل
قطعی ثابت شدہ باشد نیست چنان کہ خوارج می کنندش آئے تکفیر میکنند مرتکب کبیرہ را از شرح
فقہ اکبر ملا علی ہر عقیدہ ۵۴۔ زائل نمی شود از مسلم بسبب ارتکاب کبیرہ اسم ایمان۔

ترجمہ۔ اور ان کی دوستی بسبب فرمانے اس ارشاد حضور علیہ السلام کے ہے لَا تَسْبُوا أَصْحَابِي
یعنی میرے اصحاب کو بُرانہ کہو۔ عقیدہ ۵۵ ہم اصحاب رضی اللہ عنہم میں سے ہر ایک کو خیر سے یاد کرتے ہیں
ان سے حسن ظن کے سبب اگر چه بعض سے ان کے وہ چیز جو شرکی صورت میں ہے صادر ہو گئی بسبب فرمانے
حضور علیہ السلام کے خَيْرُ الْقُرُونِ قُرُونِي یعنی ہر قرن و زمانہ کہ گذرا اور گذرتا ہے اس میں سب سے اچھا
میرا زمانہ ہے اور بسبب فرمانے حضور علیہ السلام کے اِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَاسْكُتُوا یعنی جب میرے اصحاب
ذکر کئے جاویں تو چپ رہو۔ اس حدیث شریف سے اشارت ہے کہ صحابہ کے معاملات میں مانند مشاجرات وغیرہ
معروکوں کے جو ان میں وقوع میں آئے پرہیز کرو اور ملامت اور خود راتی سے افراط و تفریط یعنی زیادتی اور کمی کرنے
سے بھی ان کی نسبت میں بچو۔ عقیدہ ۵۶ کسی مسلمان کی گناہوں کے سبب ہم تکفیر نہیں کرتے اگر چه گناہ کبیرہ اس
سے ہوا ہوئے جب تک اس گناہ کے حلال ہونے کا جس کا حرام ہونا دلیل قطعی سے ثابت ہو چکا ہے معتقد
نہیں ہے جیسا خوارج گناہ کبیرہ کرنے والے کی تکفیر کرتے ہیں اسی طرح شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں
ہے عقیدہ ۵۷۔ مسلمان سے گناہ کبیرہ ہو جانے کے سبب اسم ایمان یعنی وصف ایساں
زائل نہیں ہوتا ہے۔

نش آسے وصفِ ایمان از شرحِ فقہِ اکبر ملاحظی ہم چنانچہ معتزلہ گویند مش کہ مرتکبِ کبیرہ
 بیرون شود از ایمان و نہ در آید در کفر پس ثابت می کنند مرتبہ میان کفر و ایمان بآنکہ اتفاق
 دارند بریں کہ صاحبِ کبیرہ ہمیشہ در دوزخ ماند از شرحِ فقہِ اکبر ملاحظی ہم بلکہ نام می داریم
 مرتکبِ کبیرہ را مومن از روئے حقیقتہ نہ از روئے مجاز عقیدہ ۵۷ ہئی گوئیم کہ ضرر نمی کند مومن را گناہ
 بعد حاصل شدن ایمان و مومن گنہگار داخل نخواہد شد در دوزخ مش چنانکہ مرجیہ و ملاحظہ و اباحتیہ
 گفتہ اند از شرحِ فقہِ اکبر ملاحظی ہم عقیدہ ۵۶ مسح بر نفسین ثابت است از سنتہ برائے مقیم یک روز و
 یک شب و برائے مسافر نہ شبانروز عقیدہ ۵۷ تراویح در شب ہائے ماہ رمضان سنت است
 عقیدہ ۵۸ نماز عقب صالح و طالح از مومن جائز است عقیدہ ۵۹ مومن گنہگار ہمیشہ در دوزخ
 نخواہد ماند اگرچہ فاسق باشد در آل حال کہ مردہ باشد بحسنِ خاتمہ عقیدہ ۶۰ ما قابل نیستیم
 باینکہ تحقیق حسنات یا مقبول اند و سیئات یا مغفور مانند قولِ مرجیہ۔

ترجمہ۔ جیسا معتزلہ کہتے ہیں کہ گناہ کبیرہ کرنے والا ایمان سے باہر ہو جاتا ہے اور نہ کفر میں داخل
 ہوتا ہے۔ پس وہ در میان ایمان اور کفر کے ایک مرتبہ ثابت کرتے ہیں باوجود اس کے ان کا اس
 بات پر اتفاق ہے کہ صاحبِ کبیرہ ہمیشہ دوزخ میں رہتا ہے چنانچہ شرحِ فقہِ اکبر ملاحظی قاری
 میں اسی طرح ہے بلکہ گناہ کبیرہ کرنے والے کا نام ہم مومن نہ کہتے ہیں حقیقت کی راہ سے نہ مجاز
 کی رو سے عقیدہ ۵۷ ہم نہیں کہتے ہیں کہ مومن کو بعد ایمان حاصل ہونے کے گناہ ضرر نہیں کرتا ہے
 اور مومن گنہگار دوزخ میں داخل نہ ہوگا جیسا کہ فرقہ مرجیہ اور ملاحظہ اور اباحتیہ نے کہا ہے۔
 اسی طرح شرحِ فقہِ اکبر ملاحظی قاری میں ہے عقیدہ ۵۶ مسح موزوں پر سنت سے ثابت ہے مقیم
 کے لئے ایک دن اور رات اور مسافر کے لئے تین رات دن عقیدہ ۵۷ تراویح ماہ رمضان کی راتوں
 میں سنت ہے عقیدہ ۵۸ مومن نیک بخت اور گنہگار دونوں کے پیچھے نماز جائز ہے عقیدہ ۵۹ مومن
 گنہگار ہمیشہ دوزخ میں نہیں رہے گا اگرچہ فاسق ہو دے مگر اس وقت کہ اچھے خاتمہ کے ساتھ مر ہووے
 عقیدہ ۶۰ ہم اس بات کے قابل نہیں ہیں کہ ہماری نیکیاں یقینی مقبول ہیں اور بُرائیاں بخش
 دی گئی ہیں مانند قولِ مرجیہ کے۔

لیکن می گوئیم کسیکہ عمل خواهد کرد حسنہ بشر ابطی مصححہ آل حسنہ در اں حال کہ خالی باشد از
عیوب مفسدہ ظاہری و معافی مبطلہ باطنی چون کفر و عجب و ریانا آنکہ خارج شود از دنیا
ضائع نخواهد شدش اے این عمل حسنہم اللہ تعالیٰ در قرآن مجید می فرماید ان اللہ لا
یضیع اجر المحسنین ۵ ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ ضائع نمی کند اجر عابدان حاضر دل۔ بلکہ
قبول خواهد کرد از عباد آل عمل را حق تعالیٰ به فضل و کرم خود و ثواب بران خواهد داد عباد را
بمقتضائے وعدہ خود عقیدہ ۶۱ کسیکہ کرد سیئات را سوائے شرک و کفر و توبہ نہ کرد تا آنکہ
مرد مومن غیر تائب پس او متعلق با ارادہ حق سبحانہ و تعالیٰ است اگر خواهد عذاب کند بعدل
خود مقدار استحقاق عقاب آن یعنی خلود در نار نباشد و اگر خواهد عفو کند بفضل و کرم خود عقیدہ ۶۲
ریا پر گاہ کہ واقع شود در عملی از اعمال پس باطل خواهد شد اجر آل عمل بلکہ ثابت نخواهد شدش
اے آل عمل ہم و ہمچنین عجب ضائع کننده عمل است ش از اقتصار بر ریاء و عجب انام سائر

ترجمہ لیکن ہم کہتے ہیں جو کوئی نیک عمل کرے گا اس نیکی کی صحیح شرطوں کے ساتھ اس طرح سے کہ وہ
نیک عمل ان عیبوں سے جو ظاہر عمل میں فساد پیدا کرتے ہیں اور ان باتوں سے جو باطن میں عمل کو باطل کرنے والی
ہیں خالی ہوئے جیسے کفر اور عجب یعنی خود پسندی اور ریاء یعنی لوگوں کے دکھلانے کو وہ عمل ہو یہاں تک کہ وہ
عامل دنیا سے خارج ہوئے۔ یہ عمل نیک اس کا ضائع نہ ہوگا۔ خدائے تعالیٰ قرآن مجید میں فرماتا ہے ان اللہ
لا یضیع اجر المحسنین ۵ بے شک خدائے تعالیٰ حاضر دل عابدوں کا اجر ضائع نہیں کرتا ہے بلکہ حق تعالیٰ
اپنے فضل و کرم سے بندوں سے ایسے عمل کو قبول فرماتے گا اور اس پر بندوں کو اپنے وعدہ کے مطابق ثواب
دے گا عقیدہ ۶۱ جس شخص نے سوائے شرک اور کفر کے اور بڑے کام کیے اور توبہ نہ کی یہاں تک کہ مومن مرالے قبر
کئے ہوئے پس وہ حق سبحانہ و تعالیٰ کے ارادہ سے متعلق ہے اگر چاہے عذاب کرے اپنے عدل سے اس کی سزا
کے استحقاق کے اندازہ پر مطلب یہ ہے کہ دوزخ میں ہمیشہ نہ رہے گا۔ اور اگر چاہے اپنے فضل و کرم سے
معاف فرمادے عقیدہ ۶۲ جب کسی عمل میں اعمال سے ریاء واقع ہو جائے گی تو اس عمل کا اجر باطل ہو
جائے گا بلکہ وہ عمل ثابت نہ رہے گا۔ اور اسی طرح عجب عمل ضائع کر دیتا ہے۔ ریاء اور عجب پر اقتصار
کرنے سے تمام گناہوں کی نسبت آگہی اور اشعار ہے۔

باینکہ دیگر سننات ابطال حسنات نمی کنند از شرح فقہ اکبر ملا علی مرتضیٰ ۴۳ معجزات از انبیاء علیہم السلام و کرامات از اولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہم ثابت گردیده است از کتاب و سنت عقیدہ ۴۲ خرق من دریدن یعنی خلاف عادت ہم عادت کہ ظاہر شود از اعدائے حق تعالیٰ مثل ابلیس در طی ارض و فرعون در روانی نیل و دجال در کشتن و زندہ کردن و چنین روایت کردہ شدہ است در اخبار کہ بودند بعضی خوارق از ایشان پس نام نمی نهم آن خوارق را بمعجزات زیرا کہ معجزات مختص بانبیاء علیہم السلام اند و نہ بکرامات زیرا کہ کرامات مختص باصفیاء اند لیکن نام میداریم آن خوارق را از قضاہ حاجات مراد از روتے استدراج مکر بہم فی الدنیا و عقوبہ لہم فی الآخرۃ۔ ترجمہ۔ فریب است یا نہاوردنیا و عذاب است برائے آنہا در آخرت۔ کما قال اللہ تعالیٰ سنستد رجہم من حیث لا یعلمون ۵ ترجمہ۔ زود باشد کہ بگیریم ایشان را پایہ پایہ یعنی اندک اندک بہلاکت نزدیک گردانیم از ان جا کہ ندانند۔

ترجمہ۔ اس بات کا کہ دوسرے گناہ نیکوں کو باطل نہیں کرتے جیسا شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے عقیدہ ۴۳ معجزے انبیاء علیہم السلام کے اور کرامتیں اولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی ثابت ہو چکی ہیں کتاب اور سنت سے۔ عقیدہ ۴۲۔ خرق عادت۔ خرق کے معنی لغت میں پھٹنے کے ہیں۔ اور مراد یہاں خلاف عادت کی ہیں جو حق تعالیٰ کے دشمنوں سے ظاہر ہوتی ہیں مانند ابلیس کے زمین کے طے کرنے میں اور فرعون کے دریائے نیل جاری کرنے میں اور دجال کے مار ڈالنے اور زندہ کرتے ہیں اور اسی طرح انجاء میں یعنی حدیثوں میں مروی ہے کہ ان سے بعض خوارق ہوتے ہیں پس ہم ان خوارق کو معجزات کے نام سے نہیں پکارتے ہیں کیونکہ معجزات انبیاء علیہم السلام کے ساتھ خاص ہو گئے ہیں۔ نہ ان کا نام ہم کرامات رکھتے ہیں کیونکہ کرامات اصفیاء یعنی برگزیدہ اور پرہیزگار لوگوں کے ساتھ خاص ہو گئے ہیں لیکن ہم ان خوارق کو استدراج کہہ کر پکارتے ہیں اور یہ دشمنان خدا کے لئے ان کی جنتیں پوری کر کے خدا سے تعالیٰ کا ان کو ڈھیل میں ڈال رکھنا ہے گویا مکر بہم فی الدنیا و عقوبہ فی الآخرۃ۔ دنیا میں ان کے ساتھ فریب ہے اور آخرت میں ان کے لئے عذاب ہے کما قال اللہ تعالیٰ سنستد رجہم من حیث لا یعلمون ۵ جیسا فرمایا خدا سے تعالیٰ نے عنقریب ہم ان کو آہستہ آہستہ یعنی تھوڑا تھوڑا کر کے پکڑے لیتے ہیں اور ہلاکت سے نزدیک کئے دیتے ہیں ایسے ڈھنگ سے کہ وہ نہ جان سکیں گے۔

یعنی ہر گاہ کہ گناہ ہے می کند نعمت مرایشاں را زیادت می گردانیم تا در طغیان و عصیان می افزاید
از تفسیر حسینی پس در غفلت می افتند و فریفته می شوند بان مش اے قضایہ حاجات کہ از
رُوسے استدراج است ہمومی پندارند آن را اندام و احسان و زیادہ می شوند از رُوسے عصیاں
اگر باشند فجار و از رُوسے کفر اگر باشند کفار عقیدہ ۶۵۔ است اللہ تعالیٰ خالق پیش از پیدا کردن مخلوق
و هست رازق پیش از رزق دادن مش باشد کہ تکرار فرمود امام علیہ الرحمۃ این مطلب را برائے
آگہی اینکه واجب است بریں اعتقاد از شرح فقہ اکبر ملا علی مرعقی ۶۶۔ مومنان خواہند
دید حق تعالیٰ را در جنت بچشم سر بلا تشبیہ و بلا کیف و کیفیت عقیدہ ۶۷۔ نخواہد شد میسان
حق تعالیٰ و خلق مسافت یعنی نہ در غایت از قرب و نہ در نہایت از بُعد و نہ بوصف اتصال
و نہ بنوعیت انفصال و نہ بملول مش در آمدن در چیزے م و اتحاد مش یک شدن م۔
عقیدہ ۶۸۔ و ایمان اقرار بزبان است و تصدیق بجان۔

ترجمہ یعنی وہ جب کوئی گناہ کرتے ہیں ہم اُس وقت خاص اُن کے لئے نعمت بڑھا دیتے ہیں۔ تو وہ
صغیان اور نافرمانی میں اور بڑھ جاتے ہیں۔ یہ خلاصہ ہے تفسیر حسینی کا۔ پھر وہی غفلت میں پڑ جاتے ہیں۔ اور ان
حاجت روایتوں پر جو بطور استدراج ہیں فریفته ہو جاتے ہیں۔ اور ان کو انعام اور احسان سمجھتے ہیں۔ اگر بدکار
ہوتے ہیں نافرمانی اور گناہ زیادہ کرتے ہیں۔ اگر کافر ہوتے ہیں کفر میں بڑھ جاتے ہیں عقیدہ ۶۵۔ خدائے تعالیٰ
خالق ہے مخلوق پیدا کرنے سے پہلے اور رازق ہے رزق دینے سے پہلے۔ شاید امام علیہ الرحمۃ نے فقط اس بات
کی آگہی کے لئے اس مطلب کو مکرر فرمایا کہ اس پر ایمان واجب ہے جیسا شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے۔
عقیدہ ۶۶۔ مومن حق تعالیٰ کو جنت میں سر کی آنکھوں سے دیکھیں گے بغیر تشبیہ اور بغیر کیفیت اور کیفیت کے کیونکہ
خدائے تعالیٰ شبہ اور صورت ہونے اور کیفیت یعنی کیسا اور کس طرح اور کیونکر ہونے سے اور مقدار اور اندازہ ہونے
سے پاک ہے عقیدہ ۶۷۔ حق تعالیٰ اور خلق کے درمیان مسافت یعنی فاصلہ نہ ہوگا۔ نہ نہایت نزدیک ہونے کی صورت میں
اور نہ نہایت دور ہونے کی حالت میں اور نہ اتصال یعنی نزدیک ہونے کی وصف کے ساتھ اور نہ انفصال یعنی جدا
ہونے کی صفت کے ساتھ اور نہ ملول کی صورت میں یعنی کسی چیز میں داخل ہو جانا جس کو گھل جانا کہتے ہیں اور نہ اتحاد یعنی
ایک ہو جانے کے طریق پر جس میں وہی کا اطلاق نہ ہو عقیدہ ۶۸۔ ایمان نام ہے بان سے اقرار کرنے کا اور دل سے تصدیق یعنی سچ
ماننے کا۔

عقیدہ ایمان اہل ایمان از ملائکہ و اہل جنت و اہل زمین از انبیاء و اولیاء و سایر مومنین زیادت و نقصان نمی پذیرد و عقیدہ جمع مومنین مستوی اند در اصل ایمان توحید و متفاضل اند در اعمال عقیدہ اسلام تسلیمش اسے قبول باطن ہم و انقیادش فرمانبری ظاہر ہم امر و نہی اللہ تعالیٰ را می گویند پس در طریق لغت اسلام و ایمان فرق است لیکن در شریعت یافتہ نمی شود ایمان بغیر اسلام پس ایمان و اسلام مانند شے است کہ ہرگز از یک دیگر جدا نمی شود چنانچہ پشت با شکم عقیدہ دین اطلاق شد گفتن یا ضد تعلیم کردہ می شود بر ایمان و اسلام و شرائع بتامہ عقیدہ می شناسیم حق تعالیٰ را چنانچہ حق معرفت است حسب مقدور خود و طاقت خود چنانچہ وصف کردہ است حق تعالیٰ نفس خود را تمام صفات ثبوتیہ بش اسے صفاتیکہ در ذات اوست تعالیٰ ہم و سلبیہ بش اسے صفاتیکہ در ذات او تعالیٰ نیست ہم در کتاب خود و در قرآن مجید آمدہ است :

ترجمہ عقیدہ ایمان ایمان والوں کا کم و زیادہ نہیں ہوتا ہے۔ وہ فرشتوں میں سے ہوں یا جنت والوں میں سے یا زمین والوں میں سے از قسم انبیاء ہوں خواہ اولیاء یا تمام مومنین عقیدہ تمام ایمان والے اصل ایمان توحید ہیں برابر ہیں اور اعمال میں ایک دوسرے پر فضیلت رکھتے ہیں عقیدہ اسلام ندائے تعالیٰ کے امر و نہی کے تسلیم کرنے یعنی باطن یا دل سے قبول کرنے اور انقیاد یعنی ظاہر میں حکم بجالانے کو کہتے ہیں پس لغت کے طریق سے ایمان اور اسلام میں فرق ہے لیکن شریعت میں ایمان بغیر اسلام نہیں پایا جاتا ہے۔ پس ایمان اور اسلام مانند ایک شے کے ہے کہ ایک دوسرے سے ہرگز جدا نہیں ہوتا ہے جیسے پیٹھ پیٹ سے عقیدہ دین اطلاق کیا جاتا ہے یعنی بولا جاتا ہے یا بے قید ہوتا ہے ایمان اور اسلام اور تمام شرائع پر سب کے لئے عقیدہ ہم حق تعالیٰ کو پہچانتے ہیں جیسا پہچاننے کا حق ہے اپنے مقدور اور اپنی طاقت کے موافق جیسا کہ وصف کیا ہے حق تعالیٰ نے اپنے نفس کا تمام صفات ثبوتیہ اور سلبیہ کے ساتھ اپنی کتاب میں ثبوتیہ وہ صفاتیں ہیں جو خدائے تعالیٰ کی ذات میں موجود ہیں اور ثابت ہیں اور سلبیہ وہ صفاتیں ہیں جو خدائے تعالیٰ کی ذات میں موجود نہیں ہیں بلکہ اس سے مسلوب ہیں۔ اور قرآن مجید میں آیا ہے۔

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ترجمہ نیست مثل او سبحانہ چیزے و حال این است کہ او شنو او بینا است عقیدہ نیست قادر کسی کہ عبادت کند اللہ تعالیٰ را چنانچہ او سبحانہ سزاوار دست لیکن بندہ عبادت می کند اللہ تعالیٰ را بامر او تعالیٰ چنانکہ امر فرمودہ است عقیدہ تمام مومنین مستوی اند در معرفت فی نفسہا و یقین در امر دین و توکل بر خدا و محبت برائے خدا و رسول و رضا برتقدیر و قضا و خوف از غضب و عقوبت و رحمت برائے رضا و مشورت و ایمان یعنی ایقان بہ ثبوت ذات او تعالیٰ و تحقق صفات او تعالیٰ و صفات متفاوت باشند مومنان در اسوائے ایمان و در چیزے کہ ذکر کردہ شدہ است بتمامہ مثل اے در غیر تصدیق و اقرار بحسب تفاوت ابرار در قیام بارکان و اختلافات فجار در مراتب عصیاء از شرح فقہ اکبر ملاحظی و تواند شد کہ ما سوائے ایمان مراد تصفیہ و تزکیہ و تخلیہ باطن باشد از ما سوی اللہ تعالیٰ باستقامہ بر یقینا ہر

ترجمہ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ نہیں ب مثل اس سبحانہ کے کوئی چیز اور حال یہ ہے کہ وہ سُننے والا اور دیکھنے والا ہے عقیدہ نہیں ہے کوئی قادر کہ خدائے تعالیٰ کی عبادت کرنے جیسا کہ وہ سبحانہ اس کا سزاوار ہے لیکن بندہ خدائے تعالیٰ کی عبادت کرتا ہے اس کے حکم سے جیسا اس نے حکم فرمایا ہے عقیدہ تمام مومنین برابر ہیں معرفت میں جو فی نفسہا ہے یعنی نفس اسی معرفت میں اور برابر ہیں یقین میں جو امر دین میں ہو اور خدا پر توکل کرنے میں اور خدا اور رسول کے لئے محبت میں اور تقدیر اور قضا پر راضی ہونے میں اور غضب اور عقوبت سے خوف کرنے میں اور خوشنودی اور ثواب پانے کے لئے امید واری میں اور ایمان یعنی یقین کرنے میں ذات خدائے تعالیٰ کے ثابت ہونے اور صفات خدائے تعالیٰ کے متحقق ہونے پر اور مومن متفاوت ہوتے ہیں ما سوائے ایمان میں اور ان چیزوں میں جو تمام ذکر کی گئی ہیں یعنی غیر تصدیق و اقرار میں نیکیوں کے قیام ارکان میں تفاوت کے موافق اور بدکاروں کے مراتب گنہ میں اختلاف کے موافق یہ شرح فقہ اکبر ملاحظی سے ہے اور ہو سکتا ہے کہ ما سوائے ایمان سے مراد تصفیہ اور تزکیہ اور تخلیہ باطن کا ہو یعنی دل کا صفات اور پاک کرنا اور خالی کرنا غیر خدائے تعالیٰ سے ہووے قیام پانے کے لئے یقینات پر۔

عقیدہ اللہ تعالیٰ فضل کفندہ است بر بعض بندگان بفضل خود و عذاب کفندہ است بر بعض بندگان بعدل خود بے زیادت بر استحقاق و گاہے عطای کفند از ثواب اجر و چندان چیزے کہ مستحق ہست باں از فضل خود و گاہے می پوشد گناہ را از فضل خود بواسطہ شفاعتہ بلا واسطہ عقیدہ شفاعت مجملہ انبیاء علیہم السلام و شفاعت پیغمبر صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم برائے مومنین گنہگارن و برائے اہل کبار از مومنین کہ مستوجب عقاب اند حق است عقیدہ شفاعت ملائکہ و علماء و اولیاء و شہداء و فقراء و اطفال مومنین صابرین علی البلوی ثابت ست عقیدہ وزن اعمال برتر از و کہ ہر دو کفہ خواهد داشت در روز قیامت حق است عقیدہ قصاص میان نوع انسان در روز قیامت حق است یعنی حسنات ظالم و مظلوم خواہند داد و مقابلہ ظلم اذ لیس هناك الذراہم و اللذنا نیر و ترجمہ برے نیکہ نیست انجام داد و دینار ہا عقیدہ حسنات اگر نخواہد بود ظالم را سیئات مظلومین بر وزن ظالمین نہا حق است

ترجمہ عقیدہ اللہ تعالیٰ فضل کرنے والا ہے بعض بندوں پر اپنے فضل سے اور عذاب کرنے والا ہے بعض بندوں پر اپنے عدل سے بغیر زیادتی کے استحقاق پر اور کبھی عطا کرتا ہے دو گنا ثواب اور اجر اس چیز کا جس کے وہ مستحق ہیں اپنے فضل سے اور کبھی چھپاتا ہے گناہ کو اپنے فضل سے بواسطہ شفاعت یا بلا واسطہ عقیدہ شفاعت تمام انبیاء علیہم السلام کی اور شفاعت ہمارے پیغمبر صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم کی گنہگار مومنین کے لئے اور مومنین سے گناہ کبیرہ کرنے والوں کے لئے کہ لائق سزا ہیں حق ہے عقیدہ شفاعت ملائکہ و علماء و اولیاء و فقراء و اطفال مومنین صابرین کی یعنی ان مومنین کے بچوں کی جن کے الدین نے ان کی وفات پر صبر کیا اپنے والدین کے لئے علی البتوی ثابت ہے یعنی اس شفاعت کے ثابت ہونے پر سب کا اتفاق ہے عقیدہ اعمال کا وزن ہونا یعنی ثلثا ترازو میں جس کے دو پڑے ہوں گے قیامت کے دن حق ہے عقیدہ قصاص یعنی بدلہ ملنا در میان بنی نوع انسان کے قیامت کے دن حق ہے یعنی نیکیاں ظالم کی مظلوم کو دیں گے مقابلہ ظلم میں اذ لیس هناك الذراہم و اللذنا نیر۔ اس لئے کہ وہاں ہم اور دینار نہ ہوں گے کہ ان سے ان کا بدلہ ہو سکے عقیدہ اگر ظالم کی نیکیاں نہ ہوں گی تو بدلہ ظلم میں مظلوم کی بدیاں ظالموں کی گردن پر رکھنا حق ہے۔

عقیدہ ۸۱: حوضِ پیغمبر صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم حق است و پلصراط حق است عقیدہ ۸۲: جنت و نار کہ موجودہ اند ایوم قبل از قیامت حق اند و فانی نخواہند شدش بعد و دخول جنتیان و دوزخیان بخلاف جبریہ عقیدہ ۸۳: عقاب و ثواب اللہ تعالیٰ فانی نخواہد شد ہمیشہ بش بخلاف جبریہ عقیدہ ۸۴: اللہ تعالیٰ ہدایتش راہ راست بردن ہر می کند سوائے ایمان و طاعت از فضل خود ہر کسے را کہ می خواہد و ضلالت می دہد بکفر و معصیت از عدلش امی عدل بالحکمتہم خود ہر کسے را کہ می خواہد عقیدہ ۸۵: اضلال اللہ تعالیٰ عبارت از خذلان است و تفصیل خذلان این است کہ توفیق نیاید بندہ آن چیز را کہ راضی است حق تعالیٰ از آن چیز و آن خذلان از عدلش اے عدل بالحکمتہم است و ہمچنین عقوبت مخذول بر معصیت از عدلش اے عدل بالاستحقاق ہم عقیدہ ۸۶: نیستیم قائل اینکہ شیطان سلب می کند ایمان را از بندہ مومن از روتے قہر و جبر لکن می گوئیم بندہ می گذارد ایمان را باختیار خود باغوائے شیطان یا ہوائے نفس پس ہر گاہ ترک می کند بندہ ایمان را پس سلب می کند ایمان را از آن بندہ شیطان

ترجمہ عقیدہ ۸۱: حوضِ پیغمبر صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم کا حق ہے اور پل صراط حق ہے عقیدہ ۸۲: جنت اور دوزخ جو آج موجود ہیں قیامت سے پہلے ہی ہیں اور فنا نہ ہوں گی یعنی جنتیوں اور دوزخیوں کے داخل ہونے کے بعد بخلاف جبریہ کے عقیدہ ۸۳: عذاب اور ثواب خدائے تعالیٰ کا فنا نہ ہوگا۔ ہمیشہ بخلاف جبریہ کے عقیدہ ۸۴: خدائے تعالیٰ ہدایت کرتا ہے یعنی سیدھا راستہ بتلاتا ہے ایمان اور طاعت کی طرف اپنے فضل سے جس کسی کو کہ وہ چاہتا ہے اور گمراہ کرتا ہے کفر و گناہ کی طرف اپنے عدل سے جو مقتضائے حکمت ہے جس کسی کو کہ وہ چاہتا ہے عقیدہ ۸۵: گمراہ کرنا خدائے تعالیٰ کا عبارت ہے خذلان سے اور تفصیل خذلان کی یہ ہے کہ بندہ توفیق نہیں پاتا ہے اس چیز کی جس سے حق تعالیٰ راضی ہے اور یہ خذلان حکمت کی بنا پر خدا کے عدل سے ہے اور اسی طرح مخذول کا عذاب کیا جانا نہا پر عدل سے ہے جس کا وہ مستحق تھا عقیدہ ۸۶: ہم اس بات کے قائل نہیں ہیں کہ شیطان ایمان کو بندہ مومن سے سلب کر دیتا ہے قہر اور جبر کے لیکن ہم کہتے ہیں کہ بندہ ایمان کو اپنے اختیار سے چھوڑ دیتا ہے شیطان کے بہکانے سے یا ہوائے نفس سے پس جب بندہ ایمان کو ترک کر دیتا ہے تو شیطان ایمان کو اس بندہ سے سلب کر لیتا ہے۔

عقیدہ ۸۸ سوال منکر و نکیر من نبتک و ہادینک و من نبتک۔ ترجمہ کیست رب تو و
 چیست دین تو و کیست پیغمبر تو۔ در قبر یا در مستقرش لے جائے قرار یعنی ہر جا کہ باشد چنان کہ
 غریق و حریق و غرورہ گرگ وغیرہ مرحق است عقیدہ ۸۹۔ اعادہ رُوح بسوی جسد بندہ در
 قبر حق است عقیدہ ۹۰ ضغطہ بن ہندی و بانا ضغطہ قبر برائی مومن مانند معالقبہ ماوہ
 مشفقہ ہست از شرح فقہ اکبر ملا علی مر قمر جمیع مومنان را حق است عقیدہ ۹۱ عذاب قبر حق
 است جمیع کافران را و بعضی عصات مومنین را و پچھنیں تنعم بعض مومنین حق است عقیدہ ۹۲
 تعبیر تمام اسماء کہ ذکر کردہ اند آں را علماء بزبان فارسی از صفات حق تعالی عزت اسمائہ و
 تعالت صفاتہ جائز است مگر تعبیریں بفارسی جائز نیست عقیدہ ۹۳ جائز است کہ بگوید
 بروئے خدا بلا تشبیہ و بلا کیف عقیدہ ۹۴۔ نیست قرب اللہ تعالیٰ از ارباب طاعت
 و بعد اللہ تعالیٰ از اصحاب معصیت۔

ترجمہ عقیدہ ۸۸ سوال منکر و نکیر من نبتک و ہادینک و من نبتک حق ہے یعنی کون ہے تیرا رب۔
 اور کیا ہے تیرا دین اور کون ہے تیرا نبی۔ قبر میں یا مستقر میں یعنی ٹھہرنے کی جگہ جہاں کہیں کہ ہووے کہ
 جیسا کہ دریا میں ڈوبا ہوا اور آگ میں جلا ہوا۔ اور بھیڑیے کا کھایا ہوا وغیرہ عقیدہ ۸۹۔ رُوح کا
 قبر میں بندہ کے جسد کی طرف غور کرنا حق ہے عقیدہ ۹۰۔ ضغطہ قبر یعنی دہانا قبر کا سب مومنین
 کے لئے حق ہے۔ مومنین کے لئے ضغطہ قبر شفیق ماں کے گلے لگا لینے کی مانند ہے شرح فقہ اکبر
 ملا علی قاری میں اسی طرح ہے عقیدہ ۹۱۔ قبر کا عذاب سب کافروں کے لئے حق ہے اور بعض گنہگار
 مومنین کے لئے اور اسی طرح بعض مومنین کو نعمت دینا حق ہے عقیدہ ۹۲۔ تمام نام باری تعالیٰ کی صفات
 کے عزت اسمائہ و تعالت صفاتہ یعنی غالب اور بزرگ ہیں نام اس کے اور برتر ہیں صفات اس کی۔
 علماء نے جن کی تعبیر فارسی میں بیان کی ہے وہ تعبیر اسماء کی جائز ہے مگر یہ کہ تعبیریں کی فارسی میں دست
 کے ساتھ جائز نہیں ہے عقیدہ ۹۳۔ جائز ہے کہ بگوید خدا بلا تشبیہ و بلا کیف یعنی خدا کی رُوح کے
 سامنے جو بغیر تشبیہ اور بدون کیف کے ہے عقیدہ ۹۴۔ خدائے تعالیٰ کی نزدیکی فرمان برداروں
 سے اور دُوری گنہگاروں سے نہیں ہے۔

از طریق طول و قصر و مسافت و نہ بر معنی کرامت و ہوان (و بے عزتی خواری بالفتح) و لیکن مطمح قریب است از حق تعالی بلا کیف و عاصی بعید است از حق تعالی بلا کیف اے بوصف تنزیہ پیش قرار داد امام علیہ الرحمۃ قرب و بعد حق تعالی را از بندہ و قرب و بعد بندہ را از حق تعالی از باب متشابہات بلا تاویل از شرح فقہ اکبر ملا علی قاسم عقیدہ ۹۵ قرب و بعد و اقبال پیش ضد اعراض ہم اللہ تعالی را بنماجی و همچنین مجاورت بندہ در جنت و وقوف بندہ در قیامت میان بدان حق تعالی بلا کیف است عقیدہ ۹۴۔ قرآن مجید کہ نازل شدہ است نجماً نجماً برسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم و مکتوب است در مصاحف ما بین دفتین کلام اللہ تعالی است علی ما ہو المشہور عقیدہ ۹۵۔ آیات قرآن مجید کہ تمام ہا در معنی کلام است یعنی در مقام مقصود است برابر است کہ در آن ذکر رحمت اللہ تعالی و مدح اولیاء اللہ تعالی باشد یا ذکر غضب اللہ تعالی یا ذم اعداء اللہ تعالی باشد مستوی اند در فضیلت لفظی یا عظمت معنوی

ترجمہ لمبانی اور کوتاہی اور مسافت کی راہ سے نہیں ہے اور نہ معنی کرامت یعنی بزرگی اور نہ ہوان یعنی خواری اور بے عزتی کی بنا پر۔ لیکن مطمح قریب ہے حق تعالی سے بلا کیف اور عاصی بعید ہے حق تعالی سے بلا کیف یعنی وصف تنزیہ کے ساتھ وہ وصف جس میں اس کی پاکی ہوتی ہو۔ امام علیہ الرحمۃ نے حق تعالی کے قرب اور بعد کو جو بندہ سے ہے اور بندہ کے قرب اور بعد کو جو حق تعالی سے ہے بدون تاویل باب متشابہات سے اس کو قرار دیا ہے یہ ہے خلاصہ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری کا عقیدہ ۹۵۔ نزدیک اور دوری اور سامنے آنا اور متوجہ ہونا خدائے تعالیٰ کا مناجات کرنے والے سے اور اسی طرح مجاورت یعنی پڑوس ہونا بندہ کا خدا سے جنت میں اور بندہ کا قیامت میں خدائے تعالیٰ کے سامنے کھڑا ہونا یہ سب بلا کیف ہے عقیدہ ۹۴۔ قرآن مجید رسول خدا صلی اللہ تعالی علیہ و علی آلہ وسلم پر جو تھوڑا تھوڑا کر کے نازل ہوا ہے اور کتابوں میں دفتیوں کے درمیان لکھا ہوا ہے خدائے تعالیٰ کا کلام ہے علی ما ہو المشہور یعنی اسی بنا پر کہ وہ مشہور ہے عقیدہ ۹۵۔ قرآن مجید کی آیتیں جو سب کی سب معنی کلام میں ہیں یعنی مقام مقصود میں ہیں یعنی اس مرتبہ میں ہیں جو ہماری مراد ہے خواہ ان میں خدائے تعالیٰ کی رحمت کا ذکر ہو خواہ اولیاء اللہ کی مدح ہو یا خدائے تعالیٰ کے غضب یا خدائے تعالیٰ کے دشمنوں کی برائی کا ذکر ہو فضیلت لفظی اور عظمت معنوی میں یکساں ہیں۔

ولیکن بعض آیات را فضیلت ذکر و مذکور است مانند آیتہ الکرسی زیرا کہ مذکور در آیتہ الکرسی جلالت و عظمت اللہ جل جلالہ و صفۃ اللہ تعالیٰ است کہ خاص بذات حق تعالیٰ است۔ پس مجتمع شد در آیتہ الکرسی دو فضیلت یکی فضیلت ذکر و دوم فضیلت مذکور و بعضی آیات را فضیلت ذکر است فقط نہ فضیلت مذکور چنانچہ سورۃ تبت بیدا و مانند اس از احوال فجار عقیدہ ۹۸۔ اسماء اللہ تعالیٰ چنانچہ اللہ واحد و صفات حق تعالیٰ چنانچہ لہ الملک و لہ الحمد بتمامہ مستوی اند در فضیلت و عظمتش مطلقاً یعنی قطع نظر از وجوہ فضیلت بعض بر بعض ہم و نیست تفاوت در اطلاق آنها بر ذات و صفات حق تعالیٰ و این منافی عظمت بعضی اسماء و صفات بر بعضی اسماء و صفات نیست مثلاً عظمت جبرئیل یعنی مع لحاظ وجوہ فضیلت و عظمت بعض بر بعض ہم عقیدہ ۹۹۔ والدین رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم مردند بر کفرش درین مسئلہ اختلاف علماء است نہ منجانب صحت ایمان والدیہ المکرہین صلعم مرجح بدلائل و زیادہ فریق است ہم

ترجمہ ولیکن بعض آیتوں کو ذکر و مذکور دونوں طرح کی فضیلت ہے جیسے آیتہ الکرسی اس لئے کہ آیتہ الکرسی میں خدائے جل جلالہ کی جلالت و عظمت اور اس کی اس صفت کا مذکور ہے جو حق تعالیٰ کی ذات کے ساتھ خاص ہے پس آیتہ الکرسی میں دو فضیلتیں جمع ہو گئیں ایک فضیلت ذکر کی دوسری فضیلت مذکور کی اور بعض آیتوں کو فقط فضیلت ذکر حاصل ہے نہ فضیلت مذکور جیسا کہ سورۃ تبت بیدا اور اسی جیسی اور آیتیں بدکاروں کے احوال کی نسبت عقیدہ ۹۸۔ خدائے تعالیٰ کے نام جیسے اللہ اور احد اور خدائے تعالیٰ کی صفتیں جیسے لہ الملک اور لہ الحمد یعنی اسی کے لئے ملک ہے اور اسی کے لئے حمد ہے یہ مطلق فضیلت اور عظمت میں برابر ہیں یعنی ان وجوہ سے قطع نظر کہ جس وجہ سے بعض کی بعض پر فضیلت ہے اور ذات و صفات حق تعالیٰ پر ان کے بولے جانے میں تفاوت نہیں ہے اور یہ مساوات منافی نہیں ہے بعض اسماء و صفات پر جبرئیل عظمت کے طریق پر ہے یعنی مع لحاظ وجوہ فضیلت و عظمت بعض کے بعض پر۔ عقیدہ ۹۹۔ والدین رسول خدائے تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم فوت ہوئے کفر پر اس مسئلہ میں علماء کا اختلاف ہے ولیکن حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے والدین مکرہین کے ایمان صحیح ہونے کی جانب دلیلوں سے ترجیح پائی ہوتی ہے اور اسی طرف علماء کے فریق کی زیادتی ہے۔

رسول علیہ السلام انتقال ازیں عالم بر ایمان کردند۔ ابو طالب عم حضرت رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مرد کافر۔ حضرت قاسم و حضرت طاہر و حضرت ابراہیم بودند فرزند رسول خدائے تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم عقیدت شدہ حضرت بیوی فاطمہ و بیوی زینب و بیوی رقیہ و بیوی ام کلثوم بنات رسول خدائے تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بودند عقیدت شدہ ہرقتے کہ مشکل شود بر انسان اہل ایمان شی از دقائق علم توحید پس واجب است بر آں انسان این کہ اعتقاد کند چیزے را کہ صواب است نزد حق تعالیٰ بطریق اجمال مث یعنی ہر چیز صواب است نزد حق تعالیٰ ہماں مقبول و مختار من است و تفصیل نکند مادام کہ باید عالم را اسے عارف بحقیقتہ احوال را پس سوال کند ایمان تفصیلی بر وجہ کمال و تاخیر نکند عقیدت شدہ خبر معراج حضرت غوث الثقلین محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بحسد در بیداری بسوئے آسمان حق است و ثابت است بطریق متعددہ پس کہے کہ رو کند آں خبر را و ایمان نیارد بمقتضائے آں خبر ضال است و مبتدع۔

ترجمہ۔ رسول علیہ السلام نے انتقال اس عالم سے ایمان پر فرمایا ہے۔ ابو طالب چچا حضرت رسول خدائے تعالیٰ کے کافر رہے۔ حضرت قاسم اور حضرت طاہر اور حضرت ابراہیم علیہ السلام رسول خدائے تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فرزند تھے عقیدت شدہ حضرت بیوی فاطمہ اور بیوی زینب اور بیوی رقیہ اور بیوی ام کلثوم سلام اللہ علیہن رسول خدائے تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بنات یعنی خبر اولیں تھیں عقیدت شدہ جس وقت انسان اہل ایمان پر علم توحید کی باریک باتوں میں سے کوئی شے مشکل ہو جائے تو اس انسان پر واجب ہے کہ ایسی چیز کا اجمالی طور پر اعتقاد کرے جو حق تعالیٰ کے نزدیک درست ہے یعنی جو کچھ حق تعالیٰ کے نزدیک درست ہے وہی میرا مقبول و مختار ہے اور تفصیل نہ کرے یہاں تک کہ کسی ایسے عالم کو پاوے جو حقیقت احوال کو پہچانتا ہو اور عارف ہو پس پورے طور پر اس سے تفصیلی ایمان پوچھ لیوے اور تاخیر نہ کرے۔ عقیدت شدہ خبر معراج حضرت غوث الثقلین محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بحسد کے ساتھ حالت بیداری میں آسمان کی طرف حق ہے اور متعددہ طریق سے ثابت ہے پس جو کوئی اس خبر کو رد کرے گا اور اس کے موافق ایمان نہ لائے گا گمراہ اور مبتدع یعنی بدعتی ہے کہ دین میں نئی بات پیدا کرتا ہے۔

عقیدۃ^{۱۳}۔ خروج و جمال و یا جوج و ما جوج و طلوع شمس از غرب و نزول عیسیٰ علیہ السلام
از آسمان و سایر علامات روز قیامت بنا بر پیرے کہ وارد است بآں اخبار صحیحہ بلکہ
آیات صحیحہ حق است و ثابت است۔

عقیدۃ^{۱۴}۔ اللہ تعالیٰ ہدایت می کند ہر کس را کہ می خواهد بسوئے صراط مستقیم
مش ختم شد عبارات فقہ اکبر از شرح ملا علی۔ ازین پس دعاء است از ترجمہ
و صلوة از درو مندم

اللَّهُمَّ اهْدِنَا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَدِينًا قَوِيمًا بِحَسْرَةِ صَاحِبِ الصِّرَاطِ
أَمِينِ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ اللَّهُمَّ صَلِّ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ دَائِمًا أَبَدًا
عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِكَ وَجَبِيكَ وَعَلَى أَنْوَارِهِ كَمَا تُحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ
وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْضَاهُ

ترجمہ عقیدۃ^{۱۳}۔ خروج یعنی نکلنا و جمال کا۔ اور یا جوج، جوج کا اور طلوع ہونا آفتاب کا مغرب سے
اور اترنا عیسیٰ علیہ السلام کا آسمان سے اور ساری علامتیں روز قیامت کی حق ہیں اور ثابت ہیں
اس بنا پر کہ اخبار صحیحہ حدیث کی بلکہ صاف آیتیں اس کی نسبت وارد ہیں عقیدۃ^{۱۴} اللہ تعالیٰ
جس کسی کو چاہتا ہے سید سے رستہ کی طرف ہدایت کرتا ہے۔ عبارت فقہ اکبر شرح ملا علی قاری کی ختم ہو گئی
اس کے بعد ترجمہ کی دعاء ہے اور درو مندم کی درود ہے۔

دعائے ترجمہ۔ اللَّهُمَّ اهْدِنَا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَدِينًا قَوِيمًا بِحَسْرَةِ صَاحِبِ
الصِّرَاطِ أَمِينِ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ۔ اے خدا ہم کو سیدھا رستہ اور مضبوط دین بنا صاحب
صراط کی حرمت سے کہ مالک ہیں راستہ کے۔ اے جہانوں کے پالنے والے قبول فرما۔ درود
درو مندم۔ اللَّهُمَّ صَلِّ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ دَائِمًا أَبَدًا عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِكَ وَجَبِيكَ وَعَلَى
أَنْوَارِهِ كَمَا تُحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْضَاهُ۔ خدا یا رحمت اور برکت اور سلامتی
ہمیشہ سے ہمیشہ تک بھیج محمد صلعم تیرے رسول اور تیرے حبیب پر اور ان کے انوار پر جیسا تمہیں وہ محبوب
ہے اور تو اس سے خوشنود ہے اور اس کو بہار اسفارش کر اور ہم پر رحم کر اس کے وسیلہ سے۔

لحمداً لمن وفقنا للطبع المجلد الرابع من كتاب الجليل الفخيم

الموسوم

بَابُ الْمَظْهَرِ

(من الانفال الى التوبة)

لذ العباد والذ الفها حاما الشيعنا التيقته هقة اوقت الامي
الحك ببرمته جبرمته الشين والظير بهي في وعلم الهدن

القاضي محمد ثناء الله العثماني

الحنف المظهر المجلد الثاني النقشبندي القافى المتوفى في ٢٢٥ هـ

وقد عنت بطبعها اهتت بيجرارة اشارة اشاعت لعلوا

لندوة المصنفين الكائن في بلدة دهلي

بين المسيب عن ابيه قال لما حضرت ابا طالب الوفاة جاءه رسول الله صلى الله عليه وسلم فوجد عنده
ابا جهل وعبد الله بن ابي امية بن المغيرة فقال اى عم قل لا اله الا الله كلمة احاج لك بها عند الله
فقال ابو جهل وعبد الله بن ابي امية اترغب عن ملة عبد المطلب فلم يزل رسول الله صلى الله
عليه وسلم يعرضها عليه ويعيد انه بتلك المقالة حتى قال ابو طالب اخروا كلهم على ملة
عبد المطلب وزاد في رواية وابى ان يقول لا اله الا الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم

والله لا استغفرن لك ما لم انه عنك فنزلت مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا

اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا اَوْلِيٰ قُرْبٰى مِنْ اٰحِبِّ

مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيْمِ (١١٣) بان ما توا على الكفرية

دليل على جواز الاستغفار لاحياءهم فانه طلب لتوفيقهم للايمان وروى مسلم عن

ابي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعمر قل لا اله الا الله اشهدك يوم

القيامة قال لولا ان يعير قرينى يقولون انما حمله على ذلك الجحجج لا قدرت بها عينيك

فانزل الله تعالى لا تهدي من احببت ولكن الله يهدي من يشاء وروى البخارى عن ابي

سعيد الخدري انه سمع النبي صلى الله عليه وسلم وذكر عنده عمه فقال لعله ينفعه شفاعة

يوم القيامة فيجعل في ضحضاح من نار يبلغ كعبيه يغلى منه دماغه هذا الحديث لئلا يورد

يدل على ان الآية نزلت بحكمة في ابي طالب واخرج الترمذى وحسنه الحاكم عن علي قال

سمعت رجلا يستغفر لابويه وهما مشركان فقلت له استغفر لك لا بويك وهما مشركان

فقال استغفر ابراهيم لابيه وهو مشرك فنكرت ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم فنزلت

هذه الآية ولعل هذه القصة قارنت قصة موت ابي طالب فنزلت الآية فيه وما يدل على

ان الآية نزلت في امة امم النبي صلى الله عليه وسلم وعبد الله ابيه فلا يصلح منها شئ وليس شئ

منها ما يصلح ان يعارض ما ذكرنا في القوة فيجب ردها منها فارواه الحاكم والبيهقى في الدلائل من

طريق ابيوب بن هانى عن مسروق عن ابن مسعود قال خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم

يوما الى المقابر وخرجنا معه فامرنا فجلسنا ثم تخطف القبور حتى انتهى الى قبر منها فنادى اهلها

له انضضاج ما رقى من الماء على وجه الارض ما يبلغ الكعبين فاستغارة للنادى

ثم ارتفع باكياً فبكينا لبكائه ثم اقبل علينا فتلقاه عمر فقال يا رسول الله ما الذى ابكاك فقد
ابكناها وافزعنا فجاء فجلس اليها فقال افزعكم بكائى قلنا نعم قال ان القبر الذى اقبلت
انا جى فيه قبر امته بنت وهب واني استأذنت ربي في زيادتها فاذن لي فاستأذنته في
الاستغفار لها فلم ياذن لي ونزل علي ما كان للنبي والذين آمنوا معه ان يستغفروا للمشركين
الايتين فأخذني ما يأخذ الولد للوالدة من الرقة فذلك الذى ابكاني قال الحاكم هذا حديث
صحيح وتعبه الذهبي في شرح المستدرک وقال ايوب بن هانى ضعفه ابن معين ومنها
ما اخرج الطبراني وابن مردويه من حديث ابن عباس قال لما اقبل رسول الله صلى الله عليه
وسلم من غزوة تبوك واعتمر هبط من ثنية عسفان فنزل على قبر امته فذكر نحو حديث
ابن مسعود وفي ذكر نزول الآية قال السيوطي اسناده ضعيف لتعويل عليه قال البغوي
قال ابو هريرة وبريدة لما قدم النبي صلى الله عليه وسلم مكة اتى قبر امته امنة فوقف عليها فحميت
الشمس رجاء ان يؤذن له فيستغفر لها فنزلت ما كان للنبي الآية هذه وكذا اخرج ابن سعد
وابن شاهين من حديث بريدة بلفظ لما فتح رسول الله مكة اتى قبر امه فجلس فذكر نحو وفي
لفظ عند ابن جبر عن بريدة كما ذكر البغوي قال ابن سعد في الطبقات بعد تخريج هذه
غلط وليس قبرها بمكة وقبرها بالابواء واخرج احمد ابن مردويه واللفظ له من حديث
بريدة قال كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم اذ وقفت على عسفان فابصر قبر امه فتوضأ وصلى وبكى
ثم قال انى استأذنت ربي ان اشفعه لها فنهيت فانزل الله تعالى ما كان للنبي الآية هذه
قال السيوطي طريق الحديث كلها معلولة وقال الحافظ ابن حجر في شرح البخاري من حكم بصحة
حديث ابن مسعود ليس لكونه صحيحاً لذاته بل لوروده من هذه الطرق وقد تأملت فوجدتها
كلها معلولة وفي الحديث علتها اخرى انها مخالفة لما في الصحيحين ان هذه الآية نزلت بمكة عقب
موت ابي طالب وكن اما ذكر البغوي قول قتادة انه صلى الله عليه وسلم قال لا استغفرن لابي كما استغفر
ابراهيم لابي فانزل الله ما كان للنبي الآية هذه مرسل ليس بصحيح بل ضعيف ومخالف لما في الصحيحين
كما ذكرنا فلا يجوز القول بكون ابوي النبي صلى الله عليه وسلم مشركين مندى بهذه الآية وقد صنف الشيخ
الاجل جلال الدين السيوطي رضوان الله عليه رسائلي في اثبات ايمان ابوي رسول الله صلى الله عليه وسلم

وجميع آياته وإمهاته إلى آدم عليه السلام وخلصت منها رسالة سميتها بتقدسين آباء النبي صلى الله عليه وسلم فمن شاء فليرجع إليه وهذا المقام لا يسع زيادة التطويل في الكلام فإن قيل ما ورد من حديث الصحيحين في قصة موت أبي طالب قال أبو جهمل أتربغب عن ملة عبد المطلب قول أبي طالب أنا على ملة عبد المطلب يدل على كون عبد المطلب مشركاً قلنا لا نسلم ذلك بل كان مؤمناً موحداً وقد ذكر ابن سعد في الطبقات بأسانيد أن عبد المطلب قل لامرأين وكانت تحضن رسول الله صلى الله عليه وسلم بأبركة لا تغفل عن ابني فاني وجدته مع غلمان قريباً من السد وان أهل الكتاب يقولون ان ابني هذا ابني هذه الامة لكن لما كان هو في زمن الجاهلية جاهلاً بالشرائع وبما جاء به النبي صلى الله عليه وسلم وان كان التوحيد كما في آله في زمن الفترة زعم أبو جهمل وأبو طالب ان محمداً صلى الله عليه وسلم جاء بشئ منكر وحكما يكون ملة عبد المطلب مخالفاً لما جاء به النبي صلى الله عليه وسلم قوله تعالى وما كان استغفلاً إبراهيم إلا بيده يعني آزر وكان عملاً إبراهيم عليه السلام وكان إبراهيم ابن تارخ وقد ذكرنا الكلام فيه في سورة الانعام وقد صح عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال بعثت من خير قرون بني آدم قرناً قرناً حتى بعثت من القرن الذي كنت فيه دواة البخاري فلا يمكن ان يكون كافر في سلسلة آباءه صلى الله عليه وسلم .

مفتي هلب محمد بن يوسف الاسييري نيز در كتاب
 (ذخرا العابدین و ارغام المعاندين في نجات الموالدين
 المكرمين لسيد المرسلين صلى الله عليه وسلم) مؤمن
 بودن ابوين محترمين پيغمبرين را صلى الله تعالى عليه وسلم
 بنصوص متعدده اثبات کرده است .

المُسْتَبَدُّ الْمُعْتَبَرُ بِبَابِ نَجَاةِ الْأَبَدِ

١٣

٢٠

من رثمات قلم امام اهل السنة ومجدد المائة الحاضرة اعليحضرة مولينا
 لجله ضلخان القادي البركاني المنفى البريلوي قدس سره

لرثبت هذا عن سيدنا الامام الاعظم صلى الله تعالى عنه قال العلامة
 السيد الطحطاوي رحمه الله تعالى في حاشيته على الدر المختار من باب نكاح الكافر
 مانعه فيه اشارة ادب والذي ينبغي اعتقاده حفظهما من الكفر وذكر الكلام
 الى ان قال وما في الفقه الاكبر من ان والديه صلى الله تعالى عليه وسلم ما تاعلى الكفر
 فمدسوس على الامام وبديل علي بن النعمان المعتمد لا منه ليس فيها شئ من ذلك
 قال ابن حجر المكي في فتاونه والموجود فيها ذلك لا في حذيفة محمد بن يوسف البخاري
 لا في حذيفة النعمان بن ثابت الكوفي وعلى التسليم ان الامام قال ذلك فمعناه
 انها ما تاعلى من الكفر وهذا لا يقتضى اتصافهما به (الى اخرها افاد واجاد) اقوله
 ولهذه العبار لا قرينة اخرى توجد مثلها في بعض النسخ دون الاخرى وهي قوله
 والدارسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ما تاعلى الايمان والعلامة القاسمي نفسه
 قد اصاب في محبة نسبتها الى الكتاب حيث قال لعل مراد الامام على تقدير
 محبة ورود هذا الكلام الا فالقطع بصحة هذه مع اشتراكها في خلو النسخ المعتمدة
 عنها ما يفنى الى التعجب ثم اقوله معلوم قطعان التوجيه في المسئلة لو فرض

الى هؤلاء لم تكن قصاصا الا ان لم يبلغ من غالب الراى مبلغا يتضارب دونه
المخلاف فضلا عن ان يكون هناك قاطم ومن سير يسير هذا الا ما لم اجل من الله
تعالى عنه ايمن انه كان اعقل من الهجوم على مثل هذا من دون قاطم وهو
الذى لم يسمع قط يقع في احاد الناس فكيف بابوى رسول الله صلى الله تعالى
عليه وسلم فكيف بهذا الاعتناء الشديد به الباعث على ادراجها في كتاب من
الدين فهو ان سلم ثبوته رواية كان هذا النقطا عابا لنا مثبتا لزاوية امامنا
عن لونه ثم الموافقة انما هي في قول ذلك الكاتب السيئ الادب ولا حجة فيه
اما قول امير المؤمنين عمر بن عبد العزيز فليس فيه ما يوافق بل قال العلامة
الخفاجي في النسيم هذا تا ديب له وتحرير حتى يترجما مثاله عن امثال هذا
المقالة وفي ذلك اشار الى اسلام ابويه صلى الله تعالى عليه وسلم قال ابن حجر
وهذا هو الحق بل في حديث صححه غير واحد من الحفاظ ولم يلتفتوا
لمن طعن فيه ان الله تعالى احياهما له فامنا به خصوصية لهما وكرامته صلى الله
تعالى عليه وسلم اقول وهذا الجدا فضيلة الابن به صلى الله تعالى عليه وسلم
ويصير من هذه الامة خير الامم امانس الايمان فكان حاملها قال القاسمى في
مخبر الروض تحت العبار لا المذكورة المنسوبة الى الامام هذا من دعوى من قال انهما
ماتا على الايمان او ماتا على الكفر ثم احياهما الله تعالى فماتا في مقام الايمان اقول هذا
عجب من العجائب فياسجات الله من اين الدلالة فيه على الكفر الاحيار وبابى
لفظ دل عليه وبابى حاجب او هي اليه ولكن الا يلاع بشيى ياتي بالعجائب قال
وقد اوردت لهذا المسئلة رسالة مستقلة ودفعت ما ذكره السيوطى في

رسائل الثلاثة في تقوية هذه المقالة بالأدلة الجامعة المجتمعة من الكتاب و
السنة والقياس واجتماع الامة او و ذكر نحوه ههنا في شرح الشفاء قد حذفه
المصنف العلامة قدس سره لانه لم يعجبه امره اقول للامام الجليل الجلال السيوطي
رحمه الله تعالى ست مسائل في هذه المسئلة والمسئلة ليست من الفقه
اذ لا تتعلق بافعال المكلفين من حيث انها محتمل وتحريم وتميم وتفسد ولا مدخل فيها
للقياس املا واما الاجماع فابن الاجماع وقد كثر النزاع وشاع وذاع وملا البتاع
وانما الحق ما افاد الامام السيوطي ان المسئلة خلافية وان كلا الفريقين ائمة اجلار
واما الكتاب فلا نص فيه على شئ في الباب وان تعلق ببعض ما يذكر في اسباب
الزول كما فرجوعا الى الحديث ولا شك انه هو المأخذ وحده لامثال المسئلة
والسيوطي اعلى كعبا اوسع باعا واعظم ذمرا عامنكم ومن اصناف امثالكم في المعرفة
بالحديث وطرقه وعلله ومرجاله واحواله فكان الاسلام لكم القبول والا فال تسليم و
الا فالسكوت واما قولكم بالادلة الجامعة المجتمعة الخ فما احسن هذه البار ان فرمنت
متعلقة بذكر لا بد فحت فان الامام الجليل رحمه الله تعالى قد اثبت المسئلة
بدلائل قاهرة لو وضعت على الجبال الراسبات لانك وللعبد الضعيف رسالة
في الباب سماها **شموس الاسلام** **اصول الشريعة الكرام** "نراد فيها على ما ذكره
بما منحني المولى سبحانه وتعالى ولقد وددت ان اظفر برسالتكم فاني لارجو ان يفتخر بي
في الجواب عنها بما يكفي ويشفي وبالجملة فقد ظهرت لنا بحمد الله تعالى على اسلام الابوين
الكريمين رضي الله تعالى عنهما دلائل ساطعة لم تبق لاحد متالا ولا للريب والشك مجالا و
المخلاف لم يخف عنا ولكن اذا جازهم الله بطل نهم محفل والله الحمد ١١٠

امام حجة الاسلام زين الدين ابو حامد محمد غزالی در کتاب کیمیای سعادت میگوید :

در اباحت سماع و بیان آنچه از وی حلال است و آنچه حرام

بدانکه ایزد تعالی را سربست در دل آدمی ، که آن در وی همچنان پوشیده است که آتش در آهن ، و چنانکه بزخم سنک بر آهن آن سر آتش آشکارا گردد و بصحرا افتد ، همچنین سماع آواز خوش و موزون آن گوهر آدمی را بجنباند و در وی چیزی پدید آرد بی آنکه آدمی را در آن اختیاری باشد ، و سبب آن مناسبتی است که گوهر دل آدمی را با عالم علوی که عالم ارواح گویند هست . و عالم علوی عالم حسن و جمال است ، و اصل حسن و جمال تناسب است ، و هر چه متناسب است نمود گاریست از جمال آن عالم ، چه هر جمال و حسن و تناسب که درین عالم محسوس است ، همه ثمره جمال و حسن آن عالم است : پس آواز خوش موزون متناسب هم شبهتی دارد از عجایب آن عالم ، بدان سبب آگاهی در دل پیدا آید و حرکت و شوقی پدید آید ، که باشد که آدمی خود نداند که آن چیست ، و این در دلی بود که ساده بود ، و از عشقی و شوقی که بدان راه برد خالی باشد ، اما چون خالی نباشد و بی چیزی مشغول بود ، آن در حرکت آید و چون آتشی که دم در وی دهند افروخته تر گردد ، و هر کرا دوستی خدای تعالی بر دل غالب باشد سماع ویرا مهم بود ، که آن آتش تیزتر گردد ، و هر کرا در دل دوستی باطل بود ، سماع زهر قاتل وی بود و بروی حرام بود .

و علما را خلافت در سماع که حلال است یا حرام ، و هر که حرام کرده است از اهل ظاهر بوده است ، که ویرا خود صورت نبسته است که دوستی حق تعالی بحقیقت در دلی فرود آید ، چه وی چنین گوید که : آدمی جنس خود را دوست تواند داشت ، اما آنرا که نه جنس وی بود و نه هیچ مانند وی بود ویرا دوست چون تواند داشت ؟ پس نزدیک وی در دل جز عشق مخلوق صورت نبندد ، و اگر عشق خالق صورت بندد بنا بر خیال تشبیهی باطل باشد ، بدین سبب گوید که سماع یا بازی بود یا از عشق مخلوقی بود ، و این هر دو در دین مذموم است ، و چون ویرا پرسند که : معنی دوستی خدای تعالی که بر خلق واجبست چیست ؟ گوید : فرمان برداری و طاعت داشتن ؛ و این خطایی بزرگست که این قوم را افتاده است ، و ما در کتاب محبت از رکن منجیات این پیدا کنیم ؛

اما اینجا می گوئیم که حکم سماع از دل باید گرفت - که سماع هیچ چیز در دل نیارد که نباشد، بل آنرا که در دل باشد بجنباند. هر کرا در دل چیز است که آن در شرع محبوبست و قوت آن مطلوبست، چون سماع آنرا زیادت کند ویرا ثواب باشد، و هر کرا در دل باطالی است که در شریعت آن مذموم است، ویرا در سماع عقاب بود، و هر کرا دل از هر دو خالی است، لیکن بر سیل بازی شنود و بحکم طبع بدان لذت یابد، سماع ویرا مباح است. پس سماع بر سه قسم است -

قسم آنکه بغفلت شنود و بر طریق بازی، این کار اهل غفلت بود، و دنیا همه **اول** لهو و بازی است، و این نیز از آن بود، و روا نباشد که سماع حرام باشد بدان سبب که خوش است، که خوشیها حرام نیست؛ و آنچه از خوشیها حرام است نه از آن حرام است که خوش است، بلکه از آن حرام است که در وی ضرری است و فساد، چه آواز مرغان خوش است و حرام نیست، بلکه سبزه و آب روان و نظاره در شکوفه و گل خوش است و حرام نیست، پس آواز خوش در حق گوش، همچون سبزه و آب روان است در حق چشم، و همچون بوی مشک در حق بینی، و همچون طعام خوش در حق ذوق، و همچون حکمتها، نیکو در حق عقل؛ و هر یکی از این حواس را نوعی لذتست، چرا باید که حرام باشد؟ و دلیل بر آنکه طیبیت و بازی و نظاره در آن حرام نیست آنست که عایشه - رضی الله عنها - روایت می کند که: روز عید در مسجد زنگیان بازی میکردند، رسول - علیه السلام - مرا گفت - خواهی که بینی؟ گفتم - خواهم، بر در بایستاد و دست پیش برداشت تا ز نخدان بردست وی نهادم، و چندان نظاره کردم که چند بار بگفت که - بس نباشد؟ گفتم - نی! و این در صحاح است، و ازین خبر پنج رخصت معلوم شد -

یکی آنکه بازی و لهو و نظاره در وی - چون گاه گاه باشد - حرام نیست و در بازی زنگیان رقص و سرود بود؛

دوم آنکه در مسجد میکردند؛

سوم آنکه در خبرست که - رسول - علیه السلام - در آنوقت که عایشه را آنجا برد گفت - «بازی مشغول شوید» و این فرمان باشد، پس بر آنچه حرام باشد چون فرماید؟

چهارم آنکه ابتدا کرد و عایشه را - رضی الله عنها - گفت - خواهی که بینی؟ و این تقاضا باشد - نه چنان باشد که اگر وی نظاره کردی و وی خاموش بودی، روا بودی که کسی گفتی که نخواست که ویرا بر نجانند، که آن از بدخویی باشد!

پنجم آنکه خود با عایشه بایستاد ساعتی دراز، با آنکه نظاره بازی کار وی نباشد: و بدین معلوم شود که برای موافقت زنان و کودکان - تادل ایشان خوش شود - چنین کارها کردن از خلق نیکو بود، و این فاضلتر بود از خویشتن فراهم گرفتن و پارسایی و قرایی کردن.

و هم در صحاح است که عایشه روایت می کند که - من كودك بودم، لعبت^(۱) بیاراستمی - چنین که عادت دخترانست - چند كودك دیگر بنزد يك من آمدندی، چون رسول - علیه السلام - در آمدی كودكان باز پس گریختندی، رسول - علیه السلام - ایشانرا بنزد يك من فرستادی؛ يك روز كودکی را گفت که - چیست این لعبتها؟ گفت - این دخترکان من اند، گفت - این چیست بر این اسب؟ گفت - پروبال است - رسول گفت - علیه السلام - اسب را از کجا بود؟ گفت - نمشیده که سلیمان را اسب بود با پروبال؟ رسول - علیه السلام تبسم کرد تا همه دندانها، وی پیدا شد. و این از بهر آن روایت می کنم تا معلوم شود که قرایی کردن و روی ترش داشتن و خویشتن از چنین کارها فراهم گرفتن از دین نیست، خاصه با كودك و با کسی که کاری کند که اهل آن باشد، و از وی زشت نبود، و این خبر دلیل آن نیست که صورت کردن روا بود، که لعبت كودكان از چوب و خرقة بود که صورت تمام ندارد، که در خبرست که بال اسب از خرقة بود.

و هم عایشه روایت می کند که: دو كئيزك من دف می زدند و سرود می گفتند، رسول - علیه السلام - در خانه آمد و بخفت و روی از دیگر جانب کرد، ابو بکر در آمد و ایشانرا زجر کرد و گفت - خانه رسول و همزمار^(۲) شیطان؟ رسول گفت - یا ابابکر دست از ایشان بدار که روز عیدست، پس دف زدن و سرود گفتن ازین خبر معلوم شد که مباح است، و شك نیست که بگوش رسول می رسیده است آن، و منع وی مرا با بکر را از انکار آن دلیلی صریح است بر آن که مباح است.

(۱) اسباب بازی - مروسك (۲) آواز - سرود.

قسم آنکه در دل صفتی مذموم بود، چنانکه کسی را در دل دوستی زنی بود
 دوم یا کودکی بود، سماع کند در حضور وی تا لذت زیادت شود، یا در غیبت
 وی بر امید وصال تا شوق زیادت شود، یا سرودی شنود که در وی حدیث زلف و خال و
 جمال باشد و در اندیشه خویش بروی فرو آورد: این حرام است، و بیشتر جوانان ازین
 جمله باشند، برای آنکه این آتش عشق باطل را گرم تر کند، و آن آتش را فرو کشتن
 واجب است بر فروختن آن چون روا باشد؛ اما اگر این عشق وی با زن خویش بود یا
 کنیزک خویش بود، از جمله تمتع دنیا بود و مباح بود، تا آنگاه که طلاق دهد یا
 بفروشد، آنگاه حرام شود.

قسم آنکه در دل صفتی محمود باشد که سماع آنرا قوت دهد، و این از چهار
 قسم نوع بود.

نوح اول سرود و اشعار حاجیان بود در صفت کعبه و بادیه، که آتش شوق خانه
 خدای را در دل بجنباند، و ازین سماع مزد بود کسی را که روا بود که بهجج شود، اما
 کسی را که مادر و پدر دستوری ندهد، یا سببی دیگر که ویرا حج نشاید، روا نبود
 که این سماع کند و این آرزو در دل خویش قوی گرداند، مگر که داند که اگر چه شوق
 غالب و قوی خواهد شد، وی قادر بود بر آنکه نرود؛ و بدین نزدیک بود سرود غازیان
 و سماع ایشان که خلق را بغز او جنگ کردن با دشمنان خدای تعالی و جان بر کف نهادن
 بر دوستی وی آرزو مند کند، و این را نیز مزد باشد، و همچنین اشعاری که عادتست که
 در مصاف بگویند تا مرد دایر شود و جنگ کند و دلآوری را زیادت کند در وی، مزد بود
 چون جنگ با کافران بود، اما اگر با اهل حق بود این حرام بود؛

نوح دوم سرود نوحه گر بود که بگریستن آرد و ادوه زیادت کند، و اندرین
 نیز مزد بود، چون نوحه گری بر تقصیر خود کند در مسلمانی، و بر گناهان که بروی رفته
 بود و بر آنچه ویرا فوت شده است از درجات بزرگ از خشنودی حق تعالی، چنانکه نوحه
 داود بود - علیه السلام - که وی چندان نوحه کردی که جنازها از پیش وی بر گرفتندی
 و وی در آن الحان بودی و آوازی خوش بودی، اگر اندوهی حرام باشد در دل، نوحه
 حرام باشد: چنانکه ویرا کسی مرده باشد، که خدای تعالی میگوید: «لکیلاتنا و اعلی
 مافاتکم - بر گذشته اندوه مخورید»، چون کسی قضاء خدای تعالی را کاره باشد و بدان

اندوهگین بود تا آن اندوه زیادت شود، این حرام بود؛ و بسبب اینست که مزد نوحه گر حرام است، و وی عاصی بود و هر که آن بشنود عاصی بود.

نوع سوم آنکه در دل شادی باشد، و خواهد که آن زیادت کند بسمع، و این نیز مباح بود چون شادی بچیزی باشد که روا باشد که بر آن شاد شود، چنانکه در عروسی و ولیمه و عقیقه و وقت آمدن فرزند و وقت ختنه کردن و باز رسیدن از سفر، چنانکه رسول - علیه السلام - بمدینه رسید، پیش باز شدند و دف میزدند و شادی میکردند و شعر میگفتند که:

طالع البدر ولینا من ثنای الوداع وجب الشکر ولینا مادی الله داع^(۱)

و همچنین پیام عید شادی کردن روا بود، و سماع بدین روا بود، و همچنین چون دوستان بهم نشینند بمواقتی و خواهند که طعام خورند و خواهند که وقتشان با یکدیگر خوش شود، سماع کردن و شادی نمودن بمواقت یکدیگر روا باشد.

نوع چهارم واصل آنکه کسی را که دوستی حق تعالی بر دل غالب شده باشد و بحد عشق رسیده، سماع ویرا مهم بود، و باشد که اثر آن از بسیاری خیرات رسمی بیش بود، و هر چه دوستی حق تعالی بدان زیاد شود مزد آن بیش بود، و سماع صوفیان در اصل که بوده است بدین سبب بوده است، اگر چه اکنون برسم آمیخته شده است، بسبب گروهی که بصورت ایشانند در ظاهر و مفلس اند از معانی ایشان در باطن، و سماع در افروختن این آتش اثری عظیم دارد، و کس باشد از ایشان که در میان سماع ویرا مکاشفات پدید آید، و باوی لطف آید که بیرون سماع نبود.

و آن احوال لطیف که از عالم غیب بایشان پیوستن گیرد بسبب سماع، آنرا وجد گویند، و باشد که دل ایشان در سماع چنان پاک و صافی شود که نقره را چون در آتش نهی، و آن سماع آتش در دل افکند و همه کدورتها از دل ببرد، و باشد که بسیاری ریاضت آن حاصل نیاید که بسماع حاصل آید، و سماع آن سر مناسب است را که روح آدمی راحت با عالم ارواح بجنباند تا بود که او را بکلیت ازین عالم بستاند تا از هر چه درین عالم رود بیخبر شود، و باشد که قوت اعضاء وی نیز ساقط شود، و بیفتد و از هوش برود،

(۱) ماه بر ما از گردن و داع (جایست که در مدینه مسافران مکه را تا آنجا بدرقه میکردند) طلوع کرد. تا آنگاه که خوانندگان خدا را بخوانند، بر ما شکر واجب است.

و آنچه ازین احوال درست باشد و بر اصل بود، درجه آن بزرگ بود، و آن کسی را که بدان ایمان بود و حاضر بود، از برکات آن نیز محروم نبود. ولیکن غلط اندرین نیز بسیار باشد، و پندار هاء خطا بسیار افتد، و نشانی حق و باطل آن پیران پخته و راه رفته دانند؛ و مرید را مسلم نباشد که از سر خویش سماع کند بدانکه تقاضاء آن در دل وی پدید آید.

و علی حلاج یکی بود از مریدان شیخ ابوالقاسم گرسانی، دستوری خواست در سماع، گفت هیچ مخور، پس از آن طعام خوش بساز: اگر سماع اختیار کنی بر طعام، آنگاه این تقاضاء سماع بحق باشد و ترا مسلم بود. اما مریدی که ویرا هنوز احوال دل پیدا نیامده باشد، و راه حق بمعاملت نداند، یاپیدا آمده باشد، ولیکن شهوت هنوز از وی تمام شکسته نشده باشد، واجب بود پیر که ویرا از سماع منع کند، که زیان وی از سود بیش بود.

و بدانکه هر که سماع را و وجد را و احوال صوفیانرا انکار کند، از مختصری خویش انکار کند، و معذور بود در آن انکار، که چیزی که ویرا نباشد، بدان ایمان دشوار توان آوردن، و این همچون مخنث^(۱) بود که ویرا باور نبود که در صحبت لذت هست، چه لذت بقوت شهوت در توان یافت، چون ویرا شهوت نیافریده اند چگونه داند؟ و اگر نایننا لذت نظاره در سبزه و آب روان انکار کند چه عجب، که ویرا چشم نداده اند، و آن لذت بدان در توان یافت؛ و اگر کودک لذت ریاست و سلطنت و فرمان دادن و مملکت داشتن انکار کند چه عجب، که وی راه بازی داند در مملکت داشتن چه راه برد؟

و بدانکه خلق در انکار احوال صوفیان - آنکه دانشمندست و آنکه عامی است - همه چون کودکانند، که چیزی را که بدان هنوز نرسیده اند منکرند، و آن کسی که اندک مایه زیر کی دارد، اقرار دهد و گوید که: مرا این حال نیست، ولیکن می دانم که ایشان راهست، باری بدان ایمان دارد و روا دارد؛ اما آنکه هر چه او را نبود خود محال دانند که دیگرانرا بود، بغایت حمایت باشد، و از آن قوم باشد که حق تعالی می گوید: «و اذ لم یهتدوا به فسیقولون هذا الک قدیم^(۲)»

(۱) کسی که مردی یا زنی او را پیدا است. (۲) و چون بدان راه نیافتند، میگویند که این دروغی کهنه است.

- فصل -

[سماع در کجا حرام بود]

بدانکه آنجا که سماع مباح گفتیم ، به پنج سبب حرام شود : باید که از آن حذر کند :

سبب اول آنکه از زنی شنود ، یا از کودکی که در محل شهوت بود ، که این حرام بود ، اگر چه کسی را که دل بکار حق مستغرق بود ، چه : شهوت در اصل آفرینش هست ، و چون صورتی - نیکو در چشم آید شیطان بمعاونت آن برخیزد و سماع بحکم شهوت شنود و سماع از کودکی که محل فتنه نباشد مباح است و از زنی که زشت رو بود مباح نیست : چه ویرامی نیند ؛ و نظر بر زنان بهر صفت که باشد حرام است ؛ اما اگر آواز شنود از پشت پرده ، اگر بیم فتنه بود حرام بود ، و اگر نی مباح - بهر دو ؛ و دلیل آنکه : دو زن در خانه عایشه - رضی الله عنها - سرود می گفتند ، و بی شك رسول - علیه السلام - آواز ایشان می شنید . پس آواز زنان عورت - نیست چون روی کود کان ، ولیکن نگریستن در کود کان در شهوت و جامع - که بیم فتنه باشد حرام است ، و آواز زنان نیز همچنین است . و این احوال - بگردد : کس باشد که بر خویشتن ایمن باشد ، و کس باشد که بترسد ، و این همچنان باشد که حلال خویش را بوسه دادن در ماه رمضان : حلال بود کسی را که از شهوت خویش ایمن بود ، و حرام بود کسی را که بترسد که شهوت ویرا در مباشرت افکند یا از انزال ترسد به مجرد بوسه دادن .

سبب دوم آنکه باسرود و رباب و چنگ و بر بربط بود ، و رودها باشد یا نای عراقی باشد که در وی نهی آمده است ، نه بسبب آنکه خوش باشد - که اگر کسی ناخوش و ناموزون زند هم حرام بود - لیکن بسبب آنکه این عادت شراب خوارگان است ، و هر چه بایشان مخصوص باشد حرام کرده اند بتبعیت شراب ، و بدان سبب که شراب بیاد دهد و آرزوی آن بجنباوند ، اما طبل و شاهین و دف - اگر چه در وی جلاجل^(۱) بود حرام نیست ، که اندرین چیزی نیامده است ، و این چون رودها نیست : این نه شعار شراب خوارگان است ، پس بر آن قیاس نتوان کرد ؛ بلکه دف خود زده اند پیش رسول - علیه السلام - و فرموده است زدن آن در عروسی ، و بدانکه جلال در افزایند

(۱) رنك - زنگوله .

حرام نشود .

وطبل حاجیانرا وغازیانرا خود رسم است زدن ، اما طبل مخنثان خود حرام بود ، که آن شعار ایشانست ، و آن طبلی دراز بود ، میانہ باریک و ہر دوسر پہن ، اما شاہین۔ اگر بسر فرو بود واگر نہ ۔ حرام نیست ، کہ شبانان را عادت بودہ است کہ می زدمازند . و شافعی میگوید : دلیل بر آنکہ شاہین خلال است آنست کہ : آواز آن بگوش رسول آمد ۔ علیہ السلام ۔ ، انگشت در گوش کرد و ابن عمر را گفت : گوش دار ، چون دست بدارد مرا خبردہ ، پس رخصت دادن ابن عمر را تا گوش دارد ، دلیل آنست کہ مباح است ، اما انگشت در گوش کردن وی دلیل آنست کہ او را در آن وقت حالی بودہ باشد شریف و بزرگوار ، کہ دانستہ باشد کہ آن آواز او را مشغول کند : کہ سماع اثری دارد در جنبانیدن شوق حق تعالی ، تا نزدیکتر رساند کسی را کہ در عین آن کار نباشد ، و این بزرگ بود باضافت باضعفا کہ ایشانرا خود این حال نبود ، اما کسی کہ در عین کار باشد ، بود کہ سماع او را شاغل بود و در حق وی نقصان بود : پس نا کردن سماع دلیل حرامی نکند ، کہ بسیار مباح باشد کہ دست بدارند ؛ اما دستوری دادن دلیل مباحی کند قطعاً ، کہ آنرا وجہی دیگر نباشد .

سبب آنکہ در سرود فحش باشد ، یا ہجا باشد ، یا طعن بود در اہل دین ، چون شعر سوم روافض^(۱) کہ در صحابہ گویند ، یا صفت زنی باشد معروف ، کہ صفت زنان پیش مردان گفتن روا نباشد ، اینہمہ شعرها گفتن و شنیدن وی حرام است ؛ اما شعری کہ در وی صفت زلف و خال و جمال بود ، و حدیث وصال و فراق ، و آنچه عادت عشاق است گفتن و شنیدن آن ، حرام نیست ، و حرام بدان گردد کہ کسی در اندیشہ خویش آن بر زنی کہ ویرا دوست دارد یا بر کودکی فرود آرد ، آنگاہ اندیشہ وی حرام بود ، اما اگر بر زن و کنیزک خویش سماع کند حرام نبود .

اما صوفیان و کسانی کہ ایشان بدوستی حق تعالی مستغرق باشند ، و سماع بر آن کنند ، این بیتها ایشان را زیان ندارد ، کہ ایشان از ہر یکی معنی فہم کنند کہ در خور حال ایشان باشد : تا باشد کہ از زلف ظلمت کفر فہم کنند ، و از نور روی نور ایمان فہم کنند ، و باشد کہ از زلف سلسلہ اشکال حضرت الہیت فہم کنند ، چنانکہ

(۱) فرقہ ای از مسلمین ۔ طایفہ زیدیه .

شاعر گوید :

گفتم بشمارم سر یک حلقه زلفش تابو که بتفصیل سر جمله بر آرم
 خندید بمن بر سر زلفینک مشکین یک پیچ به پیچید و غلط کرد شمارم
 که ازین زلف سلسله اشکال حضرت الهیت فهم کنند، که کسی که خواهد که بتصرف
 عقل بوی رسد - بآنکه سر مویی از عجایب حضرت الهیت بشناسد - یک پیچ که بروی افتد
 همه شمارها غلط شود و همه عقلا مدهوش شود .

و چون حدیث شراب و مستی بود در شعر، نه آن ظاهر فهم کنند، مثلاً چون
 شاعر گوید :

گرمی دو هزار رطل بر پیمایی تا می نخوری نباشدت شیدایی
 آن فهم کنند که کار دین بحدیث و تعلم راست نیاید، که بذوق راست -
 آید، اگر بسیاری حدیث محبت و عشق و زهد و توکل و دیگر معانی بگویی و
 درین^(۱) کتاب تصنیف کنی، و کاغذ بسیار درین سپاه کنی، هیچ سودت نکند تا بدان
 صفت نگردی .

و آنچه از بیهوشی خرابات گویند هم چیزی دیگر فهم کنند، مثلاً چون گویند :
 هر کو بخرابات نشد بی دین است زیرا که خرابات اصول دین است
 ایشان ازین خرابات خرابی صفات بشریت فهم کنند، که اصول دین آنست که
 این صفات که آبادانست خراب شود، تا آنکه ناپیداست در گوهر آدمی پیدا آید
 و آبادان شود .

و شرح و فهم آن دراز بود، که هر کسی را درخور نظر خود فهم دیگر باشد؛
 ولیکن سبب گفتن آنست که گروهی از ابلهان و گروهی از مبتدعان بریشان تشنیع
 می زنند که : ایشان حدیث صنم و زلف و خال و مستی و خرابات می گویند و می شنوند،
 و این حرام باشد؛ و می پندارند که این خود حجتی عظیم است که بگفتند، و طعنی عظیم
 بکردند، که از حال ایشان خبر ندارند بلکه سماع ایشان خود باشد^(۲) که نه بر معنی
 بیت باشد، که^(۳) بر مجرد آواز باشد؛ که از آواز شاهین خود سماع افتد، اگر چه
 معنی ندارد؛

(۱) درین باب - درین موضوع (۲) ممکن است - شاید . (۳) بلکه .

وازمین بود که کسانی که تازی^(۱) ندانند، ایشانرا بریتهاء تازی سماع افتد، و ابلهان می خندند که وی این نداند، سماع چرا میکند؟ و این ابله این مقدار نداند که شتر نیز تازی نداند، و باشد که بسبب 'حداء'^(۲) عرب بر ماندگی چندان بدود- بقوت سماع و نشاط - با آن، بارگران، که چون بمنزل رسد و از سماع دست بدارند، در حال بیفتد و هلاک شود، باید که این ابله با شتر جنک و مناظره کند، که تو تازی نمیدانی این چه نشاط است که در تو پیدا می آید؟

و باشد نیز که از بیت تازی چیزی فهم کنند که آن نه معنی تازی بود، لیکن چنانکه ایشانرا خیال افتد، که نه مقصود ایشان تفسیر شعرست. یکی میگفت: 'وما زارنی فی الزوم الا خیالکم'^(۳)، صوفی حال کرد، گفتند: حال چرا کردی، که خود ندانی که وی چه میگوید؟ گفت، چرا ندانم؟ می گوید: مازاریم! راست می گوید که همه زاریم و در مانده ایم و در خطریم. پس سماع ایشان باشد که چنین بود، و هر کارکاری بر دل غلبه گرفت، هر چه شنود آن شنود، و هر چه بیند آن بیند: و کسی که آتش عشق - در حق یاد باطل ندیده باشد، این ویرا معلوم نشده باشد.

سبب آنکه شنونده جوان باشد و شهوت بروی غالب، و دوستی حق تعالی خود چهارم نشناسد، که غالب آن بود که چون حدیث زلف و خال و صورت نیکو شود، شیطان پای برگردن او نهد و شهوت ویرا بجنباند، و عشق نیکوانرا در دل وی آراسته گرداند، و آن احوال عاشقان که میشنود ویرا نیز خوش آید، و آرزو کند و در طلب آن ایستد، تا وی نیز بطریق عشق برخیزد.

و بسیارند از زنان و مردان که جامعه صوفیان دارند، و بدین کار مشغول شده اند، و آنگاه هم بعبارت طامات این را عذرها نهند، و گویند: فلان را سودایی و شوری پدید آمده است و خاشاکی در راه او افتاده، و گویند که عشق دام حق است، ویرا در دام کشیده اند، و گویند: دل وی نگاه داشتن و جهد کردن تا وی معشوق خویش را ببیند خیری بزرگست. قوادگی^(۴) را ظریفی و نیکو خویی نام کنند، و فسق را اولواطت^(۵) را

(۱) عربی. (۲) آواز مخصوص ساربانان. (۳) در خواب جزانیدیشه توهیج کس بیدار من نیامد.
(۴) قواد: کسیکه زنان و مردان را برای پیوند نامشروع راهنمایی میکند. (۵) با پسران در آمیختن.

شور و سودا نام کنند، و باشد که این عذر خویش را گویند که: فلان پیر ما را بفلان کودک نظری بود، و این همیشه در راه بزرگان افتاده است؛ و این نه لواطت است که شاهد بازی است، و باشد که گویند عین روح بازی باشد، و ازین ترهات بهم باز نهند تا فضاحت خویش بچنین بیهدها پیوشند، و هر که اعتقاد ندارد که این حرام است و فسق است، اباحتی است و خون وی مباح است:

و آنچه از پیران حکایت کنند که ایشان بکودکی نگریستند؛ یا دروغ باشد که میگویند - برای عذر خویش را -، یا اگر نگریسته باشند شهوت - نبوده باشد، بلکه چنانکه کسی در سب سرخ نگر دیا در شکوفه نگر د، و یا باشد که این پیر را نیز خطایی افتاده باشد - که نه معصوم باشد، و بدانکه پیری را خطایی افتد و یا بروی معصیتی رود آن معصیت مباح نشود، و حکایت قصه داود برای آن گفته اند تا تو گمان نبری که هیچ کس از چنین صغایر ایمن شود، اگر چه بزرگ بود، و آن نوحه و گریستن و توبه وی از آن حکایت کرده اند تا آن بجهت نگیری و خود را معذور نداری

و یک سبب دیگر همت، و آن نادر باشد، که کسی باشد که ویرا در آن حالت که صوفیانرا باشد چیزها نمایند، و باشد که جواهر ملایکه و ارواح انبیا ایشانرا کشف افتد بمثالی، و آن نگاه آن کشف، باشد که بر صورت آدمی باشد بغایت جمال: که مثال لابد در خور حقیقت معنی بود، و چون آن معنی بغایت کمالست در میان معانی عالم ارواح مثال وی از عالم صورت بغایت جمال باشد، و در غرب هیچ کس نیکوتر از *دحیة الکلبی* نبود، و رسول - علیه السلام - جبرئیل را - علیه السلام - بصورت وی دید. آن نگاه باشد که چیزی از آن کشف افتد بر صورت امردی^(۱) نیکو، و از آن لذتی عظیم باشد، چون از آن حال باز در آید، آن معنی باز در حجاب شود، و وی در شوق و طلب آن معنی افتد که آن صورت مثال وی بود، و باشد که آن معنی باز نیابد، آن نگاه اگر چشم ظاهر وی بر صورت نیکو افتد که با آن صورت مناسبت دارد، آن حالت بروی تازه شود، و آن معنی گمشده را باز یابد، و ویرا از آن وجدی و حالتی پدید آید، پس روا باشد که کسی رغبت نموده باشد در آن که صورت نیکو بیند برای باز یافتن این حالت. و کسی که ازین اسرار خبر ندارد، چون رغبت وی بیند، پندارد که وی هم از آن صفت مینگرد که صفت وی

(۱) نوجوان - پسر خوشگل.

است: که از آن دیگر خود خبر ندارد!

و در جمله کار صوفیان عظیم و باخطرست، و بغایت پوشیده است، و در هیچ چیز چندان غلط راه نیابد که در آن، این مقدار اشارت کرده آمد، تا معلوم شود که ایشان مظلومند؛ که مردمان پندارند که ایشان ازین جنس بوده اند که درین روزگار پدید آمده اند، و در حقیقت مظلوم آنکس بود که چنین پندارد: که بر خویشتن ظلم کرده باشد که دریشان تصرف کند یا بر دیگران قیاس کند.

باب پنجم آنکه عوام که سماع بعبادت کنند بر طریق عشرت و بازی، این مباح باشد، لیکن بشرط آنکه پیشه نگردد و بر آن مواظبت نکند، که چنانکه بعضی از گناهان صغیره است، چون بسیار شود بدرجه کبیره رسد. بعضی از چیزها مباح است بشرط آنکه گاه گاه بود و اندک بود، چون بسیار شود حرام شود: که زنگیان یکبار در مسجد بازی کردند رسول علیه السلام - منع نکرد؛ اگر آن مسجد را بازی گاه ساختندی منع کردی و عایشه رضی الله عنها - از نظاره منع نکرد، اگر همیشه عادت کردی منع کردی. اگر کسی همیشه با ایشان میگردد و پیشه گیرد در و انباشد، و مزاح - کردن گاهگاه مباح است، ولیکن اگر کسی همیشه عادت گیرد، مسخره باشد و نشاید.

باب دوم

در آثار سماع و آداب آن

بدانکه در سماع سه مقام است: اول فهم، آنکه وجد، آنکه حرکت، و در هر یکی سخن است:

مقام در فهم است: اما کسی که سماع بطبع و غفلت شنود، یا بر اندیشه مخلوق کند، **اول** خسیس تر از آن بود که در فهم و حال وی سخن - گویند، اما آنکه غالب بروی اندیشه دین باشد و حب حق تعالی بود، این بر دو درجه باشد:

درجه اول درجه مزید باشد، که ویرا در طلب خویش و سلوک راه خویش احوال مختلف باشد، از قبض و بسط و آسانی و دشواری و آثار قبول و آثار رد و همگی دلوی آن فرو گرفته باشد، چون سخنی شنود که در وی حدیث عتاب و قبول و رد و وصل و

هجر و قرب و بعد و رضا و سخط و امید و نومیدی و فراق و وصال و خوف و امن و وفا
 و عهد و بی‌عهدی و شادی و وصال و اندوه فراق بود - و آنچه بدین ماند - ، بر احوال
 خویش تنزیل کند، و آنچه در باطن وی باشد افر و ختن گیرد ، و احوال مختلف بر وی پدید
 آید ، و ویرا در آن اندیشه‌های مختلف بود ، و اگر قاعده علم و اعتقاد او محکم نبود ،
 باشد که اندیشه‌ها افتد و ویرا در سماع که آن کفر باشد ، که در حق حق تعالی چیزی سماع
 کند که آن محال باشد ، چنانکه این بیت شنود مثلاً که :

زا اول بمنت میل بد آن میل کجاست ؟ و امروز ملول گشتی از بهر چراست ؟

هر مریدی که ویرا بدایتی تیز و روان بوده باشد ، و آن گاه ضعیفتر شده باشد ،
 پندارد که حق تعالی را بوی عنایتی و میلی بوده است و اکنون بگردیده ، و این تغیر در
 حق حق تعالی فهم کند : این کفر بود ، بلکه باید که داند که تغیر را بحق راه نبود : وی
 مغیرست و متغیر نیست ^(۱) باید که داند که صفت وی بگردیده است ، تا آن معنی که گشاده
 بود در حجاب شد اما از آن جانب خود هرگز مٹع و حجاب و ملال نباشد ، بلکه در گاه
 گشاده است ، بمثل چون آفتاب که نوروی مبدولست ^(۲) مگر کسی را که پس دیواری
 شود و از وی در حجاب افتد ، آن گاه تغیر در وی آمده باشد نه در آفتاب ، باید که گوید :
 خورشید بر آمد ای نگارین دیرست بر بنده اگر نتابد از ادبیر است ^(۳)

باید که حواله حجاب بادبار خویش کند ، و بتقصیری که بر وی رفته باشد ، نه
 بحق تعالی . مقصود از این مثال آنست که باید که هر چه صفات نقص - است و تغیرست در
 حق خویش و نفس خویش فهم کند ، و هر چه جمال و جلال و جودست در حق تعالی فهم
 کند ، اگر این سرمایه ندارد از علم ، زود در کفر افتد و نداند : و بدین سبب است که خطر
 سماع بردوستی حق تعالی عظیم است .

درجه دوم آن باشد که از درجه مریدان در گذشته باشد ، و احوال مقامات
 باز پس کرده باشد ، و بنهایت آن حال رسیده بود که آنرا فنا گویند و نیستی - چون اضافت
 کنند با هر چه جز حق است - ، و توحید گویند و یگانهگی - گویند - چون بحق اضافت
 کنند - ؛ و سماع این کس نه برسبیل فهم معنی باشد ، بلکه چون سماع بوی رسد آن حال

(۱) گرداننده است و گردنده نیست . (۲) بخشیده شده است . (۳) ادبار - بدبختی

نیستی و یگانگی بروی تازه شود ، و بکلّیت از خویشتن غایب شود . و از این عالم بیخبر شود ، و باشد بمثل اگر در آتش افتد خبر ندارد : چنانکه شیخ ابوالحسن نوری -رحمة الله علیه - در سماع بجایی دروید که نی دروده بودند ، و همه پایش می برید و وی بی خبر و سماع این تمامتر بود ، اما سماع مریدان بصفات بشریت آمیخته - بود و این آن بود که ویرا از خود بکلّیت بستاند ، چنانکه آن زنان که یوسف را دیدند ، همه خود را فراموش کردند و دست بریدند ؛

و باید که این نیستی را انکار نکنی و گویی : من ویرا می بینم ، چگونه نیست شده است ؟ که وی نه آنست که تومی بینی که آن شخص است و چون بمیرد هم می بینی و وی نیست شده ، پس حقیقت وی آن معنی لطیف است که محل معرفت است ، چون معرفت چیزها از وی غایب شد همه در حقیقت وی نیست شد ، و چون جز ذکر حق تعالی نماند هر چه فانی بود بشد و هر چه باقی بود بماند ؛ پس معنی یگانگی این بود که چون جز حق تعالی را نبیند ، گوید همه خود اوست و من نیم و باز گوید من خود اویم و گروهی ازینجا غلط کرده اند و این معنی را بحلول^(۱) عبارت کرده اند ، ر گروهی بانحداد عبارت کرده اند ، و این همچنان باشد که کسی هرگز آینه ندیده باشد ، در وی نگردد صورت خود بیند ، پندارد که در آینه فرود آمد ، یا پندارد که آن صورت خود صورت آینه است ، که صفت آینه خود آنست که سرخ و سپید بنماید ، اگر پندارد که در آینه فرود آمد این حلول بود ، و اگر پندارد که آینه خود صورت وی شد این اتحاد بود ، و هر دو غلط است ، بلکه هرگز آینه صورت نشود و صورت آینه نشود ، و لیکن چنان نماید ، و چنان پندارد کسی که کارها تمام نشناخته بود ، و شرح این در چنین کتاب دشوار توان گفت : که علم این درازست .

مقام چون از فهم فارغ شد ، حالی است که از فهم پدید آید ، که آنرا وجد **دوم** گویند ؛ و وجد یافتن بود ، و معنی آن بود که حالتی یافت که پیش ازین نبود و در حقیقت این حالت سخن بسیارست که آن چیست ، و درست آنست که آن يك نوع نبود ، بلکه انواع بسیار بود ، اما دو جنس باشد : یکی از جنس احوال بود و یکی از جنس مکاشفات .

(۱) داخل شدن و فرورفتن - اعتقاد باینکه خداوند تعالی در بدن اشخاص و اشیاء قرار میگیرد .

اما احوال، چنان بود که صفتی از آن وی غالب شود و ویرا چون مست گرداند، و آن صفت، گاه شوق بود و گاه خوف و گاه آتش عشق بود و گاه طلب بود و گاه اندوهی بود و گاه حسرتی بود، و اقسام این بسیارست، اما چون آن آتش در دل غالب شد، درد آن بر دماغ شود، و حواس ویرا غلبه کند تا نبیند و نشنود - چون خفته -، یا اگر بیند و بشنود از آن غافل و غایب بود - چون مست؛

و نوع دیگر مکاشفاتست، که چیزها نمودن گیرد از آنچه صوفیان را باشد، بعضی در کسوت مثال و بعضی ضریح، و اثر سماع در آن از آن وجه است که دل را صافی کند، و چون آینه باشد که گردی بر وی نشسته باشد و پاک کنند از آن گرد، تا آن صورت در وی پدید آید. و هر چه ازین معنی عبارت توان آورد، علمی باشد و قیاسی و مثالی، و حقیقت آن جز آن کس را معلوم نبود که بدان رسیده باشد: آنگاه هر کس را قدم گاه خویش معلوم بود، اگر در دیگری تصرف کند، بقیاس قدمگاه خویش کند، و هر چه بقیاس باشد، از ورق علم بود نه از وزق ذوق. اما این مقدار گفته می آید، تا کسانی که ایشانرا ازین حال تذوق نباشد، باری باور کنند و انکار نکنند، که آن انکار ایشانرا زیان دارد، و سخت ابله بود کسی که پندارد که هر چه در گنجینه وی نبود در خزانه ملوک نبود، و ابله تر از وی کسی بود که خویشتن را با مختصری خویش پادشاهی داند و گوید که من خود بهم رسیده ام و همه مرا گشت، و هر چه مرا نیست خود نیست: و همه انکارها ازین دو ابلهی خیزد.

و بدانکه وجد باشد که بتکلف بود، و آن عین نفاق بود، مگر آنکه بتکلف اسباب آن بدل می آرد تا باشد که حقیقت وجد پدید آید. و در خبرست: که چون قرآن شنوی بگریبی، و اگر گریستن نیاید تکلف کنی، معنی آنست که بتکلف اسباب حزن بدل آوری، و این تکلف را اثرست، باشد که بحقیقت ادا کند.

سؤال: اگر کسی گوید که چون سماع ایشان حق است و برای حق است، باید که در دعوتها مقررانرا^(۱) نشانندندی و قرآن خواندندی، نه قوالانرا^(۲) که سرود گویند، که قرآن کلام حق است: سماع از وی اولیتر.

جواب: آنستکه سماع از آیات قرآن بسیار باشد، و وجد از آن بسیار

(۱) قاری - قرآن خوان. (۲) قوال، آواز خوان.

پدید آید، و بسیار باشد که از سماع قرآن بیهوش شوند، و بسیار کس بوده است که در آن جان داده است، و حکایات آن آوردن درازست، و در کتات احیا بتفصیل گفته‌ایم؛ اما سبب آنکه بدل مقرئ قوال نشانند، و بدل قرآن سرود گویند پنج است:

اول آنکه آیات قرآن همه با حال عاشقان مناسبت ندارد: که در قرآن قصه کافران و حکم معاملات اهل دنیا و چیزهای دیگر بسیار است، که قرآن شفای همه اصناف خلق راست؛ چون مقرئ بمثل این آیت بر خواند که: «مادر را از میراث ششیک بود و خواهر را نیمه بود» یا این که: «زنی را شوی بمیرد، چهار ماه و ده روز عدت باید داشت» و امثال این، آتش عشق را نیز نگرداند، مگر کسی که بغایت عاشق بود، و از هر چیزی ویرا سماع بود، اگرچه از مقصود دور بود، و آن چنان نادر بود.

سبب دوم آنکه قرآن بیشتر یاد دارند و بسیار خوانند، و هرچه بسیار شنیده آید آگاهی بدل ندهد در بیشتر احوال، یا بیتی که کسی پیشین بار بشنود و بر آن حال کند، بار دوم بدان حال حاضر نیاید، و سرودنو بر توان گفت و قرآن نوبر نتوان خواند و چون عرب می‌آمدند در روز کار رسول - علیه السلام - و قرآن تازه می‌شنیدند و می‌گریستند و احوال بریشان پدید می‌آمد، ابو بکر گفت - رضی الله عنه - : «کذا کما کتتم ثم قست فلو بنا» گفت: مانیز همچون شما بودیم، اکنون دل ما سخت شد، که با قرآن قرار گرفت و خو کرد: پس هرچه تازه بود اثر آن بیش بود.

و برای این بود که عمر - رضی الله عنه - حاج را فرمودی تا زودتر بشهرهای خویش روند، گفت: ترسم که چون خو کنند با کعبه، آنگاه حرمت آن از دل ایشان برخیزد.

سبب سیم آنکه بیشتر دلها حرکت نکند تا ویرا بوزنی و الحانی نجیبانی، و برای اینست که بر حدیث سماع کم افتد، بلکه بر آواز خوش افتد، چون موزون بود و بالحان بود، و آنگاه هر دستانی^(۱) و راهی اثر دیگر دارد، و قرآن نشاید که بالحان افکند

(۱) نغمه - آهنگ - طرز آواز.

و بران دستان راست کنند و دروی تصرف کنند ، و چون بی الحان بود سخن مجرد نماید ، مگر آتشی گرم بود که بدان برافروزد .

سبب چهارم آنکه الحانرا نیز مدد باید داد باوازه‌ها دیگر تا اثر بیشتر کند ، چون قصب^(۱) و طبل و دف و شاهین ، و این صورت هزل دارد ، و قرآن عین جدست ، وی را صیانت باید کرد که با چیزی یار کنند که در چشم عوام آن صورت هزل دارد : چنان که رسول - علیه السلام - در خانه ربيع بنت مسعود - شد ، آن کنیز کان دف میزدند و سرود می گفتند ، چون ویرا بدیدند ثناء وی بشعر گفتن گرفتند ، گفت : خاموش باشید ، همان که می گفتید بگوئید ، که ثناء وی عین جد بود ، بردف گفتن - که صورت هزل دارد - نشاید .

سبب پنجم آنکه هر کسی را حالتی باشد که حریص بود بر آنکه بیتی شنود موافق حال خویش ، چون موافق نبود آنرا کاره باشد ، و باشد که گوید : این مگوی و دیگری گوی ، و نشاید قرآن را در معرض آوردن که از آن کراهیت آید ، و باشد که همه آنها موافق حال هر کسی نباشد ؛ اگر بیتی موافق حال وی نباشد ، وی بر وفق حال خویش تنزیل کند ، که واجب نیست که از شعر آن فهم کنی که شاعر خواسته است ، اما قرآن را نشاید که تنزیل کنی بر اندیشه خویش ، و آن معنی قرآنی بگردانی .

پس سبب اختیار مشایخ قوال را این بوده است که گفته آمد ، و حاصل این معانی دو سبب اند : یکی ضعف شنونده ، و دیگر بزرگ داشت حرمت قرآن را تا در تصرف و اندیشه نیفتد .

مقام در سماع حرکت و رقص و جامه دریدن است : و هر چه در آن مغلوب باشد صمیم و بی اختیار بود بدان مأخوذ نبود ، و هر چه با اختیار کند تا بمردم نماید که وی صاحب حالتست - و نباشد - ، این حرام بود ، و این عین نفاق بود .

ابوالقاسم نصرآبادی گفت : من میگویم : این قوم بسماع مشغول باشند بهتر از آنکه بغیبت ، ابو عمر و بن نجید گفت : اگر سی سال غیبت کند ، بدان نرسد که در سماع حالتی نماید که بدروغ بود . و بدانکه کاملتر آن باشد که سماع می شنود و ساکن می باشد ، که بر ظاهر وی پیدا نیاید ، و قوت وی چنان باشد که خویشتن نگاه میتواند

داشت، که آن حرکت و بانگ گریستن هم از ضعف بود، لیکن چنین قوت کمتر باشد! و همانا معنی آنکه ابوبکر گفت: « کنا کما کتم ثم فست قلوبنا » آن بود که: « قویت قلوبنا » یعنی سخت و بقوت شد، که طاقت آن داریم که خویشتن را نگاه داریم. و آنکس که خویشتن نگاه نتواند داشت، باید که تا ضرورت نرسد خویشتن نگاه می دارد.

جوانی در صحبت جنید بود، چون سماع شنید بانگ کرد، جنید گفت: اگر بیش چنین کنی در صحبت من نشایی، پس وی صبر می کرد بجهدی عظیم تا یک روز چندان خویشتن نگاه داشت که باخر یک بانگ کرد و شکمش بشکافت و فرمان یافت؛ اما اگر کسی که از خویشتن حالتی اظهار نمی کند، رقص کند یا بتکلف خویشتن بگریستن آرد، روا بود، و رقص مباح است، که زنگیان در مسجد رقص می کردند که عایشه بنظاره شد. و رسول گفت - علیه السلام - : « یا علی، توازمنی و من از تو، » از شادی این رقص کرد: چند بار پای بر زمین زد، چنانکه عادت عرب باشد که در نشاط شادی کنند؛ و با جعفر گفت: « تو بمن مانی بخلق و خلق، » وی نیز از شادی رقص کرد؛ و زید بن حارثه را گفت: « تو برادر و مولای مایی، » رقص کرد از شادی؛ پس کسی که میگوید که این حرام است خطا می کند، بلکه غایت این آنست که بازی باشد، و بازی نیز حرام نیست؛ و کسی که بدان سبب کند تا آن حالت که در دل وی پیدا می آید قوی تر شود، آن خود محمود بود.

اما جامه دریدن با اختیار نشاید: که این ضایع کردن مال بود، اما چون مغلوب باشد روا بود. و هر چند که جامه با اختیار درد، لیکن باشد که در آن اختیار مضطر باشد: که چنان شود که اگر خواهد که نکند نتواند، که ناله بیمار اگر چه با اختیار بود، لیکن اگر خواهد که نکند نتواند، و نه هر چه بارادت و قصد بود آدمی از آن دست تواند داشت بهمه وقتها: چون چنین مغلوب شده باشد مأخوذ نبود.

اما آنکه صوفیان جامه خرقة کنند با اختیار، و پارها قسمت کنند گروهی اعتراض کرده اند که این نشاید، و خطا کرده اند، که کرباس نیز نشاید که پاره کنند تا پیراهن دوزند، ولیکن چون ضایع نکنند و برای مقصودی پاره کنند روا باشد، همچنین چون پارها چهارسو کنند برای آن غرض تا همه رانصیب بود و برسجاده و مرقع دوزند، روا

باشد، که اگر کسی جامه کرباسی را بصدپاره کند و بصد درویش دهد، مباح بود چون هر پاره چنان باشد که بکار آید.

آداب سماع

بدانکه در سماع سه چیز نگاه باید داشت: زمان و مکان و اخوان:

که هر وقت دل مشغولی باشد، یا وقت نماز بود، یا وقت طعام خوردن بود، یا وقتی بود که دلها بیشتر پراکنده بود و مشغول باشد، سماع بی فایده بود اما مکان: چون راه گذری باشد، یا جائی ناخوش و تاریک بود، یا بخانه ظالمی بود همه وقت شوریده بود.

اما اخوان آن بود که باید که هر که حاضر بود اهل سماع بود، و چون متکبری از اهل دنیا حاضر بود، یا قزای منکر باشد، یا متکلفی حاضر بود که وی هر زمان بتکلف حال ورقص کند؛ یا قومی از اهل غفلت حاضر باشند که ایشان سماع بر اندیشه باطل کنند یا بحديث بیهوده مشغول باشند و بهر جانبی می نگرند و بحرمت نباشند، یا قومی از زنان نظارگی باشند، و در میان قوم جوانان باشند، اگر از اندیشه یکدیگر خالی نباشند، این چنین سماع بکار نیاید معنی این که جنید گفته است که در سماع زمان و مکان و اخوان شرط است اینست.

اما نشستن بجایی که زنان جوان بنظاره آیند، و مردان جوان باشند از اهل غفلت که شهوت بریشان غالب بود، حرام بود: که سماع درین وقت آتش شهوت از هر دو جانب تیز کند، و هر کسی بشهوت بجانبی نگردد، و باشد نیز که دل آویخته شود، و آن تخم بسیاری فسق و فساد شود، هرگز چنین سماع نباید کرد.

پس چون کسانی که اهل سماع باشند و بسماع نشینند. ادب آنست که همه سر در پیش افکنند، و در یکدیگر ننگرند، و دست و سر نجنبانند، و بتکلف هیچ حرکت نکنند بلکه چنانکه در تشهد نماز نشینند، و همه دل باحق تعالی دارند، و منتظر آن باشند که چه فتوح پدید آید از غیبت بسبب سماع، و خویشتن نگاه دارند تا با اختیار بر نخیزند و حرکت نکنند، و چون کسی بسبب غلبات وجد برخیزد باوی موافقت کنند، اگر دستارش بیفتد دستارها بنهند، و این همه اگر چه بدعت است و از صحابه و تابعین نقل

نکرده‌اند، لیکن نه هر چه بدعت بود نشاید، که بسیار بدعت نیکو باشد، که شافعی میگوید - رحمة الله علیه -: جماعت در تراویح وضع عمر است. رضی الله عنه - و این بدعتی نیکوست، پس بدعت مذموم آن بود که بر مخالفت سنتی بود، اما حسن خلق و دل مردمان شاد کردن در شرع محمود است، و هر قومی را عادت می باشد، و با ایشان مخالفت کردن در اخلاق ایشان بدخویی باشد، و رسول - علیه السلام گفته است: «خالق الناس باخلاقهم» - با هر کسی زندگی بر وفق عادت و خوی وی کن، چون این قوم بدین موافقت شاد شوند و ازین مخالفت مستوحش شوند، موافقت از سنت بود؛ و صحابه مر رسول را - علیه السلام - بر پای نخواستندی که وی آنرا کاره بود. ولیکن چون جایی عادت بینند که بر ناخواستن موحش بود، بر خاستن بر پای دلخوشی را اولیتر: که عادت عرب دیگرست و عادت عجم دیگر، والله اعلم.

قال ابن عابدین فی باب قبول الشراة وعمه أن اسم مغنیة ومغنی انما هو فی العرف لمن كان الغناء حرقه التي یکتسب بها المال وهو حرام ونصوا علی أن التغنی للهواً ولجمع المال حرام بلا خلاف وحينئذ فكأنه قال لا تقبل شهادة من اتخذ التغنی صناعة یا کل بها وتماهه فيه فراجعه (قوله وغيره) کابن کمال (قوله قال) ای العینی (قوله فجاءت اتفاقاً) اعلم أن التغنی لاسماع الغیر وایتماه حرام عند العامة ومنهم من جوزة فی العرس والولیمة وقیل ان كان یغنی لیستغنی به نظم القوافی ویصیر فصیح اللسان لا بأس أما التغنی لاسماع نفسه قبل لا یکره وبه أخذ شمس الأئمة لما روى ذلك عن أزهد الصحابة البراء بن عازب رضی الله عنه والمکره علی قوله ما یكون علی سبیل الله و من المشایخ من قال ذلك یکره وبه أخذ شیخ الاسلام برزازیة (قوله ضرب الدف فيه) جواز ضرب الدف فيه خاص بالنساء لما فی البحر عن المعراج بعد ذکره انه مباح فی النکاح وما فی معناه من حادث. مرور قال وهو مکره للرجال علی کل حال للتشبهه بالنساء

پیغمبر خدای صلی الله علیه و سلم فرمودند که (خیرکم من تعلم القرآن و علمه) و نیز فرمودند که (خذوا العلم من افواه الرجال).

پس بر آنکس که از صحبت صلحا بهره نمییافت لازم است که دین خود را از کتب علمای اهل سنت مثل امام ربانی مجدد الف ثانی حنفی و سید عبد الحکیم آرواسی شافعی و احمد تيجانی مالکی بیاموزد و در نشر آن کتب سعی بلیغ می نماید مسلمانی را که علم و عمل و اخلاص را در خود جمع کرده عالم اسلام میگویند اگر در کسی صفتی ازین سه صفات نقصان می شود و او ادعا میکند که از علمای حق است از جمله علمای سوئیست و متعصب بدانکه علمای اهل سنت حامی دین مبین اند و اما علمای سوء جنود شیطان. [۱]

(۱) علمی که بی نیت عمل باخلاص حاصل میشود نافع نیست (الحدیقة الندیة ج: ۱ ص: ۳۶۶، ۳۶۷ و مکتوب ۳۶، ۴۰، ۵۹ از جلد اول از مکتوبات امام ربانی مجدد الف ثانی قدس سره).

مکتوبات امام ابن

حضرت مجدد الف ثانی
الشیخ احمد سرہندی قدس سرہ

مطبع ایگٹیل ن سیر ایچ ایم کینی مطبوع
درن ہجوئیل مالاکا سید پی گندید
ادبے فنزک پاکستان چوکے کراچی

قد اعنی بطبعه طبعه جدیدة بالأولست

مکتبة الحقیقیة

المنتخبات کتاب الوصیة ووصیة

ببینت بحسب اسما کپوری صد دریاقتہ در بیان احکام سماع و قید در بعضی از معانی
 که تعلق دارد بامر خدا و طریقی که در حدیث آمده و قید و مبادی الذین اعطیتم
 بدان انشاء الله تعالی طریقی الشداد و الهتک میرا طریقی که سماع و قید
 جامع زمانه است که بتقلب احوال متصرف اند و بتبدل اوقات متقسم و قتی حاضرند و وقت
 غائب گاه و واجد گاه فاقدا ایشانند از باب قلوب که در مقام تجلیات صفاتی
 از صفت به صفت و از اسمی به اسمی منتقل و متحول اند بلیون احوال نقد وقت ایشان است
 و ثبوت آمال حاصل مقام ایشان در احوال حال در حق ایشان محالست و استمرار وقت
 در شان شان متمتع زمانه در قبض اند و زمانه در لبط همت آبناء الوقت و مغلوبه فرم
 یعنی چون و آخری هبطون از باب تجلیات و آیه که تمام از مقام قلب بر آید بقلب
 پیوسته اند و کلیت از رقیبت احوال محول احوال محو گشته اند محتاج بسماع و قید نیستند
 چه وقت ایشان دائمی است و حال شان سرمدی لایل لا وقت لهم و حال بعد اتمام
 الوقت و ارباب الصلوات و هم الواسلوات الذین لا رجعة لهم و لا یصلون و لا یفقدون و لا یحزنون
 لا یفتدله لا یجدله ارس و سماع ایشان اند که سماع با وجود استمرار وقت ایشان نیز نافع است
 بیان آن بتفصیل در آخر این بحث تحریر خواهد یافت انشاء الله تعالی اگر سوال کنند که
 حضرت رساله جانتیت علیه و علی الیه الصلوة و التحیة فرموده است لی مع الله وقت لا یسئل
 فی ملک مقرب کاوی کانی مرسل ازین حدیث مفہوم میشود که وقت و ای نمیباشد جواب
 گویم که بر تقدیر محبت این حدیث بعضی از مشایخ ازین وقت وقت مستخرج خواسته اند

و در بیان آن بعد از فنا و بقا ایشان را هر چند عذبه عطا میفرمایند لیکن چون برودش فوت
 وارد عذبه بنهاد و تحصیل ترقیات منازل عروج کفایت نمیکند محتاج بسع میگردند طائفه دیگر از شاخ
 اند کلام الله تعالی است که بعد از وصول بزرگواریت نفوسشان در مقام بندگی فرود
 می آیند و آنرا ح ایشان بفراموشی نفوس و مقام اهل خود متوجه عذاب قدس اند
 در مقام نفوس مطهره که در مقام بندگی متکین و راجع گشته است مدد بر روح میدهد روح را بر
 آن انداخته تا نسبت خاصه مطلوب پیدا میگرداند و آرام این بزرگواران بعبادات است و این
 و راد است محقق بندگی و طاعات پس عروج در نهاد ایشان کم است و شوق ضغوت در مقام
 شان قلیل است و متابعت کثرت همین وقت ایشان لایح است و کمال اتباع سنت است
 بصورت شان در محفل لاجرم قدید البصر هر از دور چیز می بینند که نزدیکان و انصاران
 هر چند عروج کمتر دارند اما اولی اند و بنور اهل مشوره و در همان مقام شان عظیم دارند و دلیل
 القدر اند ایشان را احتیاج بسع و وجدیت عبادات ایشان را کارشع میکند و نوریت
 پس از عروج کفایت می بخشند جامه مستقلان از اهل سع و وجد که عظیم شان این بزرگواران و
 نیستند خود را از عشاق می گیرند و ایشان را از دگر گویند عاشق و محبت را منحصر در نفس و وجد
 میدانند و طائفه دیگر از منتیان آنانند که بعد از قطع سبک سیرالی اند و تحقق به بقا باشد
 ایشان را جذب قوی عنایت می فرمایند و بقلب ایشان کلمات گشایان می برند برودش
 از آن جهت ممنوع است و تسلیم ایشان را غیر جائز و عروج محتاج با نور غیر نیستند سع و در
 و رنگینای غلبت ایشان با نیست و وجد و تواجد با ایشان کار نه مان عروج انجلی
 بنهایت نهایت متوجه بکن الوصول می رسند و بواسطه متابعت آنسر و علی علی الله الصلوات
 و الکلمات عالیات از مقامیکه مخصوص بان سرور است علی الصلوات و الغیبه نصیب می آیند
 این نوع وصول مخصوص طائفه کفرا دست آقطاب نیز از مقام نصیب ندارند اگر محض از نزد
 سبک لکانه این نوع و اهل نهایت نهایت را عالم باز گردانند و نوریت مستعدان با در ال نمایند
 نفس اماره مقام بندگی فرودی آید و روح او تخرج نفوس متوجه عذاب مقدس است اوست که جامع کلمات
 فرود است و ماوی کیلالت طسبه و احقق بالقطب همتا فضل الله و لا قطب لا و ناد علوم مقامات
 بندگان

در مقام نفوس مطهره که در مقام بندگی متکین و راجع گشته است مدد بر روح میدهد روح را بر

در مقام نفوس مطهره که در مقام بندگی متکین و راجع گشته است مدد بر روح میدهد روح را بر

در مقام نفوس مطهره که در مقام بندگی متکین و راجع گشته است مدد بر روح میدهد روح را بر

جسوں سے آئے سماع اور انہیں خود سے ان خروج می بخشد آنا بعد از سکین اذان متعام فرود می آید
 و سزا و دیگر آن است که در کتب اکابر مستقیم الاحوال کتعارف المعارف و غیره مبین شده اند که اکثر
 آنها اور بنا بر این وقت منقود است بلکه این قسم سماع و قص که درین وقت شائع شده است
 و این نوع سماع که درین احوال متعارف گشته است شک نیست که منقود منضم است و منافی صرف
 خروج در اینجا معنی ندارد و منقود در آن صورت منقود نیست انداد و اعانت از سماع درین محل
 منقود است حضرت و منافات موجود و تنبیه و سماع و قص هر چند نسبت به بعضی منضمیان
 نیز مکار است لیکن ایشان چون هنوز مراتب خروج و پیش در اندازا و ساطاند و نامراتب خروج
 ممکن الحصول بتام طی نگنند حقیقت آنها از آنها منقود است نهایت گفتن باعتبار نهایت سیر
 الی الله است و نهایت این سیر تالی است که ساکت منظر است بعد از آن سیر در آن اسم
 و کائنات به است و چون این اسم و جمیع ما اشعق به مما یبک کشف علی از پایه گذشته بتام معنی
 برسد و با بقا و بقاء پیدا کند منتهی حقیقی است و فی الحقیقت نهایت سیر الی الله درین صورت
 است نهایت اول را که نهایت تا اسم است نیز نهایت سیر الی الله اعتبار کرده اند و باعتبار فنا
 و بقاء که در آن مرتبه حاصل میشود اطلاق اسم ولایت نموده اند و آنکه گفته اند که سیر فی الله نهایت
 است این سیر در وقت بقا است و بعد از سطر منازل خروج معنی در نهایت آن سیر است که
 اگر سیر در آن اسم حاصل شود و تفصیل شیوات مندرجه در آن متعلق گردد هرگز نهایت آن نرسد چه هر اسم
 شکل بشیوات مندرجه در نهایت است اما در وقت خروج اگر خواهند که اول از آن اسم گذرانند
 تواند بود که بیک قدم آن اسم را طے نماید و بنحایه نهایت برسد و اگر با انجام استیک گشت در
 شرف و اگر بر است تریب خلق بارش آوردند ز سب فضیلت گمان نکنی که وصول بان اسم
 امر آسان است حاصل می بایکند تا این دولت مشرف سازند و تا اگر ازین میان این نعمت
 تصویر سرفراگردانند و آنکه توان بر تنزیه و تقدیس خیال میکنی با است که چنین تشبیه و تصویر است

این سماع و قص که درین وقت شائع شده است و این نوع سماع که درین احوال متعارف گشته است شک نیست که منقود منضم است و منافی صرف خروج در اینجا معنی ندارد و منقود در آن صورت منقود نیست انداد و اعانت از سماع درین محل منقود است حضرت و منافات موجود و تنبیه و سماع و قص هر چند نسبت به بعضی منضمیان نیز مکار است لیکن ایشان چون هنوز مراتب خروج و پیش در اندازا و ساطاند و نامراتب خروج ممکن الحصول بتام طی نگنند حقیقت آنها از آنها منقود است نهایت گفتن باعتبار نهایت سیر الی الله است و نهایت این سیر تالی است که ساکت منظر است بعد از آن سیر در آن اسم و کائنات به است و چون این اسم و جمیع ما اشعق به مما یبک کشف علی از پایه گذشته بتام معنی برسد و با بقا و بقاء پیدا کند منتهی حقیقی است و فی الحقیقت نهایت سیر الی الله درین صورت است نهایت اول را که نهایت تا اسم است نیز نهایت سیر الی الله اعتبار کرده اند و باعتبار فنا و بقاء که در آن مرتبه حاصل میشود اطلاق اسم ولایت نموده اند و آنکه گفته اند که سیر فی الله نهایت است این سیر در وقت بقا است و بعد از سطر منازل خروج معنی در نهایت آن سیر است که اگر سیر در آن اسم حاصل شود و تفصیل شیوات مندرجه در آن متعلق گردد هرگز نهایت آن نرسد چه هر اسم شکل بشیوات مندرجه در نهایت است اما در وقت خروج اگر خواهند که اول از آن اسم گذرانند تواند بود که بیک قدم آن اسم را طے نماید و بنحایه نهایت برسد و اگر با انجام استیک گشت در شرف و اگر بر است تریب خلق بارش آوردند ز سب فضیلت گمان نکنی که وصول بان اسم امر آسان است حاصل می بایکند تا این دولت مشرف سازند و تا اگر ازین میان این نعمت تصویر سرفراگردانند و آنکه توان بر تنزیه و تقدیس خیال میکنی با است که چنین تشبیه و تصویر است

در صورت اول که در وقت منافی است
 و در صورت دوم که در وقت منافی است

بلکہ بسیار سے از مرتب کہ تو از آئینہ خیالی اسکی از مقام روح نیز پائین تراست متنزیحی کہ فوق العرش
 ترا متحمل میشود نیز داخل دائرہ تشبیہ است و آن مکشوف منشرہ از عالم افراح است چہ عرش محدد و جہات
 و شقائق العباد است عالم ازواج ماورائے عالم جہات و انبعاث است چہ روح لامکانی است و
 مکان نمیکند و روح را در ماورای عرش اثبات نمودن ترا در وہم نمیند از دو کہ روح از تو بعید است و
 فرود دراز در میان تو و روح است نہ چنین است روح را نسبت با جمیع اکیئہ با وجود لامکانیت
 برابر است ماورائے عرش گفتن معنی دیگر وار و تا با چنانسی متوانی در ریانت طائفہ از صوفیہ کہ نیز
 روحی رسیده اند و فوق العرش آنرا دریافته اند متنزیحی الہی جل شانہ تصور نموده اند و معلوم نمودند
 آن مقام را از غوامض علوم گفته و نیز استوار او درین مقام عمل کرده و حق است کہ آن نور نور روح
 است این تغییر را نیز در وقت حصول آن مقام این نوع اشتباہ پیدا شدہ بود اما چون عنایت
 خداوندی جل سلطانہ از ان در طبع گذرانیدہ و است کہ آن نور نور روح بودند نور الہی جل سلطانہ
 الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله و چون روح لامکانی است
 و بصورت چونی و رنگی مخلوق است لاجرم مثل اشتباہ سے گرد و والله یوحی الحق و کما
 یهدی الخلیل و جماعہ از ایشان کہ آن نور روح فوق العرش را گرفتہ فرودی آیند و بان بقا
 پیدا میکنند خود را جامع بین تشبیہ و التمزینہ میدانند و اگر آن نور را از خود جدا می پابند مقام
 فرق بقدر الجمع تصور میکنند انشال این مغالطت صوفیہ را بسیار است و کما یوحی الخلیل العالم
 عن منکات الاخلاق و محال الاختیاط باید دانست کہ روح ہر چند نسبت بعالم چونی است
 اما نظریہ چونی حقیقی داخل دائرہ چونیست گوئیابرنوع است در میان عالم چونی و در میان جہات
 قدس نے چون حقیقی پس رنگ ہر دو طرف دارد و ہر دو اعتبار در و سے صیح است بخلاف
 چونی حقیقی کہ چون را تو سے اھلا راہ نیست پس تا از جمیع مقامات روح عروج نماید بان اہم رسد
 پس اقل از جمیع طبقات سموات حتی العرش می باید گذشت و تمام از کو ازم مکان می باید برآمد بعد از
 جہات ہند

عاشقانی کہ از مقام روح نیز پائین تراست متنزیحی کہ فوق العرش
 ترا متحمل میشود نیز داخل دائرہ تشبیہ است و آن مکشوف منشرہ از عالم افراح است چہ عرش محدد و جہات
 و شقائق العباد است عالم ازواج ماورائے عالم جہات و انبعاث است چہ روح لامکانی است و
 مکان نمیکند و روح را در ماورای عرش اثبات نمودن ترا در وہم نمیند از دو کہ روح از تو بعید است و
 فرود دراز در میان تو و روح است نہ چنین است روح را نسبت با جمیع اکیئہ با وجود لامکانیت
 برابر است ماورائے عرش گفتن معنی دیگر وار و تا با چنانسی متوانی در ریانت طائفہ از صوفیہ کہ نیز
 روحی رسیده اند و فوق العرش آنرا دریافته اند متنزیحی الہی جل شانہ تصور نموده اند و معلوم نمودند
 آن مقام را از غوامض علوم گفته و نیز استوار او درین مقام عمل کرده و حق است کہ آن نور نور روح
 است این تغییر را نیز در وقت حصول آن مقام این نوع اشتباہ پیدا شدہ بود اما چون عنایت
 خداوندی جل سلطانہ از ان در طبع گذرانیدہ و است کہ آن نور نور روح بودند نور الہی جل سلطانہ
 الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله و چون روح لامکانی است
 و بصورت چونی و رنگی مخلوق است لاجرم مثل اشتباہ سے گرد و والله یوحی الحق و کما
 یهدی الخلیل و جماعہ از ایشان کہ آن نور روح فوق العرش را گرفتہ فرودی آیند و بان بقا
 پیدا میکنند خود را جامع بین تشبیہ و التمزینہ میدانند و اگر آن نور را از خود جدا می پابند مقام
 فرق بقدر الجمع تصور میکنند انشال این مغالطت صوفیہ را بسیار است و کما یوحی الخلیل العالم
 عن منکات الاخلاق و محال الاختیاط باید دانست کہ روح ہر چند نسبت بعالم چونی است
 اما نظریہ چونی حقیقی داخل دائرہ چونیست گوئیابرنوع است در میان عالم چونی و در میان جہات
 قدس نے چون حقیقی پس رنگ ہر دو طرف دارد و ہر دو اعتبار در و سے صیح است بخلاف
 چونی حقیقی کہ چون را تو سے اھلا راہ نیست پس تا از جمیع مقامات روح عروج نماید بان اہم رسد
 پس اقل از جمیع طبقات سموات حتی العرش می باید گذشت و تمام از کو ازم مکان می باید برآمد بعد از
 جہات ہند

مراتب الامکانیت عالم اوراق را نیز طے باید نمود آن زمان تا آن اهم شدت خواهد بود که مرد
 حاصل است در حال خواهد بود چنانچه نیست و نهو سبحانه و کلامه ان مکید و در این عالم خلق عالم
 لغز است و در این عالم لغز مراتب انما و شریکات است نطلوا و اصالة افعال و تفصیلاً و در این
 مراتب ظنی و مادی و کونی و آبی و اجمالی و بیلی مطلب حقیقی را می باید جست تا اگر این مرتبت بخوبی
 و کلام صاحب دولت را این سعادت شرف سازند ذلک فضل الله یؤتی من یشاء و الله
 ذو الفضل العظیم تمت بلند باید داشت و هر چه در راه دست افتد قناعت نباید کرد و در راه
 فقر و رومی باید جست که کف الرسول الی سعاده و ذوقها کمال الجبال و ذوق حیوان
 تمیز آخرت و دوام صل و استمرار وقت که اسلم است که بعد از تحقق فنا و مطلق بقاء باقی
 مشرف شده باشد علم حصولی او علم حضوری تبدیل یافته است این بحث به بیان واضح و مجرد
 بیانکه هر طریقه عالم را از او ذات خود حاصل میگردد و طریق حصول آن حصول صورت معلوم
 است و در این عالم علم حصولی است و هر یک که محتاج حصول صورت نباشد و آن علم ذات خود
 علم حصولیست چه ذات بنفسه عالم است و در علم حصولی باصوت معلوم حاصل است و در این
 مشرف به علم است و چون آن صورت از ذهن زائل گشت آن توجه ذهن نیز زائل گشت
 پس دوام توجه در علم حصولی محال عادی است بخلاف در علم حضوری که غفلت از معلوم در اینجا
 غیر متصور است چنانچه تحقق آن علم حضوری ذات عالم است و چون این حضور دائمی است علم نیز بنا
 و ماضی باشد پس حال توجه از ذات خود ممکن نباشد و در بقاء باقی علم است حضوری که زوال آن متصور
 گمان کنی که بقاء باقی است اذ انک خود را تعیین حق یابی چنانکه بعضی ادین طائفه حق یقین را
 این عبارت تعبیر کرده اند چنین است بقاء باقی که بعد از فنا و مطلق میسر شود این قسم علوم منجبت
 زار و این حق یقین که بعضی گفته اند منجبت بقاء است که در جذب دست میدهد بقاء که
 مقصود است دیگر است مع ذوق این سنی نشانی بخدا نشی و پس تمایز توجه و دوام حضور
 و صورت بقاء باقی ثابت شد پیش از تحقق بقاء باقی دوام ملین نیست اگر چه بسیار را پیش از
 رسیدن باین مقام این معنی متوجه میشود علی الخصوص در طریقه طریقه نقشبندی قدس الله تعالی که
 و لیس ما حقیقت و الصواب ما الهیة و الله تعالی اعلم بالصواب و لیس ما حقیقت و الصواب ما الهیة
 انکم للهدیة السالکین اولاد و اخرا و الصلوة والسلام مطلق رسولیه دایما و مریکا

فصل در بیان مراتب علم حصولی و حضوری

مراتب الامکانیت عالم اوراق را نیز طے باید نمود آن زمان تا آن اهم شدت خواهد بود که مرد حاصل است در حال خواهد بود چنانچه نیست و نهو سبحانه و کلامه ان مکید و در این عالم خلق عالم لغز است و در این عالم لغز مراتب انما و شریکات است نطلوا و اصالة افعال و تفصیلاً و در این مراتب ظنی و مادی و کونی و آبی و اجمالی و بیلی مطلب حقیقی را می باید جست تا اگر این مرتبت بخوبی و کلام صاحب دولت را این سعادت شرف سازند ذلک فضل الله یؤتی من یشاء و الله ذو الفضل العظیم تمت بلند باید داشت و هر چه در راه دست افتد قناعت نباید کرد و در راه فقر و رومی باید جست که کف الرسول الی سعاده و ذوقها کمال الجبال و ذوق حیوان تمیز آخرت و دوام صل و استمرار وقت که اسلم است که بعد از تحقق فنا و مطلق بقاء باقی مشرف شده باشد علم حصولی او علم حضوری تبدیل یافته است این بحث به بیان واضح و مجرد بیانکه هر طریقه عالم را از او ذات خود حاصل میگردد و طریق حصول آن حصول صورت معلوم است و در این عالم علم حصولی است و هر یک که محتاج حصول صورت نباشد و آن علم ذات خود علم حصولیست چه ذات بنفسه عالم است و در علم حصولی باصوت معلوم حاصل است و در این مشرف به علم است و چون آن صورت از ذهن زائل گشت آن توجه ذهن نیز زائل گشت پس دوام توجه در علم حصولی محال عادی است بخلاف در علم حضوری که غفلت از معلوم در اینجا غیر متصور است چنانچه تحقق آن علم حضوری ذات عالم است و چون این حضور دائمی است علم نیز بنا و ماضی باشد پس حال توجه از ذات خود ممکن نباشد و در بقاء باقی علم است حضوری که زوال آن متصور گمان کنی که بقاء باقی است اذ انک خود را تعیین حق یابی چنانکه بعضی ادین طائفه حق یقین را این عبارت تعبیر کرده اند چنین است بقاء باقی که بعد از فنا و مطلق میسر شود این قسم علوم منجبت زار و این حق یقین که بعضی گفته اند منجبت بقاء است که در جذب دست میدهد بقاء که مقصود است دیگر است مع ذوق این سنی نشانی بخدا نشی و پس تمایز توجه و دوام حضور و صورت بقاء باقی ثابت شد پیش از تحقق بقاء باقی دوام ملین نیست اگر چه بسیار را پیش از رسیدن باین مقام این معنی متوجه میشود علی الخصوص در طریقه طریقه نقشبندی قدس الله تعالی که و لیس ما حقیقت و الصواب ما الهیة و الله تعالی اعلم بالصواب و لیس ما حقیقت و الصواب ما الهیة انکم للهدیة السالکین اولاد و اخرا و الصلوة والسلام مطلق رسولیه دایما و مریکا

وَأَمْرًا يُعْبَدُ وَاللَّهُ مَخْلُصِينَ لَهُ الدِّينَ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَقَفَنَا بِطَبْعِ الرِّسَالَةِ النَّافِعَةِ فِي عَقَائِدِ أَهْلِ
السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ عَلَى طَرِيقَةِ السَّادَاتِ الْحَفِيظَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَالسَّمَاءُ

بِأَمْرِ النَّاجِرِ السَّامِيِّ الْمَوْلُودِيِّ فِيهِ عَمِدٌ مَالِكٌ الدِّينُ كَانَ إِهْلَامِي لَوَاقِعِي فِي السُّوقِ
الْكُتَيْبِيُّ بَيْدَةَ لَاهِقًا صَانِعًا عَنِ الْحَوْرِ بَعْدَ كَوْنِ سِيَاهَتَامِ الْمَوْلُودِيِّ سَنَاءَ اللَّهِ

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ

رَبُّ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ الْقَبِيحِ

بطلانی اور برائی (یعنی) قبیح (چیز) کا ارادہ کرنا والا ہے

وَلَكِنَّ رَضِيَ بِالْحَالِ

لیکن مجال (ناجائز کام) سے خوش نہیں ہوتا

ثُمَّ اللَّهُ لَيْسَ عَزِيزًا

اللہ کی صفات نہ (تو) ذات (باری) کی عین ہیں

وَإِخْرَاسِ سِوَاهُ الْإِضْطِ

اور نہ اس کے معنی (رو) یا سوا (یعنی) قابل انفصال کر

ثُمَّ الذَّاتِ وَالْأَفْعَالِ

تو (باری) خواہ صفات (ذاتیہ) ہوں (اور) خواہ صفات (فعلیہ)

فِي مَقَامِ مَضُونِ الزَّوَالِ

قدیم میں جو زوال (وفات) سے محفوظ ہیں

ثُمَّ لَمْ يَلَمْ اللَّهُ شَيْئًا كَمَا لَا شَيْءَ

ہم (اب) سنت (اللہ) کو شئی تو کہتے ہیں (لیکن) نہ لاندہ اور نہ

وَمَا كُنَّا نَعْرِضُهَا لِلْخَلْقِ

اور ذات (بھی) پیش نہیں (کیں) وہ جہات سے خالی

وَلَيْسَ الْإِسْمُ غَيْرَ الْإِسْمِ

اور اس (سنت) نزدیک (جمل) ہے اور بہترین (اسماع) (انبیاء) ہے

لَكِنَّ أَهْلَ الْبَصِيرَةِ خَيْرٌ

اس سے (کا) غیر نہیں (بلکہ) عین (سی) ہے

ہر چیز پر جو چیز ہے - شریعت، عقیدہ، اور ہر چیز کے لیے جو چیز ہے - ہر چیز پر جو چیز ہے - ہر چیز پر جو چیز ہے

وہاں نہیں اور مجال میں... صفات اسی کو کہتے ہیں جو... صفات اسی کو کہتے ہیں جو... صفات اسی کو کہتے ہیں جو...

وہاں نہیں اور مجال میں... صفات اسی کو کہتے ہیں جو... صفات اسی کو کہتے ہیں جو... صفات اسی کو کہتے ہیں جو...

وہاں نہیں اور مجال میں... صفات اسی کو کہتے ہیں جو... صفات اسی کو کہتے ہیں جو... صفات اسی کو کہتے ہیں جو...

وقت اور زمانہ کی... ہر وقت اور زمانہ میں...
 ہر وقت اور زمانہ میں... ہر وقت اور زمانہ میں...

وَلَا يَمْضِ عَلَى لَدُنِّي زَوْقٌ	اور (رب) مالک جزا پر کسی حال میں۔ وقت
وَأَنْتَ وَالْحَوَالِ	اور زمان اور احوال کی گردش نہیں آتی۔
وَمُسْتَعِينَ الْمُعْزِيَاتِ	اور میرا معبود (مناجی اور نذر تالی) عورتوں
كَذَاعِنِ كُلِّ ذِي عَمْرٍ	اسی طرح ہر (طرح کے) یا زرد گاسے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
فِي تِلْكَ الْأَمْثَالِ	ان میں سے ہر (امثال) خصال کے مطابق انکو جزا (دوسرا) دیا گیا
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے
وَأَوْلَادِ إِبْرَاهِيمَ	اور نر۔ مادہ۔ اولاد (بچوں) سے مستثنیٰ ہے

اور زمان اور احوال کی گردش نہیں آتی۔
 اور زمان اور احوال کی گردش نہیں آتی۔
 اور زمان اور احوال کی گردش نہیں آتی۔
 اور زمان اور احوال کی گردش نہیں آتی۔

اور کفار (باجگاہ) کیلئے عذاب (نکاح) کو درست (تیار)
 اور کفار (باجگاہ) کیلئے عذاب (نکاح) کو درست (تیار)
 اور کفار (باجگاہ) کیلئے عذاب (نکاح) کو درست (تیار)
 اور کفار (باجگاہ) کیلئے عذاب (نکاح) کو درست (تیار)

۶
 نقل ہوا کہ جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔

وَأَيُّ الْحَمْدِ وَلَا يَجْنَانَا

اور دوزخ اور بہشت فنا نہیں ہونگے

يُرَاهُ الْمَوْمِنُونَ يُعْذِرُكَ

اسے سب جانے والے کو (قیامت میں) اہل ایمان نے عذر دیا

فَيَسْأَلُ النّٰعِيمَ إِذَا رُوِيَ

تو جب اس کا دیدار کریں گے (سب نعمتوں کو جو ان کے پاس ہے)

وَمَا أَفْعَلُ صِلَةَ الْفِتْرِ

اور امر اصح کا کرنا

وَفُضِّلَ مِنْ تَصَدَّقَ

اور پیغمبر کی تصدیق سے صدق دل سے (تو تمنا) افضل ہے

وَأَهْلُهَا أَهْلُ الْبَيْتِ

اور نہ اہل بہشت دوزخ (اپنی مجال سے) اتھال کر نیا دہن

وَأَدْرَاكَ وَضُرِّ مِثَالِ

اور (بغیر عاظم) ادراک اور (بغیر) گونہ مثالی کے دیکھنے کے

فَيَحْسُرَانِ أَهْلُ الْخِزَالِ

ہائے (فسوس) معتزلی لوگوں کے تو مٹا جانے پر

عَلَى الْمَلِكِ الْمُقَدَّسِ الْعَالِي

(خداوند) ہادی پاکذات بلند شان پر فرض نہیں

وَأَمَّا كَرَامِ الْوَالِدِ

اور (سطح) ملاکہ (کا ماننا) جو (افواج) اعلیٰ سائزگی

یہاں ہر جہت سے تفسیر کی گئی ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔

تفسیر

اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔
 اور جو کچھ اللہ تعالیٰ نے اپنے بندوں کے لئے فرمایا ہے وہ سب ہی ان کے لئے ہے۔

اور دنیا میں اور ثابت ہیں۔ اور اگر اس کو کہتے ہیں کہ عارف عادت مروتی کے اعزاز کے لیے خدا تعالیٰ کے ہاتھ پر ظاہر کرتا ہے۔ پس کرامات اور آیات کا اعتقاد کرنا بھی ضروری ہے۔ اس کا انکار کرنا کسی کی بات ہے۔

وَأَنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَفِي آيَاتٍ

اور بیشک انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام دید و نہتہ گنہ گری

وَمَا كَانَتْ بَيِّنَاتٌ لَّهُ

اور کبھی کوئی عورت اور غلام

وَذُو الْقُرْبَىٰ لَمْ يُغْوِبُوا بَيِّنَاتٌ

اور معلوم نہیں کہ ذوقرین نبی ہوا ہے (یا نہیں)

وَعِيسَىٰ سَوْفِيَاتِي مِمِّي

اور قریب ہے کہ عیسیٰ علیہ السلام آخر زمانے میں آکر

كَرَامَاتٍ لَّوِي لَسَادِ دُنْيَا

دار دنیا میں اور بارگاہ کی کرامات

عَنِ الْعَصِيِّ عَمْدًا وَنِعْمًا

اور منصبت سے معزول ہونے امن میں ہیں

وَأَعْبُدُ وَشَخْصٌ زَوْفًا

اور چہوٹا (یا جاوگر) شخص نبی نہیں ہوا

كَذَٰلِكَ الْفَمَانُ فَاحْذَرُوا عِزَّ

ایسے ہی لغمان (دیکھ) سوساں میں جدال سے پرہیز کر

لِنَجَالِ الشَّقِيِّ ذِي خَبَالٍ

و خبال بدبخت صاحب فساد کو تہہ کریں گے

لَمَّا كُنْ فَمُ أَهْلِ النَّوَالِ

کیلئے شہوت ہو سوزا (تعالیٰ کے کرم و) عطیہ کے اہل میں

اور اگر اس کو کہتے ہیں کہ عارف عادت مروتی کے اعزاز کے لیے خدا تعالیٰ کے ہاتھ پر ظاہر کرتا ہے۔ پس کرامات اور آیات کا اعتقاد کرنا بھی ضروری ہے۔ اس کا انکار کرنا کسی کی بات ہے۔

اور اگر اس کو کہتے ہیں کہ عارف عادت مروتی کے اعزاز کے لیے خدا تعالیٰ کے ہاتھ پر ظاہر کرتا ہے۔ پس کرامات اور آیات کا اعتقاد کرنا بھی ضروری ہے۔ اس کا انکار کرنا کسی کی بات ہے۔

وَلِيُّ فَيْضٍ وَوَلِيُّ قُدْرَةٍ

اور یہی زمانہ بہر میں کوئی ولی (کسی مذہب کی) نسبت میں

وَالصِّدِّيقِ وَوَلِيِّ حَاجِلِيٍّ

اور صدیق اکبر رضی اللہ عنہم کو تمام صحابہ پر رتہ پر بغیر (شک)

وَلِلفَارُوقِ وَوَلِيِّ حَاجِلِيٍّ وَفَضْلٍ

اور حضرت فاروق رضی اللہ عنہ کے لیے حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ

وَذُو النُّورَيْنِ حَقَّانِ

اور حضرت ذوالنورین بالتحقیق (علی شیر خدا)

وَلِلذِّكَارِ فَضْلٍ بَعْدَ هَذَا

اور کے بعد (حیدر) کر کے لینے

بِنِيَّاءٍ أَوْ رَسُولًا فِي الْبَحْرِ

بنی یار رسول سے بہتر نہیں ہوا ہے

عَلَى الصِّدِّيقِ مِنْ غَيْرِ حَاجِلِيٍّ

(اور) احتمال کے (ترتیب میں) رجحان (اور فضیلت) ہے

عَلَى عَمَّارِ ذِ النُّورَيْنِ

عالی شانِ فضیلت ورجحان ہے

مِنَ الذِّكَارِ فِي صِفَةِ الْقِتَالِ

میدان جنگ میں بار بار آنے والے سے بہتر ہیں

عَلَى الْغِيَاظِ طَرَاةِ الْبَيْتِ

تمام بڑھتی ہوئی فضیلت ہوا ہے تفصیل میں) پر دائرہ

Handwritten marginal notes in Urdu script, including phrases like 'بنی یار رسول سے بہتر نہیں ہوا ہے' and 'تمام بڑھتی ہوئی فضیلت ہوا ہے تفصیل میں) پر دائرہ'.

۳ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۰ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۱ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۲ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۳ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۴ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۵ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۶ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۷ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۸ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۹ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۲۰ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲

وَلِصِدْقَةِ الرَّحْمَانِ فَاعْلَمِ

اور جان لے کہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا کیلئے حضرت خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم نے جو عہد کیا ہے اس سے بڑے باتوں

وَلَمْ يَلْعَنُ زَيْنًا بَعْدَ مَوْتِهِ

اور زینہ کو مرنے کے بعد بڑے باتوں

وَإِيمَانُ الْمُقَلِّدِ وَحَبِيبًا

اور نیرزدن جیسی تیز اور کارگر دیلوں سے

وَمَا عَذَابُكَ عَقِيْبَ الْجَهْلِ

اور عقل والے کی جو جہالت دینے دشوکار (پہنچنا) آفریدگار

وَإِيمَانُ شَخْصٍ حَالِيَسٍ

اور عذاب پہنچنے کی حالت میں کسی شخص کا ایمان

عَلَى الزُّهْرَاءِ فِي بَعْضِ الْخَلَاءِ

بعض خصلتوں میں فضیلت حاصل ہے

سَيُكَاثِرُ الْإِعْرَاقَ

نہا میں صدمے بڑھنے والے کو سو کسی نے نعمت نہیں کی

بِأَنْوَاعِ الدَّلَائِلِ كَالْبَصَالِ

ثابت ہے کہ مقلد کا ایمان معتبر ہے

بِخَلْقِ السَّافِرِ وَالْعَالِمِ

زمین (پست) اور (آسمان) بہت سے نافرمانوں کا عذر نہیں بن سکتا

بِمَقْبُولِ الْفَقْدِ امْتِثَالًا

مقبول نہیں کیجئے تاکہ اس سے فراموش داری نہیں پائی گئی

۱۰ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۱ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۲ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۳ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۴ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۵ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۶ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۷ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۸ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۹ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۲۰ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲

۱۰ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۱ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۲ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۳ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۴ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۵ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۶ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۷ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۸ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۱۹ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲
 ۲۰ صدمی: دینی فضیلت ثابت ہوئی تو ۲

وَمَا أَعْمَلُ خَيْرٍ فِى حَسْبٍ مِّزَالِ الْإِيمَانِ مَفْرُوضًا

اور نیک کام (عمال صالحہ) ایمان سے محسوب نہیں

بِغَيْرِ قِتْلٍ وَارْتِدَاءٍ

اور نہ قتل (کسی مال لوتنے) رہزنی (دوغیرہ) سے

كَا فِرَاقِ مَرْتَدٍ هَوْنٌ كَمَا لَمْ يَكُنْ لَكَ

اور جو شخص مارتد ہو (دین چھوڑنے) کا ارادہ کرے

بِطَوْرٍ زِدِّ دِينٍ بِإِغْتِقَالٍ

اور بسبب غفلت کو بغیر اعتقاد (کفر) کے اختیار سے

بِمَا هَيْزَلٌ وَيَلْغُو بِأَتْمَالٍ

اور حالت سکر (نشہ) میں (انسان) جو کچھ بے ساختہ

بِمَا هَيْزَلٌ وَيَلْغُو بِأَتْمَالٍ

بمیان بگوں کرتا ہے اس کے کفر کا حکم نہیں کیا جاتا

بِمَا هَيْزَلٌ وَيَلْغُو بِأَتْمَالٍ

بمیان بگوں کرتا ہے اس کے کفر کا حکم نہیں کیا جاتا

بِمَا هَيْزَلٌ وَيَلْغُو بِأَتْمَالٍ

بمیان بگوں کرتا ہے اس کے کفر کا حکم نہیں کیا جاتا

Handwritten marginal notes in Urdu script surrounding the main text, providing detailed explanations and commentary on the verses.

۱۲ کا اور صاف کیا ہے اسے اس میں نہیں جاتا تا آخر حدیث ۱۲

۱۲ کا اور صاف کیا ہے اسے اس میں نہیں جاتا تا آخر حدیث ۱۲

وَالْمَعْدُومِ رِيًّا وَسِيًّا

اور بیل فقہ (صریح و درمجموع) کہ جو ہاں کی مبارکی میں نظر ہوا

وَمِمَّا زَكَاةً كُنْ لَكُمْ

اور کون اور تکوین آپس میں غیر غیر ہیں

وَالسُّحْتِ زَوْجِ حِلِّ

اور حرام (بھی) حلال کی طرح رزق ہے

وَالْأَشْجَلُ عَزْ جَدِّ

اور قبروں میں برخص توجید ربی کی بابت

وَالْكَفَّارِ وَالْفَسَّادِ

اور کفار اور فساق کے پورے کاموں کی وجہ سے

لِقَدْرِ لِحْرِ فِي مَزَاهِلِ

ایہ مرثبات ہی کہ معتمد عمرتی ہر نہ شکوئی کہا جاتا ہے

مَعَ التَّكْوِينِ خُذْ لِكُلِّ

ایک چیز کی طرح نہیں اس مسئلہ کو سرسہ لے لیلیے لے

وَأَنْ تَكْرَهُ مَقَالِي كُلِّ قَلْبِ

اگرچہ ہر دشمن میرے (اس) قول کو پسند نہ کرے

سَبِيلِ كُلِّ شَخْصٍ بِالسُّؤَالِ

سوال (جو جواب) کے ساتھ امتحان کیا جاوے گا

عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْ سَوْأِ الْفِعَالِ

عذاب قبر کا حکم کیا جاوے گا

۱۲ کا اور صاف کیا ہے اسے اس میں نہیں جاتا تا آخر حدیث ۱۲

۱۲ کا اور صاف کیا ہے اسے اس میں نہیں جاتا تا آخر حدیث ۱۲

دُخُولِ النَّارِ فِي أَفْضَلِ

لے امیدوار جنت میں لوگوں کا داخل ہونا

حِسَابِ الْكَيْفِ بَعْدَ الْحَقِّ

اور (قیامت میں) زندہ ہونے کے بعد حساب کا ہونا حق سے

وَيُعْطَى الْكُتُبَ بَعْضُهُمْ

اور بعضوں کو نمارہ اعمال اپنی طرف سے دیے جاویں گے

وَحَقِّ وُزْنِ أَعْمَالِهِمْ

اور اعمال کا وزن ہونا اور (پل) صراط کی

وَرَجْوِ شَفَاعَةِ أَهْلِ خَيْرٍ

اور اہل خیر کی شفاعت پہاڑوں جیسے

مِنَ التَّحْمَنِ يَا أَهْلَ الْاِمْلَاكِ

(محض) اسد تعالیٰ کے فضل سے ہے

فَكَوْنُوا بِالْحَزْنِ وَالْبَالِ

مگر لازم ہو کہ اس (وبال) سے بچاؤ کی تمہیر میں رہو

وَبَعْضُهُمْ يُظَاهِرُ وَالشَّمَالِ

اور بعضوں کو پشت اور بائیں ہاتھ کی طرف سے

عَلَى مِثْرِ الصِّرَاطِ بِالْاِمْتِنَانِ

پشت پر چلنا بلا شبہ حق ہے

رِصْحًا بِالْكِبَارِ وَالْجَمَالِ

بیرے گناہ کرنے والوں کو لیے امید کی جاتی ہے

میں ضرورت شعری کے لیے عارفانہ کو سنا کر کیا گیا

Handwritten notes at the top of the page, including the number 13 and various annotations.

Extensive handwritten marginal notes on the left side of the page, providing commentary and explanations.

Handwritten notes at the bottom of the page, continuing the commentary.

وَقَدْ نَفَيْدِ لِحَا الضَّلَالَةِ
 اور اصحاب ضلالت (گمراہ لوگ) کا انکار کرتے ہیں

وَقَدْ نَفَيْدِ لِحَا الضَّلَالَةِ

وَلَدَعَوَاتِ تَأْيِيدِ بَلِيغٍ

اور دعاؤں کے لئے پوری تاثیر ہے

عَدَمِ الْكُوزِ فَاسْمِعْ جِدًّا

کوئی حقیقت نہیں (اس بات کی خوشی سے سُرُج)

وَدُنْيَا حَرِيثٌ وَهَيَوٌ

اور جاری دنیا حادشہ (نوپیا) ہے اور میوئی کی

عَلِيمًا مَرَّحُوا خَوَالِ

انکے اوپر گزشتہ سال (یا احوال) گزر رہے ہیں

وَلِحَنَاتِ النَّيِّرِ زَوْنِ

اور بہشت اور دوزخ موجود ہیں

بِشَوْمِ الذَّنْبِ فَادْرَأِ شِعَالًا

(دوزخ) اشعلوں (گہر میں) ہمیشہ) مقیم نہ رہیگا

وَزُو الْإِيْمَانِ لَا يُعِيَمُكُمْ

اور ایماندار شخص گناہوں کی شامت سے

بِدَيْعِ الشُّكْلِ كَالسَّرِجِ الْكَلِمَةِ

باس بنیادیا ہے جیسے سحر طحال

لَقَدْ لَبِستَ لِلتَّوَجِيدِ نِظْمًا

بیشک ہی توجید کو نظم کا خوب صورت

وَلَقَدْ لَبِستَ لِلتَّوَجِيدِ نِظْمًا
 بيشک ہی توجید کو نظم کا خوب صورت
 اور ایماندار شخص گناہوں کی شامت سے
 مقیم نہ رہیگا (گہر میں) ہمیشہ) (دوزخ) اشعلوں

يَسِّرْ الْقَلْبَ كَالْبَشِيرِ رَوْحًا

بشارت (خبر خوش) کی طرح دل کو رحمت ساتھ کی طرح نرم کر

فَوْضُوا فِيهِ حِفْظًا وَعِثْمًا

پس اس میں غور کرو اور کرنے سے درمختار کر کے

وَكُونُوا عَوْنًا لِّعَبْدِ اللَّهِ

اور زاری کے مال میں ذکر خیر سے

لَعَلَّ اللَّهُ يَعْفُوهُ بِفَضْلِهِ

امید ہو کہ بربکرت دعا، اللہ اس کو بڑے فضل سے بخشنے

وَإِنِّي لَأَدْعُوكُمْ وَرَوْحًا

اور میں (ہی) انشاء اللہ حتیٰ اوس عمر پر زمانے خیر کرنا چاہتا ہوں

وَيُنْحِي الرُّوحَ كَمَا الزَّلَامَ

اور روح کو زندہ کر دیتی ہے جیسے میٹھا پانی

تَنَاوُلُ جِنْسٍ صِنَاؤُنَا

طرح طرح کی عطا (محتاج) کی جنس پاؤ گے

يَذِكُرُ الْخَيْرِ فِي حَالِ الْبَهَالِ

اس بندہ (مؤلف) کے عمر پر بزرگوار رہو

وَيُطَيِّرُ السَّعَادَةَ وَمَا لَهَا

اور انجام کار میں اسے سعادت عطا کرے

لَمَنْ بِالْخَيْرِ يَوْمَ الْقَدَرِ

اس شخص کے لیے جسے ایک دن (ہی) میری حق میں تمنا خیر کی

Handwritten marginal notes in Urdu script, including phrases like 'اور روح کو زندہ کر دیتی ہے جیسے میٹھا پانی' and 'اس بندہ (مؤلف) کے عمر پر بزرگوار رہو'.

Handwritten marginal notes at the bottom right, including 'ابن العسکری' and 'تفسیر فیہ الامالی'.

الرد على كتاب ابن تيمية الحراني

هذا كتاب من عبد الله الحق القاضي حبيب الحق الفرمولوى عفى عنه الى
حضرت مولانا حسين حلمى ايشيق اطال الله واطاب حياته

السلام عليكم وعلى من لديكم من المسلمين المخلصين

اما بعد فيا ايها المجاهد والقائد انى وجدت كتابا اسمه حقيق عبوديت وهو ترجمة
الكتاب المسمى بالعبوديت اصل الكتاب بلغة عربية صنفه الشيخ ابن تيمية الحراني فى
ذلك الكتاب عنوان ومضمون ذكر كى غير مشروع طريقى (طرق الذكر الغير المشروعة)
قال فيه ما قال قد تعدى وتجاوز حتى انسب الى اصحاب الطرق الصوفية اى ذاكرى الله
وذاكره باسمه الله وتعالى نسبة قبيحة من الزيغ والضلال والانحراف والالحاد.

اقول نور الله مرقد الامام السبكي رحمة الله عليه حيث رد على معتقداته فى عصره
بكتابه (شفاء السقام) ولكن ما وجدت فيه هذه المسئلة والله اعلم اظن ان هذا الكتاب
(العبوديت) صنفه بعده والله اعلم فلما رأيت ذلك العنوان نقلته وكتبت عليه ردا مختصرا
بلغة اردو ثم عرضته الى العلماء الكبار فكتبوا عليه تقریظات وتصديقات ثم طبعته
ونشرته وهذا ما ارسلت اليكم انموذجا ان تطبعوه ثانيا يكون عاما وتاما والامر اليكم
كيف ما شئتم والله المستعان والحنان المنان كتبه القاضي حبيب الحق قرية فرمولوى من
باكستان المرقوم «١٩٨١ / ١٢ / ٢٨» مطابق ٣٠ سفر المظفر سنة ١٤٠٢ هـ . ق.

ثم اقول فى خدمتكم ايها المجاهد والقائد انك ان اردت طباعة هذه الرسالة ذكر
الله جل جلاله فينبغى ان تكتب عليها تصديقا كما تفعل بسائر الكتب فينبغى ان تضيف
فى تقریظك حديثا رواه مسلم عن انس وهو هذا عن انس ان رسول الله صلى الله عليه
وسلم قال «لا تقوم الساعة حتى لا يقال فى الارض الله الله» وفى رواية «لا تقوم
الساعة على احد يقول الله الله» رواه مسلم مشكاة باب لا تقوم الساعة الا على شرار
الناس (فايدة) علامات العبارات والنصوص فى ذكر الله جل جلاله

ق: علامة قول الله القرآن ، ح: علامة الحديث ، ش: علامة الشرح ، ت: علامة

التفسير ، د: علامة الدعاء الخ

بسم الله الرحمن الرحيم

بم حضور فیضگنجور حضرت مولانا حسین حلمی ایشیق استانبولی طال و طاب حیاتکم
السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته اما بعد:

در حضور عرض پردازم که مکتوب شما که ذیل عنوان مراسله نوشته ای که از
کتاب ذکر الله عبارات عربیه را خواندم بسیار پسندیدم چاب خواهم کرد این مرده
متقدمه را خواندم خوشنود شدم ما شاء الله لا حول ولا قوة الا بالله عالیجاها درین باب
التماس دیگر دارم اینکه من مزید چند عبارات عربیه مشوب بفارسی بطور حواشی اضافی
فراهم کرده نوشتم و همراه نار اینک فرستاده آنرا منظور نظر خوشتر کبریت احمر کردانید
اگر برای الحاق و پیوستگی رساله ذکر الله پسندیده آید ملحق و پیوست گردانید انشاء
الله مفید تر گردد و اگر مانع حایل باشد بگذارید الامر بید کم کیفما شتم و حیثما شتم
اطال الله حیاتکم و افاض علینا فیوضاتکم ؎

فرستادم بان دلکش لالی

اگر افتد قبول رأی عالی

عرض بندهء حق قاض حبیب الحق سکنهء پرمولی ضلع مردان باکستان عفی عنه

۲۳/۲/۱۹۸۲

(حاشیة رسالہ ذکر اللہ جل جلالہ)

اقول ما قال الشيخ ابن تيمية في تصنيفه العبوديت ما نقله صدر الدين اصلاحي الى لغة اردو ان ذكر الله باسمه الله واسمه هو مفردا مفردا غير مركبين غير مشروع الخ هذا قول باطل باطل باطل لأنه ثبت ذكر الاسمين المذكورين مفردا بلا تركيب ايضا بالكتاب والسنة وعمل الأمة كما ذكرته في رسالتي ذكر الله جل جلاله وايضا ورد السنة به فعن انس ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال (لا تقوم الساعة حتى لا يقال الله الله) وفي رواية (لا تقوم الساعة على احد يقال الله الله) رواه مسلم (مشكات باب لا تقوم الساعة الا على اشرار الناس) ثم قال الشارح الشيخ عبد الحق دهلوي وازينجا معلوم گردد كه بقای عالم ببرکت ذکر خدا و ذاكران و صالحان و نيكوکارانست و چون ایشان از عالم بردارند عالم نیز دير نپايد الخ (اشعة اللمعات باب لا تقوم الساعة الا على الخ)

لولا الذين لهم ودر يقومونا
وآخرون لهم سرد يصومونا

تدكد كت ارضكم من تحتكم سجدا
لأنكم قوم سوء ما تستطيعونا

الله قل وذر الوجود وما هوى
ان كنت مرتادا بلوغ كمال

ومال حق طلي همنشين نامش باش
بين وصال خدا در وصال نام خدا

السؤال: فان قيل انما قال بعدم المشروعية لأن لفظ الله اذا كان غير مركب فهو

غير مفيد فلا يجوز ذكره

الجواب: لا بل ذكره جائز مفردا ايضا كما جاز مركبا بوجه اولاً: ذكر اسم الله

مفردا منصوص عليه كما في ما رواه انس المذكور آنفا فصار مأمورا به فالسؤال باطل

وثانياً: ان حرف النداء يكون مقدرًا في ذكر اسم الله واسم هو بل في سائر اسمائه تعالى كما ثبت وقرر في كتب الاوراد وجاء في القرآن مثل (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا # يوسف : ٢٩) و (طه ما أنزلنا عليك القرآن لِتَشْفَى # طه : ١-٢) وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا # طه : ١١٤) الايات اى يا يوسف ويا طه الخ وثالثاً: قد جرى بذكر اسماء الله اى الله وهو ورحمن الى آخره عمل الأمة كما هو المنقول في السلاسل المنقولة كلها فهذا اجماع فالاعراض عنه باطل ورابعاً: قال الله (أذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا # الاحزاب : ٤١) واسمه تعالى اذا كان مفردا يكون ذكره كثيرا كما هو المتبادر الخ .

ذكر هو جل جلاله

قوله هو ليس من الاسماء الحسنى بل هو عند اهل الظاهر ضمير شان يفسره ما بعده وعند اهل الله اسم ظاهر يتعبدون بذكره وعلى كل قول زائد على التهمة والتسعين (صاوى: حاشية جلالين جز ١٥، ج ٢، ص ٣٦٧)

وايضا هو فاتحة الاسماء (شمس المعارف الكبرى ج ٢، ص ١٢)

وانما هو فاتحة الاسماء كما هو الظاهر من الآيات الكثيرة منها هذه (هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ #) (هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ #) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى # الحشر : ٢٢، ٢٣، ٢٤) (وَهُوَ الَّذِي أَخْبَاكُمْ تَمَّ يُمِينُكُمْ تَمَّ يُخَيِّبُكُمْ # الحج : ٦٦) (هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ # المؤمن : ٦٥) ففي هذه المواضع وامثالها لفظ هو فاتحة الاسماء كما ان الفاتحة فاتحة الكتاب فله فضيلة الذكر ايضاً كما في العوارف وايضاً اقول لفظ الله تعالى ولفظ هو كل واحد منهما زائد على حرف واحد و بذكر حرف واحد حسنة والحسنة بعشر امثالها كما في الحديث من قرأ الخ

الذكر القلبي

اقول فضلا عما ذكرنا الذكر القلبي وهو ايضاً ثابت من السلف والخلف وكان ذكر النبي صلى الله عليه وسلم في انحار الحرى اولا ذكرا قلبيا وجرى به عمل اهل الذكر قال الامام النووي في كتابه الاذكار الذكر يكون بالقلب و يكون باللسان والافضل ما

كان بالقلب واللسان جميعا فان اقتصر على احدهما فالقلب افضل (البهجة السنية ص ۳۷)
وفي الحديث القدسي (يقول الله تعالى انا عند ظن عبدي بي وانا معه اذا ذكرني في
نفسه ذكرته في نفسي) الحديث رواه الشيخان وقال الله تعالى (وَذُكِّرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ
تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُؤْنَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ *
الاعراف: ۲۰۵)

فائدة اس آية مين ذکر قلبی اور دوام ذکر کا حکم ہی اور دوام ذکر بی ذکر قلبی ہو
ہی نہین سکتا جو اہل ایمان ظاہری ذکر قلبی کی قابل اور معتقد نہین اور باطنی ذکر
کرنی والون کو بدعتی کہتی ہین نہین جایتی کہ یہ آیه کریمہ پتر ہکر ابنی عقیدہ سی
توبہ کرین (وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ * النور: ۳۱)
(حاشیہ تفسیر قادری سورۃ الاعراف)

قال بعض العارفين

فخاطبت موجودا بغير تكلم ولا حظت معلوما بغير عيان

وشیخ عبد الحق دهلوی در مزرع الحسنات فرموده است

بگذرای غافل ز ذکر این وآن چون فراموشت شود ما دون حق
تا فراموشت نگردد غیر حق یاد حق کن تا بمانی جاودان

در حقیقہ نیستی ذا کر بدان
ذا کری گرچه نہ جنبانی زبان

نیز دا کتر اقبال سیالکوٹی فرموده است

مصطفی اندر حری خلوت گزین صاحب تحقیق را جلوت عزیز
گرچه داری جان روشن چون کلیم مدتی جز خویشتن کس را ندید

هست افکار تو بی خلوت عقیم

صاحب تخلیق [۱] را خلوت عزیز (۱) مراقبہ وتفکر

حاصل الحواشی

حاصل ما نقلت ان ذکر اسم ذاته تعالى الله واسمه هو فاتحة الاسماء وسائر اسمائه فرادا ای غیر مرکب بفعل واسم وحرف جائز منقول بلا ریب وقول القائل بعدم الجواز مردود لایعبأ به فی الشرع المبین (الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُفْتَرِينَ * یوسف : ٩٤) وما احسن ما قال بعض العلماء فی عدم الالتفات الی اقوال المخالفین

اخاف ان یروا مد الزمان

الصحف والصححة فی القرآن

لا تلتفت اخی الی ما سطرنا

من الحنا مقرا بل تنکروا

واکر من صحائف السنی

فانها من انفع المحوی

برادران اسلام از مطالعه کتاب ذکر الله وحواشی آن که اندگی از آیات قرآنی واحادیث نبوی واقوال امت مرحومه است خوب ظاهر شد که ذکر الله و ذکر هو و ذکر دیگر اسماء خداوند کریم مفردا و مرکبا بلکه لفظا و قلبا بزبان و دل جایز است و موجب خیر و برکت و اجر آخرت است پس از گفتار مخالف قول شاذ در شك و شبهه نه افتید و بر ذاکران و صالحان و مراقبان گمان بد نکنید مسلمان بهائونام خدا وصفات خداوندی کا وظیفه کرنا بصورت مفردات و مرکبات طریقه نبویه اهل سنة و جماعت هی سعادت دارین کا سبب هی اسلشی کسی کی مخالفت پر شبهه مین مت پزو بلکه استقلال اور استقامت رکھو (الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُفْتَرِينَ * یوسف : ٩٤)

المحشی

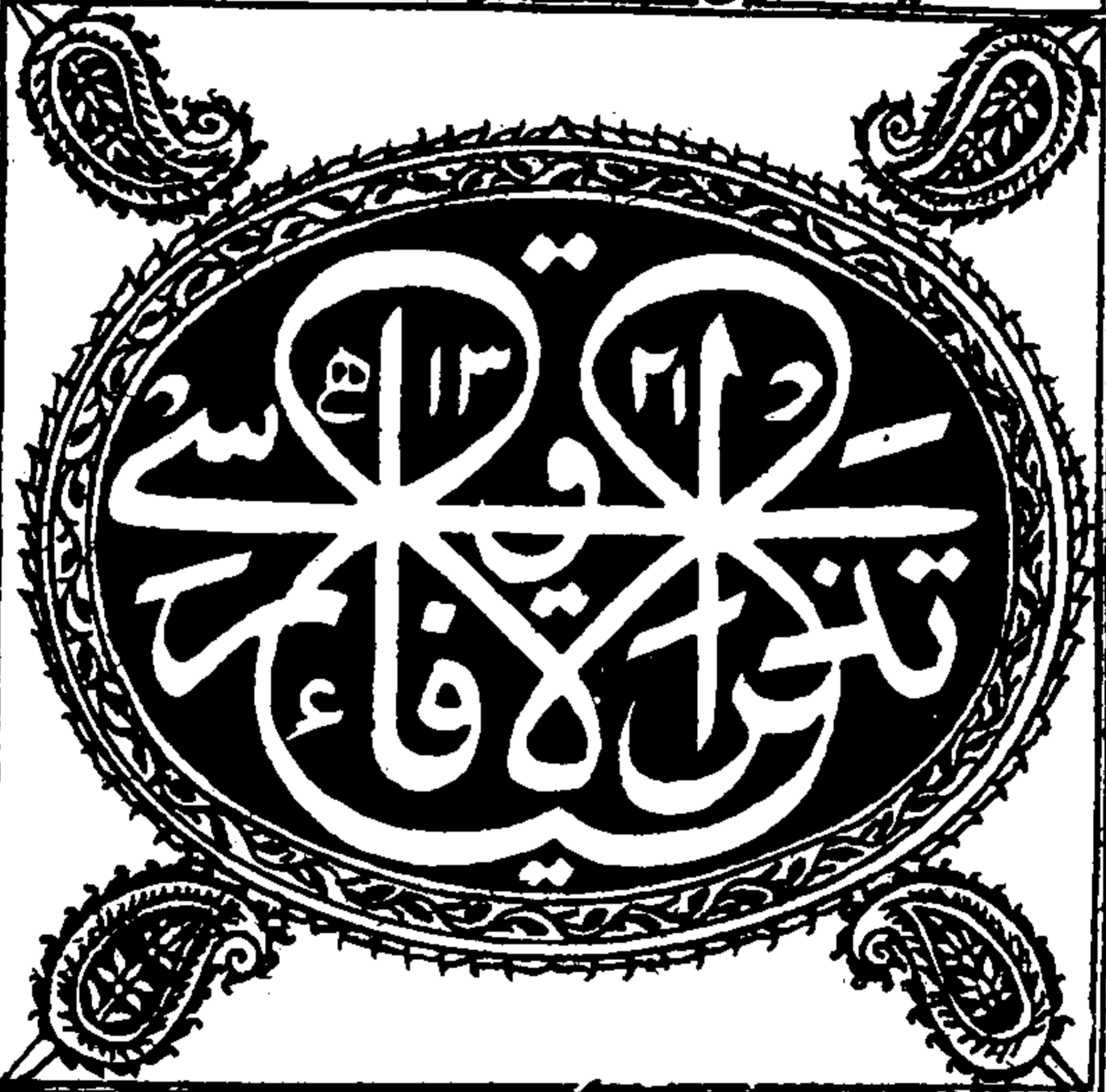
قاضی حبیب الحق پرمولی

ضلع مردان

پاکستان

اِنَّا وَلِيُّكُمْ وَهِيَ الْاُمِّيَّةُ

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه حقايق معجزات
للناس الذين يتفكرون

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قَاضِي عَدْلٍ قَاضِي عَدْلٍ قَاضِي عَدْلٍ

مَطْعَةُ كَرِيْمِيَّةٍ مَطْبُوعَةٌ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الجواد بأفضل أنواع النعماء المثنان بأشرف اصناف العطاء المحمود في اعالي ذوى
العزة والكبرياء المعبود باحسن اجناس العبادات في اعماق الارض واطباق السماء ذى العزة و
الجبروت والبهاء ذوالجلال والملكوت والثناء الذي علاؤه واحتجب بانوار المجد والقدس والثناء
عن عين الناظرين وابصار البصراء وذاقنا اقرب من بصائر المتحرقين طرفتي وهج العناء و
ربط طرفتي بقاء المغفسين في لبح بحار توحيدها بالفناء وخلط شرف فناء المتعمقين في فقر قربته اليه
بمحض البقاء واغناهم بعزة الفقر اعاليه عن ذل الزكون الى الاشياء اولاهم والتوفيق المحمدي عما هو
في خزائن الآلاء واغناهم بالفناء عن البقاء وبالبقاء عن الفناء فصاروا بنور فناء الفناء مخلصين
عن هواء الآهواء وخطور اجال الالاس بغناء القدس مودعين بفناء الفناء وانقطعوا بالنور الحقيقة
الثامة عن تخايل الاطلال وتمثيل الاقياء التي هو اعيان الدهماء واشخاص الانشاء نحمد على انكفانا
كيد من عادانا فيرو ودفن عنا شر من نادانا بقلبه اذا نانقيه وشغلنا عن كل شاغل عنه والف بيننا و
بين كل مؤلف بيننا وبينه وجعلنا خداما وعبادا له واكرمنا بشريف خطابيه وكرمه كتابه وجعلنا
متبعين لحبيبه ثم من جملة اجابته ونشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له يوازيه ولا نظيره
يضاهيه فان نظرنا الى الاوصاف لا لوهية فلا اله الا هو وان تأملنا الوجود فلا هو الا هو
ونشهد ان محمدا عبده ورسوله ونبيته وصفية ارسله بالحق الى كافة الخلق فجعل يرفع محله

عقد اهل الرفع والضللال وقل یجد عدوہ بزم الخزی والنکال واطفاء بنوره نار الغوایرہ واتبوا
انصاره دار الہدایۃ واطنا قلوبہم بتدین ہدایۃ انوار جواہر الدین وفقہم الاقتناء مفاخر ذخایر
الیقین وبصرہم بغوامض سرایر النبیین وخصّ الاتقیاء والاصفیاء من اتباعہم الذین تقضوا
ایدیہم عن الکوین ورفضوا عن قلوبہم الا لتفات الی نعیم الدارین من شواہد الغیب المکنون بما
لا یبصرہ لواحظ العیون ولا یشربہ لہ طوالع العقول ویواجب الظنون وبلغ قلوبہم بما کاشفہا
بہ من ہایا المطالب غایات الہم واقشع عن اسرارہم ہماط العہابہ من اقاصل المقاصد وغایات الخمر
واستصفی ارواحہم بما یشغلہ من انوار الجلا یا القدسیۃ عز شواہب الانوار وکدورات الظلم صلی اللہ
علیہ علی آلہ واصحابہ ما ذر شار و لطف من مشرق فضل وواقب غاسق بعد ابتلاء بالبعد عاشق و ما اروض
بارق ہدایتی من سحائب غایتی ما لفظ ناطق صدق بکلمۃ عشق و ما تقلقل شوقی فی بادیتہ ذوقی و تسلم تسلیم اکثری
اما بعد چون بعد از قرآن و احادیث پہنچ سخن بالائے سخن مشایخ طریقت نیست رحمہم اللہ کہ سخن ایشان
نتیجہ کار و حال است نہ ثمرہ حفظ و قال و از عیان است نہ از بیان و از اسرار است نہ از تکرار و از جوشیدن است
نہ از کوشیدن از علم لدنی است نہ از علم کسبی از عالم ادبیبی ربی است نہ از جہان علمنی ابی کہ ایشان در تہ انبیاء
صلوات الرحمن علیہم و جماعتی را از دوستان ما رغبتی تمام میدیدم بسخن آن قوم و مرا نیز میباید عظیم بود بطاعت سخنان
ایشان بسخن بسیار بود اگر ہمہ را جمع میکردم دراز میشدے التقاطی کہ ہم از برائے خویش و از برائے دوستان
و اگر تو نیز ازین بودے برائے تو و اگر کے زیادہ ازین خواہد در کتب متقدمان و متاخران این طائفہ بسیار یافتہ
شود و از اینجا طلب میکند و اگر طلبی شرح کلمات این قوم طلب کند در کتاب شرح القلب و کتاب کشف الاسرار
و کتاب معرفۃ النفس و الرب برآید و بدان معانی شود محیط ہر کہ این سے کتاب را معلوم کرد گمان آنست کہ بسنج
سخن این طائفہ الاما اشار اللہ پوشیدہ نماید و اگر اینجا شرح این کلمات دادے ہزار کاغذ برآمدے اما طریق
ایجاز و اختصار سپردن سنت است کما فرز رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال اوتیت بجوامع الکلم و اختصر لی
الکلام اختصار انرا انبار نیکندم و سخن بود کہ ہیک کتاب نقل از شیخے بود و در کتاب بے دیگر نقل از شیخے بخلافت
آن و اصناف حکایات و حالات مختلف نیز ہم بود آنقدر احتیاط کہ تو انستم بجای آوردم اما سبب شرح
تا دادن آن بود کہ خود را در میان سخن ایشان آوردن ادب ندیدم و ذوق نیافتم و سخن خود را در میان
چنین سخنان خوش ندیدم مگر جائے چند اندک اشارت کردہ آمد برائے دفع خیال نامحرمان و نااہلان و

دیگر سبب آن بود کہ ہرگز اور سخن ایشان بشرح حاجت خواہد بود اولیٰ تر کہ بہ سخن ایشان نگردد و باز شرح دید
دیگر سبب آن بود کہ اولیاء مختلف اند بعضی اہل معرفت اند و بعضی اہل معاملات و بعضی اہل محبت و
بعضی اہل توحید و بعضی ہمہ و بعضی بصفۃ دون صفتہ و بعضی بے صفت و اگر یک یک را شرح جدا میدادم
کتاب از شرط اختصار بیرون میشد و اگر ذکر انبیاء و صحابہ و اہلبیت میکردم یک کتاب بگرے بایست جدا گھا
و شرح قوسے چگونه در زبان میگنجد کہ ایشان خودند کہ خداستعالیٰ اند و رسول اند و محمود قرآن و اخبار و آن
عالم عالمی دیگرست و جہانے دیگر انبیاء و صحابہ و اہلبیت سے قوم اند انشا اللہ تعالیٰ کہ در ذکر ایشان
کتابے جمع کردہ آید ما از ان قوم مثلثے از عطاریا و دگاریا و ہرادر جمع کردن این کتاب چند چیز باعث
بود تا از من یادگار باند یا ہر کہ بر خواند ازینجا کشایشے یا بدرد ما بدعا خیر یاد آرد و بود کہ بسبب کشایش او را
در خاک کشایشے دہند چنانکہ یحییٰ عمار کہ امام ہری بود و استاد شیخ عبد اللہ انصاری رحمۃ اللہ علیہ چین و قات
کرد اورا بنجواب دیدند پرسیدند کہ خداستعالیٰ با تو چه کرد گفت خطاب فرمود کہ یحییٰ با تو کار ما دغتم سخت لیکن
روزے در مجلسے مارے ستودی دوستے از دوستان با آنجا میگذشت آن بشیند و قشش خوش شد ترا در کار
او کردم و اگر نہ آن بودی دیدی کہ با تو چه کردند دیگر باعث آن بود کہ شیخ بوعلی دقاق را گفتند
کہ در سخن مردان شنیدن ہیچ فایده ہست چون بر آن کار نتوانیم کردن گفت بلے دروسے دو فایده ہست
اول آنکہ اگر مرد طالب بود قوی ہست گردد و طلبش زیادہ شود دوم آنکہ اگر کسی در خود دماغے دارد آن دماغ
فرو شکند و دعوتے آن از سر بیرون کند و نیک اورا بد نماید و اگر کور نبود خود مشاہدہ کند کما قال الشیخ
المحفوظ رحمۃ اللہ علیہ لا تزن الخلق بمیزانک و وزن نفسک بمیزان الموقنین لتعلم فضلہم و
افلاسک گفت خلق را بر ازوسے خود وزن کن ما خود را بر ازوسے مردان راہ بسج تا بدانی فضل ایشان
و افلاس خود دیگر باعث آن بود کہ جنید را گفتند کہ مرید را چه فایده بود درین حکایات و روایات
گفت سخن ایشان لشکریت از لشکر ہائے خداستعالیٰ کہ بدان مرید را اگر دل شکستہ بود قوی گردد و از آن
لشکر مدد یابد و عبت این سخن آنست کہ حق تعالیٰ میفرماید وَ كَلَّا نَقْضُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا
نَشِئْتُمْ بِهِ فُؤَادَكَ مَا لَمْ يَمْحُ قِصَّةُ كَذَّابِينَ بَاتُوا يَمْكُومِينَ تادل تو بدان آرام گیر و قوی تر گرد و دیگر
باعث آن بود کہ خواجہ انبیاء محمد صلی اللہ علیہ وسلم میفرماید عیند ذکر الصالحین تنزل
الرحمۃ اگر کسی امیدہ نهد کہ بران امیدہ رحمت بار و تواند بود کہ اورا از ان امیدہ بیفایدہ باز نگردد و ہند

دیگر باعث آن بود که از ارواح مقدسہ ایشان مدد بدین شوریدہ روزگار رسد و پیش از اجل
اورا در سایہ دولت فرود آرد و دیگر باعث آن بود کہ چون بعد از قرآن و احادیث نبوی بہترین سخنہا
سخن ایشان دیدم و جملہ سخن ایشان احادیث و قرآن دیدم خود را درین شغل انگندم تا اگر از ایشان نیستم
بارے خود را تشبیہ جستہ باشم کہ من تشبہ بقوم فہو منہم چنانکہ جنید رحمۃ اللہ علیہ گفت معیان بانیکو
دارید کہ ایشان محقق نمایند و پائے ایشان را بوسہ دهید کہ اگر ہمت بلند داشتند بچیزے دیگر دعوت کردند
دیگر باعث آن بود کہ چون قرآن و اخبار را لغت و صرف و نحو بیایست و بیشتر خلق از معانی آن
بہرہ نمانند گرفت این سخنان کہ شرح آنست خاص عام را در و نصیب است اگرچہ بیشتر بتازی بود
زبان پارسی نوشتہ آمد تا ہمہ را شامل بود و دیگر باعث آن بود کہ ظاہرے بنیم کہ اگر سخن بخلافت تو
میگویند سخن آنکس سعی میکنی و سالہا بدان یک سخن کچہ میگیری چون سخن ناشایست باطل را در
نفس تو چندین اثرست کہ سخن شایستہ حق را ہم در دل تو اثر تواند بود بل ہزار چندان اگرچہ تو از ان
خبر نیابی چنانکہ از شیخ عبد الرحمن اسکان پرسید کہ کسے قرآن میخواند و نمیداند کہ چہ میخواند آنرا هیچ
اثرے بود گفت کسیکہ دار و میخورد و نمیداند کہ چہ میخورد و اثرے کند قرآن اثر نکند بلکہ اثر نکند فکیف
اگر خود داند کہ چہ میخواند اثر آن بسیار تر بود و دیگر باعث آن بود کہ دلے دہشتم کہ جز این سخن نمیتوانست
گفت و نمیتوانست شنید مگر بکرہ و ضرورت و مالا بدلا جرم از سخن ایشان وظیفہ ساختم اہل روزگار را تا بود
کہ برین مایہ ہمکاسہ یا ہم چنانکہ شیخ بوعلی سینا رحمۃ اللہ علیہ میگوید کہ مراد و آرزوست یکے آنکہ تا سخن
از سخنہائے اوے شنوم یا کسے از کسان اوے بنیم پس من مرد اتمی ام نہ چیزے تو انم نوشت و نہ چیزے
توانم خواند یا کسے بایدم کہ سخن او میگوید و منے شنوم یا من میگویم اوے شنود و اگر در بہشت گفتگوے او
خواہد بود بوعلی را در بہشت باید و دیگر باعث آن بود کہ امام یوسف ہمدانی را رحمۃ اللہ علیہ پرسید
کہ چون این روزگار بگذرد و این طائفہ روئے در نقاب تواری آزند چکنیم تا بسلامت مانیم گفت ہر روز بہشت
ورق از سخن ایشان میخوانند پس در کسا سخن اہل غفلت را فرض عین دیدم و دیگر باعث آن بود کہ
بے سببے از کودکی باز دوستی این طایفہ در جانم موج میزد و ہمہ وقتے مغرغ دل من از سخن ایشان بود
برائے آنکہ المرء مع من اجتہد بقدر وسع خویش سخن ایشان را جلوہ کردم کہ این عمدت کہ این شیوہ سخن
بجلی روئے در نقاب آورده است و در معیان بلباس اہل این معانی بیرون آمدہ اند و اہل دل چون کبریت

احمر عزیز شدہ اند کما قال الجنید للشبلی لهما اللہ اذا وجدت من یوافقک علی کلمۃ مما تقول
فتمسک بہ جنید شبلی را گفت اگر در ہمہ عالم کے رایابی کہ در یک کلمہ از آنچه میگوئی موافق تو بود و منہش بگیر
دیگر باعث آن بود کہ چون میدیدم کہ روزگار سے پیدا آمدہ است کہ اکثر الناس اختیار الناس را
فراموش کردہ اند تذکرہ ساختم اولیاء را و این کتاب را تذکرۃ الاولیاء کہتم تا اہل خسران روزگار اہل
دولت را فراموش نکنند و گوشہ نشینان خلوت گرفتگان را طلب کنند و بدیشان رغبت نمایند تا در نسیم دولت
ایشان بسعادت ابدی پیوستہ گردند و دیگر باعث آن بود کہ سخنان بہترین سخنانہا بود از چند وجہ
اول آنکہ دنیا بزل مردم سرد کند دوم آنکہ آخرت بایاد آرد سوم آنکہ دوستی حق در دل مرد پیدا آید
چہارم آنکہ مرد چون این سخن را بشنود زاد راہ بے پایان ساختن گیرد جمع کردن چنین سخنانہا از واجبات
بود و توان گفتن کہ در آفرینش بہ ازین کتاب بے نیست از بہر آنکہ سخن ایشان شرح آن را اجازت کہ بہترین
سخنہاست و توان گفتن کہ این کتاب بے است کہ مختار مرد کند و شیر مرد از مرد فرد کند و فردان را عین درد
کند و چگونہ عین درد مگرداند کہ ہر کہ این کتاب را چنانکہ شرط بود بر خواند و نیکو آگاہ گردد کہ آن چہ درد بودہ
است در جانہائے ایشان کہ از چنین کار و ازین شیوہ سخنانہا از دل ایشان بصر آمدہ است من یک روز
پیش امام محمد الدین خوارزمی در آمدم اورا دیدم کہ میگرفت گفتم خیر است گفت زہ سپاہ سالاران کہ درین است
بودہ اند بتاب انبیاء علیہم السلام کہ علماء اُمّتی کا نبیاء بنی اسرائیل پس گفتا ازان میگویم کہ دوش گفته
بودم کہ خداوند کار تو بیج بعلت نیست مرا ازین قوم گردان یا از نظار گیان این قوم گردان کہ قسمی دیگر را
طاقت ندارم میگویم کہ بود کہ مستجاب شدہ باشد و دیگر باعث آن بود کہ تا فردا را نظر شفاعتہ در
کار این عاجز کنند و مرا چون سگ اصحاب کہف اگر ہمہ باستخوان بود نوید نگر و اند نقل است کہ جمال
موصی عمر سے خون خورد و جان کند و مال و جاہ بزل کرد تا در محاذات جوار روضہ محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم
یک کور جائے یافت آنگاہ وصیت کرد کہ بر سر خاکم نویسد کہ وَ کَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ خداوند
سگے قدمے چند برابر دوستان تو زد او را در کار ایشان کردی من نیز دعوی دوستی دوستان تو میکنم بحق جان
پاک انبیاء و اولیاء و علمائے تو کہ من غریب عاجز را ازین قوم محبوب گردان و ازان نظر خاص کہ با ایشان
میرسد محروم کن و این کتاب سبب در جہ قرب گردان نہ سبب در کہ بعد ائک ولی الا جابتر و اکنون
اسامی این بزرگان کہ درین کتاب اند مجموع یاد کنیم در نو و شش باب بہتہ و کریمہ +

باب ۸	ذکر امام جعفر صادق	۱۲	باب ۱۲	ذکر اویس قرنی	۱۷	باب ۱۷	ذکر حسن بصری
باب ۲۷	ذکر مالک دینار	۳۲	باب ۳۲	ذکر محمد واسع	۳۳	باب ۳۳	ذکر حبیب عجمی
باب ۳۷	ذکر ابو حازم مکی	۳۸	باب ۳۸	ذکر عتبۃ الغلام	۳۹	باب ۳۹	ذکر رابعہ عدویہ
باب ۴۸	ذکر فضیل عیاض	۵۶	باب ۵۶	ذکر ابراہیم ادہم	۶۸	باب ۶۸	ذکر بشر حافی
باب ۷۳	ذکر ذوالنون مصری	۸۶	باب ۸۶	ذکر یزید بظامی	۱۱۳	باب ۱۱۳	ذکر عبد اللہ مبارک
باب ۱۲۰	ذکر سفیان ثوری	۱۲۵	باب ۱۲۵	ذکر شقیق بلخی	۱۲۹	باب ۱۲۹	ذکر ابو حنیفہ کوفی
باب ۱۳۳	ذکر شافعی مطلبی	۱۳۷	باب ۱۳۷	ذکر احمد حنبل	۱۴۱	باب ۱۴۱	ذکر داؤد طائی
باب ۱۴۴	ذکر حارث محاسبی	۱۴۷	باب ۱۴۷	ذکر سلیمان ہارانی	۱۵۲	باب ۱۵۲	ذکر محمد سماک
باب ۱۵۳	ذکر محمد بن اسلم	۱۵۴	باب ۱۵۴	ذکر احمد حرب	۱۵۶	باب ۱۵۶	ذکر حاتم اصم
باب ۱۶۱	ذکر سهل تستری	۱۷۲	باب ۱۷۲	ذکر معروف کرخی	۱۷۶	باب ۱۷۶	ذکر سری سقطی
باب ۱۸۲	ذکر فتح موصلی	۱۸۳	باب ۱۸۳	ذکر احمد حواری	۱۸۵	باب ۱۸۵	ذکر احمد حضرویہ
باب ۱۹۰	ذکر ابو زبیر خشبی	۱۹۲	باب ۱۹۲	ذکر یحییٰ معاذ رازی	۲۰۲	باب ۲۰۲	ذکر شاہ شجاع کرمانی
باب ۲۰۴	ذکر یوسف بن الجسین	۲۰۹	باب ۲۰۹	ذکر ابو حفص صدادم	۲۱۶	باب ۲۱۶	ذکر ہدون قصار
باب ۲۱۸	ذکر منصور عمار	۲۲۰	باب ۲۲۰	ذکر احمد عاصم انطاکی	۲۲۲	باب ۲۲۲	ذکر عبد اللہ حنیق
باب ۲۳۳	ذکر جنید بغدادی	۲۴۶	باب ۲۴۶	ذکر عمر عثمان مکی	۲۴۸	باب ۲۴۸	ذکر ابو سعید خراز
باب ۲۵۲	ذکر ابو الحسن نویدی	۲۵۹	باب ۲۵۹	ذکر ابو عثمان خیری	۲۶۴	باب ۲۶۴	ذکر عبد اللہ جلا
باب ۲۶۵	ذکر محمد رویم	۲۶۷	باب ۲۶۷	ذکر ابن عطا	۲۷۳	باب ۲۷۳	ذکر ابراہیم الرقی
باب ۲۷۳	ذکر یوسف اسباط	۲۷۶	باب ۲۷۶	ذکر ابو یعقوب نہروری	۲۷۸	باب ۲۷۸	ذکر سمون محب
باب ۲۸۰	ذکر ابو محمد نعش	۲۸۲	باب ۲۸۲	ذکر محمد فضل	۲۸۳	باب ۲۸۳	ذکر ابو الحسن کوشچی
باب ۲۸۴	ذکر محمد علی	۲۹۱	باب ۲۹۱	ذکر ابو بکر وراق	۲۹۴	باب ۲۹۴	ذکر عبد اللہ منازل
باب ۲۹۵	ذکر سهل اصفہانی	۲۹۶	باب ۲۹۶	ذکر شیخ نساخ	۲۹۸	باب ۲۹۸	ذکر ابو حمزہ خراسانی
باب ۲۹۹	ذکر احمد شرقی	۳۰۰	باب ۳۰۰	ذکر عبد اللہ محمد غربی	۳۰۱	باب ۳۰۱	ذکر ابو علی جرجانی
باب ۳۰۲	ذکر ابو بکر کتانی	۳۰۶	باب ۳۰۶	ذکر عبد اللہ محمد خفیف	۳۱۱	باب ۳۱۱	ذکر ابو محمد جریری

باب ۳۱۳	ذکر حسین بنصور حلاج رحم	باب ۳۲۲	ذکر ابو بکر واسطی رحم
باب ۳۲۳	ذکر ابو عمر و نخیل رحم	باب ۳۲۵	ذکر جعفر جلدی رحم
باب ۳۲۴	ذکر ابو الخیر اقطع رحم	باب ۳۲۷	ذکر ابو عبد اللہ تروغذی
باب ۳۳۸	ذکر ابو اسحق ابرہیم یارگازونی	باب ۳۲۶	ذکر ابو الحسن خرقانی رحم
باب ۳۴۹	ذکر ابو بکر شبلی رحم	باب ۳۹۱	ذکر ابو نصر سلج رحم
باب ۳۹۲	ذکر ابو العباس قصاب رحم	باب ۳۹۲	ذکر ابراہیم الخواص رحم
باب ۴۰۰	ذکر ممشاد الدینوری رحم	باب ۴۰۲	ذکر ابراہیم الشیبانی رحم
باب ۴۰۳	ذکر ابو بکر الطستانی رحم	باب ۴۰۵	ذکر ابی حمزہ بغدادی رحم
باب ۴۰۶	ذکر ابو علی الدقاق رحم	باب ۴۱۳	ذکر ابو علی ثقفی رحم
باب ۴۱۴	ذکر ابو علی رودباری رحم	باب ۴۱۶	ذکر ابو الحسن جیسری رحم
باب ۴۱۸	ذکر ابو عثمان المغربی رحم	باب ۴۲۲	ذکر ابو العباس نہاوندی
باب ۴۲۳	ذکر ابو عمر و الزجاجی رحم	باب ۴۲۴	ذکر ابو الحسن صانع رحم
باب ۴۲۴	ذکر ابو القاسم نصرآبادی	باب ۴۳۰	ذکر ابو الفضل حسن رحم

باب ۴۳۱ ذکر ابو العباس سیاری رحم

رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین

باب اول در ذکر امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ

آن سلطان ملت مصطفوی آن برہان حجت نبوی آن عامل صدیق آن عالم تحقیق آن میوہ دل اولیاء آن جگر گوشہ سید انبیاء آن ناقد علی آن وارث نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام آن عارف عاشق ابو محسن امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ گفتہ بودیم کہ اگر ذکر انبیاء و صحابہ و اہلبیت کنیم کتابے جداگانہ باید و کتاب آن شرح حال اولیاء است خواهد کہ بعد از ایشان بودہ اند اما بہ سبب تبرک بصادق ابتدا کنیم کہ او نیز بعد از ایشان بودہ است و چون از اہل بیت بود سخن طریقت بیشتر او گفتہ است و روایت بیشتر از و آمدہ است کلمہ چند از ان او بیاوریم کہ ایشان ہمہ یکے اند چون ذکر او کردہ آمد ذکر ہمہ بود نہ بینی کہ قوم مذہب او دارند مذہب دوازده امام دارند یعنی یکے دوازده است و دوازده یکے و اگر تنہا

صفت او گویم زبان و عبارات من راست نیاید کہ در جملہ علوم و اشارات بے تکلف بجال بود و قدوہ جملہ
مشائخ بود و اعتماد ہمہ بر او بود و مقتدائے مطلق بود ہم آہی از شیخ بود و ہم محمد یاز امام و ہم اہل ذوق را
پیشرو بود و ہم اہل عشق را پیشوا و ہم عباد را مقدم بود و ہم زما در اکرم و ہم صاحب تصنیف حقایق بود و در
لطائف تفسیر و اسرار تنزیل منطیر بودہ از باقر رضی اللہ عنہ بسیار سخن نقل کردہ است و عجب میدارم از ان قوم کہ
ایشان را خیال بند کہ اہل سنت و جماعت را با اہل بیت چیرے در راہست کہ اہل سنت و جماعت اہلبیت
اند بہ حقیقت من آن نیدانم کہ در خیال باطل مانده است آن میدانم کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم ایمان دار و بفرزند
اوندار و تا سجدیکہ شافعی را رضی اللہ عنہ در دوستی اہل بیت بر فض نسبت کردند و او را محبوبس گردانیدند
و او ہم درین معنی شعرے گفتہ است و یک بیت اورا معنی این است کہ اگر دوستی آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم
رفض است گو جملہ جن و انس گواہی دہید بر فض من و اگر آل و اصحاب رسول دہستن از اصول ایمان
نیست بے فضول کہ بکار نئے آید میدانی اگر این نیز بدانی زبان ندارد بلکہ انصاف آنست کہ چون بادشاہ
دنیا و آخرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم میدانی و زراے اورا بجائے خود باید شناخت و صحابہ را بجا خود باید نسبت
و فرزندان اورا ہمچنین تا سنی پاک باشی و باہمچکس از پیوستگان بادشاہت انکار نباید چنانکہ ابوحنیفہ را
رضی اللہ عنہ سوال کردند از پیوستگان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم کہ کدام فاضلتر است گفت از پیران صدیق و فاروق
و از جنانان عثمان و علی مرتضیٰ و از زنان عائشہ و از دختران فاطمہ رضوان اللہ علیہم نقل است کہ منصور
خلیفہ شبے وزیر را گفت برو و صادق را بیارتا بکشم وزیر گفت کسبکہ در گوشہ نشسته است و عزت گرفته و بسیار
مشغول شدہ و دست از ملک کوتاہ کردہ خلیفہ ازوے بنجیدہ گشت و گفت البتہ اورا بیارتا بکشم وزیر ہر چند منع کرد
سودداشت عاقبت وزیر بطلب رفت خلیفہ غلامان را گفت کہ چون صادق در آید من کلاہ از سر بردارم
شما اورا بکشید چون صادق را بیاوردند زود منصور بر خاست و بتواضع پیش صادق بدود و در صدرش بنشاند
و باادب پیش او نشست غلامان را عجب آمد منصور گفت چہ حاجت صادق گفت آنکہ مرا دیگر پیش خود بخوانی
و بگزاری تا بطاعت خدا تعالی مشغول باشم پس دستوری دادش و باعزاز تمام روانہ کرد و در حال لرزہ بر
منصور افتاد و بہوش گشت تا سہ روز و بعضی گفتہ اند تا سہ نماز ازوے فوت شد و چون بہوش باز آمد وزیر
پرسید این چہ حال بود گفت کہ چون صادق از در درآمد دیدم کہ از دوائے باوے بود کہ بے برز بر صفہ نہادہ بود
و بے برز بر صفہ و مرا بزبان حال میگفت کہ تو اورا بیازاری ترا باین صفہ فرو برم من از بیم آن اثر دماندہ شستم

کہ چہ میگویم از وعذر خواستم و چنین بہوش گشتم نقل است کہ یکبار داود طائی رحمۃ اللہ علیہ در پیش صادق آمد و گفت ای پسر رسول خدا تبارک و تعالیٰ مرا پندے وہ کہ دلم سیاہ شدہ است گفت یا اباسلیمان تو زاہد زمانہ ترا بر پند من چہ حاجت است داؤد گفت آفرزند پیغمبر خدا شمارا بر بہ فضل دادہ است و پند دادن تو بر بہرہ است گفت یا اباسلیمان من ازین میترسم کہ بقیامت قدم من در من دست زند کہ چرا حق متابعت من در نگذاردی این کار بہ نسب صحیح نیست این کار بمعاملہ شایستہ است در حضرت حق تعالیٰ داؤد بگرسیت گفت بار خدا یا آنکہ مجنون طینت او از آب نبوت است و ترکیب طبیعت او از اہل برہان و محبت جدش رسول است و مادرش بتوال او بدین حیرت نیست داؤد کہ باشد کہ بمعاملہ خود موجب شود نقل است کہ روزی نشستہ بود با مولانا نے خود گفت بیائید تا بیعت کنیم و عہد بندیم کہ ہر کہ از میان ما بقیامت رستگاری یا بدہمہ راشاعت کند ایشان گفتند یا بن رسول اللہ ترا بشاعت ما چہ احتیاج است کہ جد تو شفیع جملہ خلائق بہت صادق گفت من بدین افعال خود شرم دارم کہ بقیامت در روزے جد خود بگرم نقل است کہ چون جعفر صادق خلوت گرفت و بیرون نیامد سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ در پیش سے آمد و گفت یا ابن رسول اللہ مردمان از تقایس تو محروم ماندہ اند چرا عزلت گرفتہ صادق گفت کہ اکنون بروئے چنین دارم و این دو بیت را بر خود خواند

والناس بین محابل و ما رپ
وقلوبہم معشوة بعقارب

ذهب الوفاء ذهاب انس الذاہب
یفشون بینہم المودة والوفاء

نقل است کہ جعفر صادق را دیدند کہ ز می اہل گرانمایہ پوشیدہ بود گفتند یا بن رسول اللہ لیس ہذا من بیتک دست آنکس را گرفت و در آستین کشید پلاسے پوشیدہ بود کہ دست را میخراشید و گفت ہذا للخلق و ہذا للحق نقل است کہ صادق از ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ پرسید کہ عاقل کسیت گفت آنکہ تمیز کند میان خیر و شر صادق گفت بہا ہم نیز تواند کرد میان آنکہ اورا زند یا نوازند ابوحنیفہ گفت میان شما عاقل کسیت گفت آنکہ تمیز کند میان دو خیر و دو شر تا از دو خیر خیر الخیرین اختیار کند و از دو شر خیر الشرین برگزیند نقل است کہ صادق را گفتند ہمہ ہنر ما داری زادت و کرم باطن و قرۃ العین خاندانی اما بس متکبری گفت من متکبر نیم لیکن مرا کبر بانی ہست کہ چون از سر کبر خود بر فاستم کبر بانی او بیاید و بجائے کبر من نشست بکبر خود کبر نشاید کرد از کبر بانی او کبر شاید کردن نقل است کہ ہمیان ز راز کسے برودہ بودند آنکس در صادق آویخت کہ تو بر می آویا نشاخت صادق گفت چند بود گفت ہزار دینار پس اورا بخانہ برد و ہزار دینارش بداد و بعد از ان مرد ز خود را

جائے دیگر بیافت زر صادق را باز برد و گفت من غلط کرده بودم صادق گفت ما ہر چہ دادیم باز نیگیریم بعد
از ان از یکے پرسید کہ او کیت گفتند جعفر صادق رضی اللہ عنہ مرد از ان نجل شدہ و برفت نقل ست
کہ روزے تنہا در راہ میرفت و اللہ اللہ میگفت سوختہ بر عقب او میرفت و اللہ اللہ میگفت صادق میگفت
اللہ جامہ ندارم اللہ جبہ ندارم در حال دستہ جامہ پاکیزہ پدید آمد صادق در پوشید آن سوختہ پیش آمد و گفت
اے خواجہ در اللہ گفتن با تو شریک بودم اکنون آن کہنہ خویش من وہ صادق را این سخن خوش آمد آن کہنہ
را بدو داد نقل ست کہ کسے پیش صادق آمد و گفت خدایا بمن نملے گفت آخر تو نشنیدہ کہ موسیٰ گفتند
لَنْ تَرَانِيْ كُفْتُ اَرَا اِنَّ مِلْتَ مِلْت مَحْرُوسَتِ كَيْفِيْ فَرَاوِيْ مِيْكَدُ كَدَايِ قَلْبِيْ رَبِّيْ وَبِغِيْ نَعْرَهْ كَهْلَمِ اَعْمَدِيْ
لم ارہ صادق گفت کہ اورا بہ بندید و در دجلہ اندازید بہ بستند و در دجلہ انداختند آب اورا فرو برد باز بر انداخت
گفت یا ابن رسول اللہ الغیاث الغیاث صادق گفت اے آب فرو برش فرو برد و دیگر بار آورد چند کت
بہ چین فرو برد و برے آورد و او پناہ بصادق سے آورد تا از ہمہ در ماند چون در دجلہ غرق شد امید از
خلق منقطع کرد این نوبت کہ آب اورا بر انداخت گفت اَلْهِ الْغِيَاثُ الْغِيَاثُ صَادِقٌ كُفْتُ اُوْرَا بِيْرِيْدُ بِيْا و رُوْنَدُ
و سَاعَتِيْ بَلْغَدَشْتَنْدَا بَا قَرَامِدِ سِ كُفْتُ حَقِّ تَعَالٰی بِاَدِيْدِيْ كُفْتُ تَا دَسْتِ دَرِغِيْرِيْمِزْدَمِ حِجَابِ مِيُوْ چُونِ بَلِ
پناہ بدو بردم مضطر شدم روزہ در روزنہ لم کشادہ شد آنجا فرونگریتم بدیدم و تا از اضطرار نبود آن نبود
کہ اَمْرٌ مِّنْ حَيْثُ الْمَضْطَرِّ اِذَا دَعَا صَادِقٌ كُفْتُ تَا صَادِقٌ رَا مِيْخَوَانْدِيْ كَا ذَبُّ بُوْدِيْ اَكْنُوْنِ اَنْ رُوْزْنَهْ رَا
نگاہ میدار و گفت ہر کہ گوید خداے بر چیزت یا از چیزت او کافر بود گفت ہر آن معصیت کہ اول او تریس
بود و آخر او عذر بندہ را بحق نزدیک گرداند ہر آن طاعت کہ اول آن من بود و آخر عجب آن طاعت بندہ
را از خداے باز دارد مطیع با عجب عاصی است و عاصی با عذر مطیع و ازوے پرسیدند کہ درویش صابر ضلّتر
بود یا تو انگر شاگر گفت درویش صابر کہ تو انگر اول با کیسہ بود و درویش را با خدا بتعالے و گفت عبادت جز بتوبہ
راست نیاید کہ خدا بتعالے توبہ را مقدم گردانید بر عبادت کما قال اللہ تعالی التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ
و گفت ذکر توبہ در وقت ذکر خدا بتعالے مانند است از ذکر و خدایا بحقیقت یاد کردن آن بود کہ فراموش
کند در جنب خدا بتعالے جملہ اشیا را از بہت آنکہ خداے او را عوض بود از جملہ اشیا و گفت در معنی این آیه
وَيَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَّشَاءُ اَخَاصٌ كَرْدَانِمِ بِرَحْمَتِ خُوِيْشِ ہر کرا خواہم و سطر و علل و سبب از میان برداشتن
است تا بدانند کہ عطا محض است و گفت مومن آنست کہ ایستادہ است بالفلس خویش و عارف آنست کہ او

ما
فی التوحید

ایستادہ است با خداوند خویش و گفت ہر کہ مجاہدہ کند بنفس بر نفس برسد بکرامات خداوند و ہر کہ مجاہدہ کند بنفس بر خدا تعالیٰ برسد بخداے و گفت الہام از اوصاف مقبولانست و ہست لال ساختن کہ بے الہام بود از علامت زندگانست و گفت گر خدا تعالیٰ در بندہ نمان ترست از رفتن مورچہ بر سنگ سیادہ شب تاریک و گفت عشق الہی است نہ مذموم نہ محمود و گفت سر معاینہ مرا آنگاہ مسلم شد کہ رقم دیوانگی بر من کشیدند و گفت از نیکبختی مردیکے آنست کہ خصم او خورد من دست و گفت از صحبت بیخ کس حذر کن یکے از در و نگوے کہ ہمیشہ باوے در غرور باشی دوم الحق کہ ہر چند سود تو خواہد زیان تو بود و نہ اند سوم بخیل کہ بہترین وقتے از تو پیر و چہارم بد دل کہ در وقت حاجت ترا ضایع گذارد پنجم فاسق کہ ترا بیک لقمہ بفروشد و بکتر لقمہ طمع کند و گفت حق تعالیٰ را در دنیا بہشت است و دوزخ بہشت است و دوزخ بلا عاقبت بہشت آنست کہ کار خود بخدا گذاری و دوزخ آنکہ کار خود بنفس خویش باز گذاری و گفت من لم یکن بہ ستر فہ مضر اگر صحبت اعدا مضر بودے اولیا را آسیہ راضر بودے از فرعون و اگر صحبت اولیا نافع بودے اعدا را منفعتی بودے زن لوط و نوح را ولیکن پیش از قبضے و بسطے نبود و سخن او بسیارست تا سبیس را کلمہ چہ گفتم و ختم کردم

باب ہمزدهم در ذکر امام عظیم ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ

آن چراغ شریع و ملت آن شمع دین و دولت آن نعمان ثابت حقایق آن عمان جواہر معانی و وقایق آن عارف عالم صوفی امام جهان ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ صفت کسیکہ ہمہ زبانہا ستودہ باشد و ہمہ ملتہا مقبول کہ تواند گفت ریاضت و مجاہدہ او و خلوت و مشاہدہ او نہایت نہاشت و در اصول طریقت و فروع شریعت درجہ رفیع و نظرے ناقد داشت و بسیار صحابہ مشایخ را دیدہ بود چون انس بن مالک جابر بن عبد اللہ و عثمان بن ابی اسحاق و داثلہ بن الاسقع و عبد اللہ الزبیری رضی اللہ عنہم و با صادق رضی اللہ عنہ صحبت داشت و استاد علم فضیل و ابراہیم اوہم و بشر حافی و داؤد طائی بود و آنگاہ بسر روضہ سید المرسلین رفت صلوات اللہ و سلامہ علیہ گفت السلام علیک یا سید المرسلین جواب آمد و علیک السلام یا امام المسلمین و در اول کار عزیمت عزلت کرد و نقل است کہ توجہ بقبلہ حقیقی داشت دروے از خلق بگردانید صوفی پوشیدہ تاشے بخواب دید کہ استخوانہائے پیغامبر علیہ السلام از حد گردید و بعضے را از بعضے اختیار میکرد و از سمیت آن بیدار شد یکے را از اصحاب ابن سیرین پرسید گفت تو در علم پیغامبر علیہ السلام و حفظ سنت او بدرجہ رسی چنانکہ در آن متصرف شوی صحیح از ستیم جدا کنی و یکبار دیگر پیغامبر علیہ السلام بخواب دید گفت با ابو حنیفہ ترا سبب آن زندہ گردانیدند تا سنت من ظاہر گردانی

قصد عزلت مکن از برکت احتیاط او بود شعبی کہ او ستاد او بود پیرشده بود خلیفہ مجھے ساخت شعبی را بخواند و علماء
 بند او را حاضر کرد و شرطی را فرمود تا بنام ہر خادمی ضیاع نویسند بعضی با قرار بعضی ہلک و بعضی بوقت پس خاک
 آن خط را پیش شعبی آورد کہ قاضی بود و گفت امیر المؤمنین میفرماید کہ گواہی برانجا نویس بنوشت جملہ فقہا
 بنوشتند پیش ابوحنیفہ آورد و گفت امیر المؤمنین میفرماید کہ گواہی بنویس گفت کجاست گفتند در سر آگفت
 امیر المؤمنین اینجا آید یا من آنجا روم تا شہادت درست آید خادم باوے درشتی کرد کہ قاضی و فقہا نوشتند
 تو فضولی میکنی ابوحنیفہ گفت ہا کما کسبت این سخن بسع خلیفہ رسید شعبی را حاضر گردانید و گفت در شہادت
 دیدار شرطت گفت بے گفت تو پس مرا کے دیدی کہ گواہی نوشتی گفت دانستم کہ بعرفان تست لیکن
 دیدار تو توانستم خواست خلیفہ گفت این سخن از حق دورست و این جواب را قضا از تو باز ستدن اولے تر
 بعد از ان منصور کہ خلیفہ بود اندیشہ کرد تا قضا بیکے دہد و مشاورت کرد بریکے از چہار کس کہ فحول علماء بودند
 اتفاق کردند بیکے ابوحنیفہ و دوم سفیان و سوم شریک و چہارم مسعر بن خزام ہر چہار را طلب کردند در راہ
 کہ سے آمدند ابوحنیفہ رحمہ اللہ گفت من در ہر یکے از شما فراتے گویم گفتند صواب باشد گفت من
 بچلتے قضا از خود دور کنم سفیان بگریزد و مسعر خود را دیوانہ سازد و شریک قاضی شود پس سفیان در
 راہ بگریخت و درشتی پنهان شد و گفت مرا پنهان دارید کہ سرم خواہند برید تاویل این خبر کہ رسول فرمود
 کہ من جعل قاضیا فقد ذبح بغیر سکین ہر کہرا قاضی گردانیدند بے کاروش بگشتند طاح اورا پنهان کرد
 این ہر سہ پیش منصور شدند ابوحنیفہ را گفت کہ قضا باید کرد گفت ایہا الامیر من مردے ام ناز عرب بلکہ از موالی
 ایشان سادات عرب بکلم من راضی نشوند بجز گفت این کار بہ نسب تعلق ندارد این را علم باید ابوحنیفہ
 گفت من آن کار را نشایم و درین کہ گفتم نشایم اگر راست میگویم نشایم و اگر دروغ میگویم دروغگوے قضا
 مسلمانان را نشاید و تو خلیفہ خدائی را مدار کہ دروغگوے را خلیفہ خود کنی و اعتماد خون مسلمانان
 بروے کنی این بگفت و نجات یافت و مسعر پیش رفت دست خلیفہ بگرفت و گفت چگونہ فرزندان چگونہ
 اند منصور گفت اورا بیرون کنید کہ دیوانہ است پس شریک را گفتند ترا قضا باید کرد گفت من مردے سوادئی
 ام و ما غم ضعیف ست منصور گفت معاہجت کن تا عقلت کامل شود پس قضا بشریک دادند و ابوحنیفہ
 اورا مجبور کرد و ہرگز باوے سخن نگفت نقل ست کہ جمے کو دکان گوے میزدند گوے ایشان میان
 جمع ابوحنیفہ افتاد بیچ کو دک نمیتوانست کہ بیرون آرد کو دکے گفت من بروم و بیرون آرم پس ستاح ما

در رفت و بیرون آورد ابوحنیفہ کہ گفت مگر این کو دک جلال زادہ نیست قمیص کردند چنان بود گفتند ای امام مسلمانان از چہ دستہ گفت اگر جلال زادہ بودے جی اورا مانع آمدے نقل ست کہ اورا بر کسے ملے بود و در محلت آن شخص شاگردے ازان امام وفات کرد امام نماز جنازہ اورفت آفتابے عظیم بود و در پنجایح سایہ نبود الا دیوارے ازان آن مرد کہ مال بابام میبایست از مردمان گفتند دین سایہ سامتے بنشین گفت مراب صاحب این دیوار مال ست روان بود از دیوار اوتے مال کردن کہ پیغامبر علیہ السلام فرمودہ است کل قرض جز منفعہ فہو ربوا اگر منفعتے گیرم ربا باشد نقل ست کہ اورا یکبار مجوسی مجوس کردیکے از ظلمہ بیامد و گفت مرا قلمے تراش گفت تراشم ہر چند کہ گفت سود نداشت گفت چرانے تراشی گفت تراشم کہ ازان قوم باشم کہ حق تعالی فرمودہ است اَحْسِرُوا الَّذِیْنَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ و ہر شب سہ صد رکعت نماز کردے روزے میگذشت زنے باز نے میگفت این مرد ہر شب پانصد رکعت نماز میکند امام آن بشنید نیت کرد بعد ازان پانصد رکعت نماز ہر شبے کنم تا من ای شان راست باشد روزے دیگر میگذشت کو دکان گفتند باہد گیر کہ این مرد کہ میرود ہر شب ہزار رکعت نماز میکند ابوحنیفہ گفت نیت کردم کہ بعد ازان ہزار رکعت نماز کنم روزے شاگردے بابام گفت مردمان میگویند کہ ابوحنیفہ شب نے خسید گفت نیت کردم کہ دیگر شب غسیم گفت چرا گفت خدا تعالی میفرماید وَیُحِبُّونَ اَنْ یَّحْمَدُوا بِمَا لَمْ یَفْعَلُوا بندگانند کہ دوست دارند ایشان را بچیزیکہ نکرده یاد کنند اکنون من پہلوے بر زمین نہم تا ازان قوم نباشم بعد ازان سی سال نماز باہد و بطہارت نماز ختن گذاروے نقل ست کہ سرزانوے ابوحنیفہ ہر چون زانوے شتر بود از بسیاری کہ در سجدہ بودے نقل ست کہ تو اگر یہا تواضع کردہ از بہر مال او گفت کفایت از ہزار ختم کردم و گفتند گاہ بودے کہ چہل بار قرآن ختم کردے تا سلسلہ کہ اورا مشکل بودے کشف شدے نقل ست کہ محمد بن حسن رحمۃ اللہ علیہ عظیم صاحب جمال بود چون یکبار اورا بدید بعد ازان دیگر اورا ندید و چون درس او گفتے اورا در پس ستونے نشاندهے کہ نباید کہ چشمش بروے افتد نقل ست کہ داؤد طائی گفت بیت سال پیش ابوحنیفہ بودم و دین مدت اورا نگاہ داشتہم در خلا و ملا سر بر ہنہ نہ نشست و از برائے استراحت پا دراز نکرد اورا گفتے ای امام دین در حال خلوت اگر پائے دراز کنی چہ باشد گفت با خدایے ادب گوش و ہنتم در خلوت اولی تر نقل ست کہ روزے میگذشت کو دکے را دید کہ در گل بانہد گفت گوش ہار نیفتی کو دک گفت افتادن من سہل ست اگر بیغم تھا باشم اما تو گوش دار اگر پایت بلغزد ہمہ مسلمانان کہ از پس تو آیند بلغزد و بر خاستن ہمہ دشوار بود امام را از مذاقت آن کو دک عجب آمد بگریست و اصحاب را گفت زینہار اگر شمارا در سلسلہ چیزے ظاہر شود

و دلیل روشن تر نماید در آن متابعت من مکنید و بتقلید من تحقیق خود را مانید و این نشان کمال انصاف است تا
 لاجرم ابو یوسف و محمد رحمہما اللہ بے احوال و اندر مسایل مختلف نقل است کہ مردے مالدار بود و امیر المؤمنین
 عثمان راضی اللہ عنہ دشمن داشتے تا حدیکہ اور اجہود خواندے این سخن با بو ضیفہ رسید اور اسخواند و گفت دختر
 تو بفلان جہود خواہم داد او گفت تو امام مسلمانان باشی و او داری کہ دختر مسلمان جہود دہی و من خود ہرگز
 ندہم ابو ضیفہ گفت سبحان اللہ و انبیداری دختر خود را جہود دادن چون روا باشد کہ محمد رسول اللہ دو
 دختر خود جہودے دہد آن مرد در حال بدانت کہ سخن از کجاست ازان عقاد برگشت و توبہ کرد از برکات
 امام ابو ضیفہ نقل است کہ روزے در گراہ بود یکے را دید بے ازار بعضے گفتند فاسقے است و بعضے گفتند
 دہری ست ابو ضیفہ چشم برہم نہاد آن مرد گفت لے امام روشنائی چشم از تو کے باز گرفتند گفت آنگاہ کہ ستر از
 تو برداشتند و گفت چون با قدری مناظرہ کنی دو سخن ست یا کافر شود یا از مذہب خود بگذرد اور ابگوئے کہ
 خدا خواست کہ علم او در ایشان راست شود و معلوم او با علم برابر آید اگر گوید نہ کافر باشد از انکہ چون گوید کہ نہ
 خواست کہ علم او راست شود و معلوم برابر آید این بود و اگر گوید کہ خواست تسلیم کرد و از مذہب بیزار شود
 و گفت من بخیل را تعدیل نکنم و گواہی نشنوم کہ نخل اورا بران دارد کہ استقصا کند و زیادت از حق خویش
 ستانند نقل است کہ مسجدے عمارت میکردند از بہر تبرک از ابو ضیفہ چیزے خواستند بر امام گران آمد
 مردمان گفتند ما را عرض تبرک ست آنچه خواہد بدہد درے زربداد بکراہیتے تمام شاگردان گفتند لے امام تو
 کریبی و عالمی در دنیا ہمتاندری اینقدر زردادن بر تو چہ اگران آمد گفت نہ از ہمت مال بود لیکن من یقین
 میدانم کہ مال حلال ہرگز بآب و گل خرج نشود و من مال خود را حلال میدانم چون از من چیزے خواستند کہ بہت
 من از اینجا بود کہ در مال حلال من شبہتے پدیدے آید و ازان سبب عظیم میرنجیدم چون روزے چند برآمد آن درم
 دست باز آوردند و گفتند ناسرہ ست امام عظیم شاد شد نقل است کہ روزے در بازار میگذاشت مقدار ناخنے
 گل بر جامہ او حکید بلب و جملہ رفت و مے شست گفتند لے امام مقدار معین نجاست بر جامہ رخصت میدہی این
 قدر گل را میشوی گفت آری آن فتوے ست و این فتوے چنانکہ رسول علیہ السلام ہم کردہ بلال را اجازت
 ندادہ بود کہ ذخیرہ کند و یکسالہ زنان را قوت نہادہ و گویند چون داؤد طافی مقتدا شد ابو ضیفہ رحمۃ اللہ علیہ گفت
 اکنون چکنم گفت بر تو باد بر کار بستن علم کہ ہر علی کہ آزا کاژ بندی چون جسدے بود بے روح گویند کہ خلیفہ
 عمد بخواب دید ملک الموت را از و پرسید کہ عمر من چند ماندہ ست ملک الموت بہ پنج انگشت اشارت کرد تعبیر این

خواب را از بسیار کس پرسید معلوم نمیشد ابوحنیفه را بخواند و از او پرسید گفت: پنج علم اشارت کرده است یعنی این پنج علم کس نداند و آن پنج درین آیت است که حق تعالی میفرماید: **إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْتُمُ عَدَا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ**

شیخ بوعلی بن عثمان الجلالی گفت که بشام بودم بر سر خاک بلال مؤذن رضی اللہ عنہ خفته بودم خود را در که دیدم که پیغامبر علیہ السلام از باب بنی شیبہ درآمد و پیرے را در برگرفته چنانکه اطفال را در برگیرند شفقته تمام من پیش دویدم و بر پایش بوسه دادم و در عجب آن بودم که این پیر کیست پیغامبر علیہ السلام بحکم معجزه در باطن من مشرف شد گفت این امام مسلمانان اهل دیار است ابوحنیفه رحمه اللہ نقل است که نوفل بن حیان گفت که چون ابوحنیفه وفات کرد قیامت را خواب دیدم که جمله خلائق در حساب گاه ایستاده بودند و پیغامبر علیہ السلام را دیدم بر لب حوض کوثر ایستاده و بر جانب او از راست و چپ مشایخ را دیدم ایستاده و پیرے دیدم نیکو رفتے و سر و روئے سپید و روئے بر روئے پیغامبر علیہ السلام نهاده و امام ابوحنیفه را دیدم در برابر پیغامبر علیہ السلام ایستاده سلام کردم و گفتم مرا آب ده گفت تا پیغامبر علیہ السلام اجازت ندادند ہم پس پیغامبر علیہ السلام فرمود که او را آب ده جانے آب بن داو من واصحاب از ان جام آب خوردیم که هیچ کم نشد پس گفتم بر راست پیغامبر علیہ السلام آن پیر کیست گفت ابراهیم خلیل اللہ و بر جانب چپ ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ همچنین می پرسیدم و بانگشت عفت میگردم تا بفرده کس پرسیدم چون بیدار شدم بفرده عفت گرفته بودم بحیث معاذ رازی گفت پیغامبر علیہ السلام را در خواب دیدم گفتم این اطلبك قال عند علم ابی حنیفة و مناقب او بسیار است و مجاہد بے شمار و پوشیده نیست برین ختم کردیم *

باب نوزدهم در ذکر امام شافعی رحمت اللہ علیہ

آن سلطان شریعت و طریقت آن برمان محبت و حقیقت آن مفتی اسرار الہی آن مهدی انوارنا قنای آن وارث دین نبی شافعی مطلبی رضی اللہ عنہ شرح دادن او حاجت نیست که ہم عالم پر نور از شرح صدر اوست و فضایل و شمایل و مناقب او بسیار است وصف او این تمام است که شعبه درخت نبوی است و میوه شجره مصطفوی و در فراست و کجاست یگانہ بود و در مروت و فتوت عجب بود که ہم کریم جهان بود و ہم جو از زمان ہم افضل وقت و ہم عمل عہد ہم حجت الایمہ من قریش و ہم مقدم قدموا القریش ریاضات و کرامات او از چند است

کہ این کتاب حمل آن تواند کرد و سیزده سالگی در حرم میگفت سلونی ماضیتم و در پانزده سالگی فتوای میداد
 احمد حنبل کہ امام جهان بود و ہزار حدیث یادداشت بشاگردی او آمدے و در غاشیہ داری سر برہنہ کردے
 قوسے بروے اعتراض کردند کہ مردے بدین درجہ در پیش پسرے بیست و پنج سالہ نشیند و صحبت مشایخ
 و استادان عالی ترک میکند احمد گفت ہرچہ ما یاد داریم معانی آن او میداند اگر او بمانفتادے ما برو خودستیم ماند
 کہ حقایق اخبار و آیات و آنچه خواندہ فہم کردہ است ما حدیث بیش ندانستیم گفت اما چون او آفتابے ست جہانزا
 و چون علیقتے ست خلق را وہم احمد گفت کہ در فقہ بر خلق بستہ بود حق تعالی آن در سبب او کثاد وہم احمد گفت
 نیدانم کسے را کہ منت او بزرگترست بر اسلام از شافعی در عہد شافعی وہم احمد گفت شافعی فیلسوفست در
 چہار علم در لغت و اختلاف الناس و علم فقہ و علم معانی وہم احمد گفت در معنی ابن حدیث کہ مصطفیٰ علیہ السلام فرمود
 کہ بر سر صد سال مردے را بر انگیزانند تا دین من بنزد او خلق آموزند و آن شافعیست و ثوری گفت کہ اگر عقل
 شافعی را وزن کردندے با عقل یک نیمہ خلق عقل او راجح آمدے و بلال خواص گوید کہ حضرت را پرسیدم کہ در
 شافعی چگونگی گفت او از او تادست و در ابتدا بیچ عرسے و دعوتے ز رفتے و پیوستہ گریان و سوزان بودے و ہنوز
 طفل بود کہ خلعت ہزار سالہ در سر او افکندند پس سلیم راعی افتاد و در صحبت او بسے بود تا در تصرف برہمہ سابق شد
 چنانکہ عبد اللہ انصاری گوید کہ من مذہب او ندارم اما امام شافعی را دوست دارم از انکہ در ہر مقامے کہ نگریم اورا
 در پیشے ہمینم نقلست کہ شافعی گوید رضی اللہ عنہ رسول را علیہ السلام خواب دیدم مرا گفت اے پسر تو کیستی
 گفتتم یا رسول اللہ یکے از گروہ تو گفت نزدیک آسے نزدیک شدم آب ہن خود گرفت تا من و ہن باز کردم
 بدہن من انداخت چنانکہ طیب و وہان و زبان من رسید پس گفت اکنون برو کہ برکات خداے بر تو باد و ہمداران
 ساعت علی مرتضیٰ را بخواب دیدم کہ انگشترین خود بیرون کرد و در انگشت من کرد تا علم مرتضیٰ نیز در من سیرت
 کرد چنانکہ گویند شافعی شش سالہ بود بدیرستان میرفت و مادرش زاہدہ بود از بنی ہاشم و مردمان امانت بد
 ہر روزے روزے دو کس بیامند و جامہ دانے بد و سپردند بعد از ان یکے از ان دو کس بیامد و جامہ دان خواست
 بوسے و اد بعد از ان یک چند آن دیگر بیامد و جامہ دان طلبید گفت بیار تو وادام گفت نہ قرار دادہ بودیم کہ تا ہر دو
 حاضر نباشیم ندہی گنت بے گفت اکنون چرا دای مادر شافعی ملول شد شافعی درآمد و گفت اے مادر ملالت چراست
 حال باز گفت شافعی گفت بیچ پاک نیست مدعی کجاست تا جواب گویم مدعی گفت منم شافعی گفت جامہ دان
 بر جاست برو بار خود را بیار و جامہ دان بستان آن مرد را عجب آمد و موکل قاضی کہ آوردہ بود تہمیر شد از سخن

او بر قتل بعد از ان بشاگردی مالک افتاد و مالک ہفتاد سالہ بود پروردگار نے مالک بایستادے و ہر فتوے کے
 بیرون آمدے بدیدے و اگر نہ چنان بودے مستفتی را بگفتے کہ باز گردو بگو کہ احتیاط کن چنان تمخص کر دندے حق
 بدست شافعی بود و مالک بد و نازیدے و در ان وقت خلیفہ ہارون الرشید بود نقل است کہ ہارون شبے بازید
 مناظرہ میکرد زبیدہ ہارون را بگفت اے دوزخی ہارون گفت اگر من دوزخیم فانت طالق از یکدیگر جدا شد
 و ہارون زبیدہ را عظیم دوست بود نفیر از جان او برآمد منادی بفرمود و علمائے بغداد را حاضر کردند و این
 مسئلہ را فتوے کر دندے بچکس جواب نوشت گفتند خدا تعالیٰ دانند کہ ہارون دوزخی است یا بہشتی کو د کے
 از میان جمع برخاست و گفت من جواب دہم خلق تعجب کر دندے گفتند مگر دیوانہ است جائے کہ چندین علمائے
 فحول عاجز باشند اور اچہ مجال سخن بود ہارون اورا بخواند و گفت جواب گوئے شافعی گفت حاجت ترست
 من یا مرا بتو گفت مرا بتو شافعی گفت پس از تحت فرود آئے کہ جائے علما بلند ترست خلیفہ اورا بر تخت نشاند
 و خود بزیر آمد پس شافعی گفت اول تو مسئلہ مرا جواب گوئے تا آنکہ من مسئلہ ترا جواب دہم ہارون گفت سوال تو
 چیست شافعی گفت برگز بہیج معصیتے قاور شدہ از بیم خدا باز ایستادہ ازان ہارون گفت بلے بخداے کہ چنین است
 شافعی گفت من حکم کردم کہ تو از اہل بہشتی علما آواز بر آور دندے کہ بچہ دلیل و حجت گفت بقرآن کہ حق تعالیٰ میفرماید
 وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ہر کہ او قصد معصیتے کر د و بیم خداے اورا
 ازان باز داشت بہشت جائے اوست ہمہ فریاد بر آور دندے گفتند ہر کہ در حال طفولیت چنین بود در شباب چون بود
 نقل است کہ در ہمہ عمر خویش لغتہ حرام در دہن تہاد و یکبار در پیش لشکری قیام کر د کفارت آنرا چہل شب تاباد
 نماز کر د نقل است کہ یکبار در میان درس دہ بار برخاست و نوشت گفتند چہ حال است گفت علوی زاوہ
 بر در بازی میکند ہر بار کہ او در برابر من سے آید حرمت اورا بر خیزم کہ روانہ بود کہ فرزند رسول فرزند آید و بر خیزم
 نقل است کہ وقتے کے مال فرستاد تا بر مجاوران مکہ صرف کنند و شافعی بانجا بود بعضے ازان بنزدیک او
 بر دندے گفت خداوند مال چہ گفتہ است گفتند کہ او وصیت کر دہ است کہ این مال بدر و ایشان متقی دہید شافعی گفت
 مرا ازین مال نشاید گرفت کہ نہ من متقی ام نقل است کہ وقتے از صنعا بکہ آمد وہ ہزار دینار باوے بود گفتند
 بدین ضیاعے باید خرید یا گو سفندان از بیرون مکہ خیمہ بز دوان زرفر و بخت ہر کہ سے آمد مشتے بوے میدا و تا نماز
 پیشین ہیج نماز نقل است کہ از روم ہر سال مال بہ ہارون الرشید میفرستادند یکسال رہبانے چند فرستاد
 و گفتند خلیفہ بفرماید تا دانشمندان بحث کنند اگر ایشان بہتر دانند مال بدہم والا از ما دیگر مال مطلب بد

چار صد مرتباً یا مذخلفہ فرمود تا نادای کرند و جملہ علمائے ہند اور برب و جملہ حاضر شدند پس ہارون الرشید شافعی را طلبید و گفت جواب ایشان تراے باید داد چون ہمہ برب و جملہ حاضر شدند شافعی سجادہ بردوش انداخت و بر سونے آب رفت و سجادہ بر آب انداخت و گفت ہر کہ با ما بحث میکند اینجا باید ترسایان چون این بدیدند جملہ مسلمان شدند و خبر بقصر روم رسید کہ ایشان مسلمان شدند بر دست شافعی رضی اللہ عنہ گفت الحمد للہ کہ آن مرد اینجا نیامد کہ اگر اینجا آمدے در ہمہ روم زنا و داری نماندے نقل است کہ در ابتدا جوانی در مکہ بود است مدتے عظیم در ویش بودہ است وقتے دیدند کہ اندر حرم باہتاب نشستہ بود و جزوے کتاب مطالعہ میکرد و نزدیک کعبہ شمع میسوختند اورا گفتند چرا بروشنائی شمع مطالعہ نکنی گفت آن شمع از برائے کعبہ درگیرانیدہ اند من بدان مطالعہ نتوانم کرد نقل است کہ جماعتے باہارون گفتند کہ شافعی قرآن حفظ ندارد و چنان بود لیکن قوت حافظہ او چنان بود کہ ہارون خواست کہ استخوان کند ماہ رمضان اما ش فرمود شافعی ہر روز جزوے قرآن مطالعہ میکرد و ہر شب در تراویح بخواند تا در ماہ رمضان ہمہ قرآن حفظ کرد و در عہد اوزنے بود و ورے داشت شافعی خواست کہ اورا بیند بعد دینار عقد کرد و بدید پس طلاق داد و ہر پیش او نہاد و بزدیب احمد صبل ہر کہ یک نماز عدا ترک کند کا فر شود و بزدیب امام جہان شافعی نشود اما اورا چنان عذابے کند کہ کفار را نکند شافعی احمد را گفت چون کسے یک نماز عدا ترک کند کا فر شود چہ کلمتے تا مسلمان شود گفت نماز کند شافعی گفت نماز کا فر چون دست شود احمد خاموش شد و ازین جنس سخن در اسرار فقہ است و سوال و جواب بسیار است اما این کتاب جائے آن سخن نیست و گفت اگر عالے را بینی کہ برخصت و تاویلات مشغول گردد بدانکہ از وسیع نیاید و گفت من بندہ کسے ام کہ مرا یک حرف از ادب تعلیم کردہ است نقل است کہ گفت ہر کہ علم در جہان کسے ناشایستہ را آموزد حق علم ضایع کردہ باشد و ہر کہ علم از کسے کسے شایستہ علم باشد باز دارد ظلم کردہ است نقل است کہ گفت اگر دینار برگردہ بمن فرود شد نخرم و گفت ہر کہ اہمیت آن بود کہ چیزے در شکم او شود قیمت او آن بود کہ از شکم او بیرون آید وقتے یکے اورا گفت مرا بندے دہ گفت چندان غبطہ بر زندگان بر مردگان سیرند یعنی ہرگز نگوی کہ درینا کہ من نیز چندان سیم جمع نکردم کہ او کرد بگذاشت بحسرت بلکہ غبطہ بران بری کہ چند طاعت کہ او کرد بارے من کردے دیگر بچکس بر مردہ حسد نبرد و زندہ نیز باید کہ نبرد کہ این زندہ نیز خواهد مرد نقل است کہ شافعی روزے وقت خود کم کردہ بود و بہرہ مقامها بگردید و بجز ایات برگذشت و مسجد بازار و مدرسہ برگذشت

نیافت و بجائز ہرگز نہشت جمعے صوفیان را دید ششہ بودند یکے گفت وقت را عزیز دارید کہ وقت نباید از دست بشود شافعی روئے بخادم کرد و گفت وقت باز یافتم بشنو کہ چه میگویند شیخ بو سعید رحمہ اللہ نقل میکرد شافعی گفت کہ علم ہمہ عالم در علم من زیند علم من در علم صوفیان زیند و علم ایشان در علم یک سخن پیر ایشان زیند کہ گفت الوقت سیف قاطع و ربیع خیمہ گفت در خواب دیدم پیش از چند روز از مرگ شافعی کہ آدم علیہ السلام وفات کردہ بود و خلق غمگینند کہ جنازہ بیرون آئند چون بیدار شدم از مہجرے پرسیدم گفت کسیکہ عالم ترین زمانہ باشد وفات کند کہ علم خاصیت آدم است و علم آدم الا نساء کلہا پس دان نزدیک شافعی وفات کرد نقل است کہ وقت وفات وصیت کرد کہ فلان کس را بگویند تا مرا بشوید و آن شخص بمصر بود چون باز آمد باو گفتند کہ شافعی چنین وصیت کردہ است گفت تذکرۃ او بیارید بیاروید ہفتاد ہزار درم وام داشت آن مرد بگذارد و گفت شش تن من اورا این بود و رفیع بن سلیمان گفت شافعی را بخواب دیدم گفتم خدایے با تو چه کرد گفت مرا بر کرسی نشاند وزر و مروارید بر من فشاند و مقصد ہزار با چند دینار بن داد و رحمت کرد

باب ستم در ذکر امام احمد حنبل رحمۃ اللہ علیہ

آن امام دین و سنت آن مقتدائے مذہب و ملت آن جهان در است و عمل آن مکان کفایت بے بدل آن صاحب تیغ زمانہ آن صاحب ورع یگانہ آن سنی آخر و اول امام بحق احمد حنبل قدس اللہ روحہ العزیز شیخ سنت و جماعت بود و امام دین و دولت ہمچو کس را در علم احادیث آن حق نیست کہ اورا در ورع و تقوی و ریاضت و کرامت شانے عظیم داشت و صاحب فراست بود و ستیاب الدعوات و جملہ فرق اورا مبارک و ہشتہ انداز غایت رشد و انصاف و از انجہ مشہر بروے افرار کند مقدس و مبرا است تا حدیکہ پسرش بکر در معنی این حدیث میگفت خمرت طینتہ ادم بیدہ و درین معنی گفتن دست از آستین بیرون کردہ بود احمد گفت چون بداند گوی بدست اشارت مکن و بسے مشایخ را دیدہ بود چون ذوالنون و بشر مانی و سری سقطی و معروف کرخی مانند ایشان و بشر مانی گفت احمد حنبل را نہ خصلت است کہ مرا نیست علال طلب کردن برائے خود و ہم برائے عیال و من برائے خود طلب کنم پس سری سقطی گفت او پیوستہ مضطر بودے در حال حیوۃ از طمن معتزلہ و در حال وفات از خیال مشہر و او از ہمہ بریست نقل است کہ چون در بغداد معتزلہ طلبہ کردند گفتند اورا تکلیف باید کردن تا قرآن را مخلوق گوید اورا برائے خلیفہ بدند سر ہنگے بر در سرانے خلیفہ بود گفت اے امام زینہار

تا مردانہ باشی کہ وقتے من زدی کردم ہزار چوب زدن مفر شدم تا عاقبت راستے یافتم بر باطل جنین مبر کردم
 تو کہ بر حق اولتر باشی احمد گفت این سخن او یادے بود مرا پس اورا پیر و نڈا و پھریفت بود بر عقابین کشیدند و ہزار
 تا زیانہ بزندن کہ قرآن را مخلوق گوئی نگفت و دران میانہ بند از ارش کشادہ شد و دستہائے او بستہ بودند
 و دست از غیب پدید آمد و از ارش بہ بست چون این بران بیدند را کہ رند و ہمدان وفات کرد و در
 آخر کارش قومے پیش او آمدند و گفتند درین قوم کہ تر از نجانبند چہ گوئی گفت از برائے خدا مرا میزدند پنداشتند
 کہ من بر باطلم بجز وز غم چوب بقیامت با ایشان ہیچ خصوصت ندارم نقل است کہ چون مادرے بیمار دشت
 وز من شدہ بود روزے گفتے فرزند اگر خوشنودی من میخواہی پیش امام احمد رو و بگوے تا دعا کند برائے من
 مگر حق تعالی صحت دہد کہ مراد ازین بیماری بگرفت چون بد خانہ احمد شد آواز داد گفتند کیست گفت
 محتاجے و مال باز گفت کہ مادرے بیمار دارم از تو دعائے طلبہ امام عظیم کرامیت دشت از ان عیسی
 مرا چہ شناسد بر خاست غسل کرد و بنماز مشغول شد خادم شیخ گفت لے جوان تو باز گرد کہ امام در کار تو
 مشغول ست چون بد خانہ رسید مادرش بر خاست و در بکشاد و صحت کلی یافت بفرمان خداے تعالی
 نقل است کہ برب آبے وضو می ساخت و دیگرے بالائے او وضو می ساخت حرمت امام را بر خاست و
 بزیر امام شد و وضو ساخت چون آن مرد وفات کرد اورا بنجاب دیدند گفتند خدائے با توجہ کرد گفت حرمت
 کرد بان حرمت دشت کہ امام را کردم در وضو ساختن و احمد گفت بیاد یہ فرو شدم بہتہاراہ کم کردم اعرابی را دیدم
 بگوشہ نشستہ بود گفتم بروم و ازوے راہ پرسم بر فتم و پرسیدم بنالیدہ گفتم گرسنت پارتہ نان دہستم
 بدو دادم او در شورید و گفت لے احمد تو کئی کہ بخانہ خدائے روی بروزی رسانیدن از خدائے راضی نباشی
 لاجرم راہ کم کنی احمد گفت آتش غیرت در من افتاد و گفتم الہی ترا در گوشہا چندین بندگاتہ پوشیدہ آن مرد
 گفت چہے اندیشی لے احمد اورا بندگاتہ کہ اگر بخدایتعالے سوگند دہند جملہ زمین و کوہ ہزار گرد برائے
 ایشان احمد گفت نگاہ کردم جملہ زمین و کوہ زرد دیدم از خود بشدم ہاتھے آواز داد کہ چرا دل نگاہ نداری لے
 احمد کہ او بندہ است مارا کہ اگر خواہد از برائے او آسمان را بر زمین ز نیم زمین را بر آسمان اورا بتو نمودیم اما
 دیگر بارش نہ بینی نقل است کہ احمد در بغداد بودے اما ہرگز نان بغداد خوردے گفتے این زمین را امیر المؤمنین
 عمر رضی اللہ عنہ وقت کردہ است بر غازیان نہ بد بوجل فرستادے تا از آنجا آورد آوردندے از ان نان خوردے
 پسرش صالح بن احمد یکسال در اصفاغان قاضی بود و صائم الہیہ و قائم اللیل بود و در شب دو ساعت پیش

نختے و بر دسرانے خود خانہ ساختہ بود شب و روز آنجا نشستی کہ نباید در شب کے راحے بود و در بستہ باید
 اینچنین قاضی بود روزے از برائے امام احمد نان سے پختہ خمیر یا یہ ازان صالح بستند چون نان پیش امام
 آوردند گفت این نان را چه بود است گفتند خمیر یا یہ ازان صالح است گفت آخر او یکسال قضائے اصفا
 کردہ است نان او خلق مارا نشاید گفتند این نان را چه کنیم گفت نہید چون سائیلے در آید بگوئید کہ خمیر یا یہ ازان
 صالح است و آرد ازان احمد اگر میخواہی بستان چہل روز در خانہ بود سائیلے نیامد کہ بستاند آن نان بوسے
 بگرفت بدجلہ انداختند احمد بعد ازان ہرگز ماہی دجلہ نخورد و در قوتے تاحدے بود کہ گفت در جمعے از ہمہ
 یکے راسرمدانے سہمین بود نباید نشست نقل است کہ یکبار بکہ رفتہ بود پیش سفیان عیینہ تا اخبار سماع
 کند بکروز رفت کس فرستاد تا بداند کہ چرا نیامدہ است چون رفت احمد جامہ بگازر دلوہ بود و بر ہنہ نشستہ
 بود رسول گفت من چند دینار بدہم در وجہ خود صرف کنی گفت نہ گفت جامہ خود عاریت دہم گفت نہ
 گفت باز نگردم تا تدبیر این نکنی گفت کتابے مینویسم از مزد آن کر باس نخر برائے من گفت کتان بخرم
 گفت نہ استر بستان دہ گز تا پنج گز پیرہن کنم و پنج گز از اربے نقل است کہ احمد را شاگردے بود و
 مہمان او آمد آن شب کوزہ آب پیش او آورد ہچمان بابلد بید احمد گفت چرا کوزہ ہچمان است گفت چہ
 کردے گفت طہارت و نماز شب والا این علم ہر آموزی نقل است کہ احمد مزدورے داشت نماز شام شاگرد
 را گفت تا زیادت از مزد چیزے بوسے دہ مزدور نگرفت چون رفت امام احمد فرمود کہ بر عقب او بکہ بستاند
 شاگرد گفت چگونہ گفت آن وقت در باطن خود طمع نریدہ بود این ساعت چون بند بستاند نقل
 است کہ وقتے شاگردے قدمے داشت مہو گردانید بسبب آنکہ در خانہ گل اندودہ بود گفت یک تاخراز
 شاہ راہ مسلمانان گرفتہ ترا نشاید علم آموختن وقتے سطلے بگرو نہادہ بود چون باز میگرفت بقال دسطل آورد
 گفت ازان خود بردار کہ من نیشناسم کہ ازان تو کہ امست امام احمد سطل بے را کرد و رفت نقل است
 کہ مدتے احمد را آرزوے عبد اللہ مبارک بود تا عیشہ آنجا آمد پس صالح گفت اسے پدر عبد اللہ بدر خانہ
 ایستادہ است بیدین تو آمدہ است امام احمد راہ نداد پسرش گفت درین چہ حکمت است کہ سالہاست در آرزو
 او میسوختی اکنون کہ دولتے چنین بدر خانہ آمدہ است راہ نمیدہی احمد گفت چنین است کہ تو میگوئی اما میترسم
 کہ او را بینم خوردہ لطف او شوم بعد ازان طاقت فراق او ندارم چہنیں بر بوسے او عمر میگذارم تا آنجا بینم کہ فراق
 دہے نباشد اورا کلماتے علی است در معاملات دہر کہ از دستلہ پر سیدے اگر معاشرتے بودے جواب دادے

اگر از حقایق بودے حوالہ پیشتر کافی کر دے گفت از خداے تعالیٰ خواستم تا درے از خوف برین کبشاید تا چنان شدم کہ بیم آن بود کہ خرد از من زائل شود و دعا کردم گفتم الہی تقریب من بتوبیحہ فاضلتہ گفت بکلام من یعنی قرآن پرسیدند کہ اخلاص صییت گفت آنکہ از آفات اعمال خلاص یابی و گفتند تو کل صییت گفت الشفۃ بانہ گفتند رضا صییت گفت آنکہ کار ماے خود بخدا سپاری گفتند محبت صییت گفت این از بشر باید پرسید کہ تا او زندہ باشد من این را جواب نگویم گفتند زہد صییت گفت زہد بہت ترک حرام و این زہد عوام است و ترک انہ زہدنی از حلال و این زہد خواص است و ترک آنچه ترا از حق مشغول کند و این زہد عارفان است گفتند این صوفیان در مسجد نشسته اند بر تو کل بعلم گفت غلط میکنید ایشانرا علم نشانده است گفتند ہمہ صییت ایشان در تمانے شکستہ بستہ اند گفت من ندانم توے بر روی زمین بزرگ ہمت ترا زین قوم کہ ہمت ایشان در دنیا پارہ نان بیش نبود و چون وفاتش نزدیک رسید از آن زخم کہ گفتیم و در رعبہ شہدا بود در آن حالت بدست اشارت میکرد و بزبان میگفت نہ ہنوز پس پرسش گفت لے پدرا اینچہ حالت گفت وقتے با خطر است چہ جا جواب است بدعا میدکن کہ آن حاضران بر بالین اند عن الیمن و عن الشمال قعید یکے ابلیس است در برابر استادہ خاک بر سر میریزد و میگوید لے احمد جان بروی از دست من و من میگویم نہ ہنوز کہ یک نفس ماندہ است جائے خطر است نہ جائے امن و چون وفات کرد و جنازہ او برداشتند مرغان سے آمدند و خود را بر جنازہ او میزدند تا دو ہزار جود و گبر و ترسا مسلمان شدند و نار ماے بریند و نعرہ میزدند و لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ میگفتند و سبب آن بود کہ حق تعالیٰ گریہ بر چہار قوم انداخت در آن روز یکے بر مرغان و دیگر بر جودان و سوم بر ترسایان و چہارم بر سلمانان اما از بزرگے پرسیدند کہ نظر او در حیوۃ بیشتر یا در مہات گفت اورا دو دعا مستجاب بود یکے آنکہ بار خدا یا ہر کرا ایمان ندادی بدہ و ہر کرا دادی بازستان ازین دو دعا یکے در حال حیوۃ اجابت افتاد تا ہر کرا ایمان دادہ بود باز نگرفت و دیگر در حال مرگ تا ایشانرا ایمان روزی کرد و محمد بن خزیمہ گفت احمد را در خواب دیدم بعد از وفات کہ مے لنگیدے گفتم اینچہ رفتار است گفت رفتن بدار السلام گفتم خداے تعالیٰ باتو چہ کرد گفت بیامزید و تاج بر سر من نہاد و نعلین در پائے من کرد و گفت یا احمد این از برائے آنست کہ قرآن را مخلوق گفتی پس فرمود مرا کہ بخوان بدان دعائے کہ بتور سیدہ است از سفیان ثوری من بخوانم کہ یارب کل شیء بقدرتک علی کل شیء اغفر لے کل شیء ولا تسئلنی عن شیء فقال تعالیٰ و تقدس یا احمد هذا الجنة ادخلها فدخلتها رحمة الله عليه رحمة واسعة +

شہ قلم صاحب جناب الہ
۲۳۱ ہجری
سال تحصیل آن آگاہ
شہ از وفات مسلم زریب عمل
آنکہ او بود احمد ضعیل
تاریخ وفات

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ

(يونس: ٢٦)

مَنَاقِبُ أُمَّةٍ أَرْبَعَةٍ

امام اعظم، امام شافعي، امام مالك و امام احمد
(رحمهم الله تعالى)

تأليف

احقر الوري خادم المشائخ والعلماء مولوي سنكندر «حيات»
الحنفي النقشبندی الجشتی القادری السهروردی
افغانستانی السهنکانی التاتاری المدرکی
عفی الله عنه الباری قدس الله سره العزیز
١٤٠٤ قمری - ١٣٦٣ شمسی

بسم الله الرحمن الرحيم

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ. پس ميگويد بنده مفتقر الى الله تعالى سنكندر حنفي مذهباً و نقشبندی مشرباً و سيفی قائداً چونكه باجماع امت محمدیه پیروی و متابعت طریقه مسلوكه و مطهره مذاهب اربعة المستنبطة من مشكوة النبوية موافق قوله صلى الله عليه وسلم (اتبعوا سواد الاعظم) الحديث وارشادات وى صلى الله عليه وسلم (ما انا عليه

واصحابی) الحدیث واجب و ضروری آمد و چنین روش عالی و مقبول بدون متابعت سلف صالحین که در خیر القرون داخل هستند محال بود و حالانکه همه آنها امین ترین و اکمل ترین همه بودند اتباع ایشان موافق قوله تعالی (واولی الامر منکم) الآیة واجب شد لانهم کاملون ولا یخرج من الکامل الا الکمال طرح و اجتهاد ایشان اکمل و اثبت و اقرب بلکه مقبول بود لهذا به جهت عمل به حدیث شریف (من لم یوقر کبیرنا) نبذی از حالات و علم و ورع و تقوی و ادراک بهمراهی اسمای اوطان و مواضع پیدایش ائمه اربعه از کتب معتبره و معتمده نقل نموده بدستور برادران مسلمان سپرده شد امید آنکه مورد قبول افتد علاوه اگر بعضی خطائی کمی و زیاد شده باشد آرزو اینکه در اصلاح آن پردازد و اسأل الله ان ینفعنا به و سائر الاخوان و علیه التکلان و هو حسبی و نعم الوکیل

تقلید

تقلید در لغت آو یزان کردن قلابه و حمیلة گردن را میگویند و در اصطلاح شریعت تقلید قبول کردن قول غیر بدون دانستن حقیقت آن را میگویند چنانکه پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم به مناسبت معنای تقلید فرموده است (من خرج من الجماعة قدر شبر فقد خلع ربقة الاسلام عن عنقه) الحدیث یعنی کسیکه از جماعت مسلمانان به قدر يك بلمست بیرون شود به درستیکه کشید آن شخص از گردن خود ریسمان اسلام را الحدیث

تقلید برد و قسم است: اول قسم تقلید ناروا و شرك است چنانچه تقلید کردن کفار مریدان و پیشوایان گمراهان خود را مثلیکه خداوند عزوجل فرموده است (وَإِذَا قِيلَ لَهُم اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَائَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿البقرة: ۱۷۰﴾ یعنی وقتیکه گفته شود مقلدین کفار را پیروی کنید آن کتابی را که خدای تعالی نازل کرده است او را میگویند در جواب بلکه ما پیروی میکنیم آن طریقی را که یافته ایم رهروان به آن پدران و پیشوایان خود را آیا میروند به آن راه پدران و پیشوایان بی عقل و بی راه خود یعنی باید که تقلید رسومات کفری شان را نکنند چنانچه عارفی میفرماید:

بیت:

خلق را تقلید شان برباد داد

صد هزاران لعنت برآن تقلید باد

دو قسم تقلید جائز بلکه واجب آمد چنانچه قاضی بیضاوی به دو قسم این تقلید را اشارت نموده می فرماید حیث قال فی تفسیر قوله تعالی (وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) کاتخاذ الانداد وتحلیل المحرّمات وتحريم الطیبات وفيه دلیل علی المنع من اتباع الظن رأساً واما اتباع المجتهد لما ادى اليه ظن مستند الی مدرک شرعی فوجوبه قطعی انتهى. معلوم شد اتباع و تقلید ائمه اربعه که شرائط اجتهاد را دارا بودند واجب قطعی آمد وایضاً قال القاضی بیضاوی^[۱] فی تفسیر قوله تعالی (أُولَئِكَ أَلِيَ (وَلَا يَهْتَدُونَ) وهو دلیل علی المنع من التقليد لمن قدر علی النظر والاجتهاد واما اتباع الغير فی الدین اذا علم بدلیل ما أنه محق كالانبياء و المجتهدين فی الاحکام فهو فی الحقیقة لیس بتقلید بل اتباع لِمَا انزل الله انتهى. و نیز فهمیده شد که تقلید کردن از چنان اشخاص عالم فی الاحکام حقیقتاً متابعت ما انزل الله است که عبارت از تقلید کردن امامان چهار مذاهب است که هر امام فقیه و مجتهد کامل بودند و مراد از امامان چهار مذاهب امام اعظم صاحب ابو حنیفه رحمه الله تعالی و امام مالک صاحب رحمه الله تعالی و امام شافعی صاحب رحمه الله تعالی و امام احمد بن حنبل صاحب رحمه الله تعالی میباشد که تقلید ایشان بدلائل مستنده عقلیه و نقلیه ثابت میباشد چنانچه علامه شیخ سلیمان^[۲] در تفسیر جمل در جلد اول ص: ۴۱۴ اشاره کرده است و گفته آیه ذیل را که خداوند تعالی فرموده است (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ * النساء: ۵۹) آیه یعنی ای مؤمنان اطاعت کنید خدا را و رسول خدا را و اولی الامر را که از شما باشد پس اگر تنازع کردید در ما بین خود در کدام چیزی پس راجع کنید فیصله اش را به آن احکامیکه از علت مشترکه آیات و احادیث امامان چهار مذاهب استنباط کرده اند آیت متلوه به چهار دلائل شرع شریف قوی دلیل است اعنی کتاب الله و سنت رسول الله و اجماع امت و قیاس که همین چهار ادله شرع شریف معمول امامان چهار مذاهب میباشد و عمل کردن به آیت شریف فوق تقلید امامان چهار مذاهب را بصورت

(۱) عبد الله بن عمر ابو الخير البيضاوي القاضي الشافعي متوفى ۶۸۵ هـ .

(۲) سليمان بن عمر بن منصور المصري الشافعي

واضح تثبیت داشته است **فائده** چونکه کتاب الله و سنت رسول الله بلا خلاف از دلائل شرع شریف است اما کسانیکه از دلیل قیاس و اجماع منکر اند نیستند مگر منکر از کتاب الله و سنت رسول الله عاقلان را اشاره کافی است.

بیت:

بس کنم خود زیرکان را این بس است

بانک دو کردم اگر درده کس است

برویم بمقصد دیگر که اجماع و قیاس نیز از ادله شرع شریف است لهذا به تثبیت حجتیت اجماع و قیاس از آیت و از حدیث و از اقوال سلف صالح دلائلی چند آورده میشود منجمله در تفسیر کبیر جلد ثالث ص: ۳۷۲ چنین نوشته است **إِنَّ الشَّافِعِيَّ سَأَلَ مِنْ آيَةِ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى تَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْجَمَاعَ حُجَّةٌ فَقَرَأَ الْقُرْآنَ ثَلَاثَ مِائَةِ مَرَّةٍ حَتَّى وَجَدَ هَذِهِ الْآيَةَ (وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُؤَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُضِلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا النِّسَاءُ: ۱۱۵)** یعنی بدرستی که از امام شافعی پرسیده شد از آن آیتی که دال باشد بر حجت بودن اجماع در کتاب الله پس امام شافعی غرض پیدا کردن همچون آیت قرآن شریف را سه صد (۳۰۰) مرتبه تلاوت کرد تا که این آیت متبرکه را نشان داد که خداوند فرموده است کسیکه غیر راه مؤمنان کامل را پیروی میکند متوجه میکنم آن را بسویکه گشته از راه مؤمنان کاملین که در آخرت او را به جهنم داخل میکنم و بسیار مرجع بد است جهنم و مراد از مؤمنان کاملین در آیت فوق اشاره است به اجماع امت و دلیل بودن آن پیغمبر خدا نیز چنین فرموده است **(الْعِلْمُ آيَةُ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ)** الحدیث. یعنی علم و معلومات شریعت سه چیز است یکی آیت محکم ظاهر المعنی غیر منسوخ دوم سنت پیغمبری که درست و صحیح باشد سوم اجماع مستنطبه آیات و احادیث است. گفته است این را شیخ عبد الحق دهلوی رحمه الله تعالی و تفسیر مدارك در تحت آیه فوق الذکر نیز چنین نوشته است و هو دلیل علی ان الاجماع حجة لا يجوز مخالفتها كما لا يجوز مخالفة الكتاب والسنة یعنی آیت فوق الذکر که دلیل است بر آنچه که اجماع حجت است و جائز نیست مخالفتش چنانچه مخالفت کتاب الله و سنت رسول الله جائز

نیست و همچنان دارمی نوشته است (کان ابو بکر الصدیق رضی الله عنه اذا اورد عليه الخصم نظر فی کتاب الله فان وجد ما فيه يقضى بينهم قضي به وان لم يكن فی کتاب الله وعلم من رسول الله صلى الله عليه وسلم فی ذلك الامر سنة قضي به) الحدیث. یعنی وقتیکه می آمد قضیه خصم پیش ابو بکر رضی الله عنه اول می دید کتاب الله را اگر حکمش را در موضوع می یافت به همان حکم میکرد و اگر در کتاب الله نمی یافت حکمش و سنت رسولش را میدانست پس به سنت رسولش حکم میکرد پس اگر یافت می توانست در سنت رسولش بیرون میرفت در موضوع از مسلمانان پرسیان میکرد الحدیث. نیز در (ص: ۳۳ الی ص: ۳۴) کتاب دارمی نوشته است کان عبد الله بن عباس رضی الله عنهما لما سئل من الأمر فان كان فی القرآن اخرج فان لم يكن فی القرآن و كان عن رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج فان لم يكن فعن ابي بكر رضی الله عنهما وعمر رضی الله عنه فان لم يكن نظر برأيه و فی رواية نظر ما اجتمع عليه الناس اخذ به الحدیث یعنی وقتیکه از حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما در کدام امری پرسان می شد اگر در قرآن حکم آنها می دید به همان حکم میکرد و اگر در قرآن حکمش را نمی یافت در سنت پیغمبرش حکم آنها می کشید اگر در سنت پیغمبرش نمی یافت از روی قضایای ابو بکر رضی الله عنه و عمر رضی الله عنه در آن حکم می فرموده اگر در قضای آنها حکمش را نمی یافت به يك روایت نظر به رأی و قیاس خویش و به روایت دیگر به آنچه می فرمود که بر آن اجماع مسلمانان صورت میگرفت الحدیث. نظر به دلائل یکی نوشته شد بصورت قطعی معلوم و ثابت شده که اجماع مؤمنان کامل يك دلیلی قاطعه از ادله شریفه میباشد لذا منكرش منكر دين است

(حجَّتِ قِیَاس)

امام ترمذی، ابو داؤد، دارمی آورده اند عن معاذ بن جبل رضی الله عنهم ان رسول الله صلى الله عليه وسلم لما بعثه الى اليمن قال (كيف تقضى اذا عرض لك قضاء) قال اقضى بكتاب الله قال (وان لم تجد فی كتاب الله) قال اقضى بسنة رسول الله قال (فان لم تجد فی سنة رسول الله) قال اجتهد برأیی و لا آلو ف ضرب رسول الله علی صدره و قال (الحمد لله الذی وافق رسول رسولہ بما یرضی به رسول الله) صلى الله عليه وسلم الحدیث. یعنی معاذ

بن جبل روایت کرده است وقتیکه رسول علیه السلام معاذ را به طرف یمن بفرست بدو گفت چون قضائی پیش تو آید چه طور حکم خواهید کرد بجوابش گفت که بکتاب الله قضا خواهیم کرد باز پیغمبر خدا عز وجل برایش گفت اگر در کتاب الله حکمش را یافت نکردید چه خواهید کرد معاذ بن جبل رضی الله عنه برایش جواب گفت که به سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم قضاء خواهیم کرد باز برایش گفت اگر در مورد سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم را یافت نکردید چه خواهید کرد معاذ رضی الله عنه بجوابش گفت که بدون کدام سستی به رأی و قیاس خود قضاء خواهیم کرد معاذ رضی الله عنه گفت که پیغمبر خدا عز وجل در سینه من دست مبارك خود را نهاد و گفت الحمد لله آن ذاتی را که موافق نمود بسوی حق مقرر شده پیغمبر خود را به آنچه که پیغمبرش به آن راضی میباشد الحدیث. و ایضا بیهقی آورده است (ان عمر بن الخطاب لما ولی شریحاً للقضاء قال له انظر فيما تبين لك في كتاب الله صريحاً فلا تسئل عنه احداً و ما لم يتبين في كتاب الله فاتبع ما فيه سنة محمد صلی الله علیه وسلم وان لم يتبين لك في السنة فاجتهد برأيك) یعنی بدرستی که حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه وقتیکه شریح را برای قضاء مقرر کرد برایش چنین هدایت فرمود که در قضایایی خویش اول در کتاب الله نظر کن اگر قضاء آنرا صراحة یافتید از هیچ کس پرسید به همان قضاء نمائید و حکم آنرا اگر در کتاب الله نیافتید پس پیروی کنید آن حکم را که در سنت رسولش یافتید و اگر حکمش را در سنت رسولش نیافتید باز در مورد از رأی و قیاس خود قضائت کنید الحدیث. از دلیل متذکره بهتر میدانید که رأی و قیاس عالم مجتهد نیز از ادله شرع شریف میباشد که منکر آن البته از جمله گمراهان است باید دانست که مراد از قیاس در اینجا قیاسی است که مقیس علیه اش آن علت باشد که در کتاب الله و یا در سنت رسول الله موجود باشد یعنی علتی که در مقیس است همین علت در نص هم باشد که آن را علماء علت مشترکه میگویند زیرا در غیر این قیاس هر کس و نا کس قابل قبول نیست و علل النصوص را غیر از عالم مجتهد و فقیه دیگر اشخاص نمیداند عالم مجتهد و فقیه کسی را گفته میشود که در او پنج شرائط اجتهاد موجود باشد چنانچه امام ترمذی در باب جنائز و ابن حجر در قلائد و ابن قیم در اعلام الموقنین نوشته اند لایجوز لاحد ان

یاخذ من الكتاب و السنة ما لم یجتمع فیہ شروط الاجتهاد یعنی جائز نیست احدی را که خود سرانہ عمل کند بہ کتاب اللہ و سنت رسول اللہ تا در او شرائط اجتهاد بہ کلی موجود نباشد و آن پنج شرائط اجتهاد را انوار التنزیل چنین ذکر نموده است: اول علم بکتاب اللہ دوم علم بہ سنت رسول اللہ سوم علم بہ اقوال و اجماع و اختلاف همه سلف چهارم علم بہ لغات پنجم علم بہ علل قیاس با کمال تقوی و الهامات الہی بہ مثل امامان چهار مذہب اگرچہ در سابق شرائط اجتهاد در بسیاری علماء موجود بود ولی بدون امامان چهار مذہب دیگر علماء مجتہد را مذہب قرار نگرفت لهذا همین چهار مذہب مصیر همه کافہ امت مسلمانان تعین و باقی مانده است و ہر جائیکہ علماء فقہ ذکر شود همین امامان چهار مذہب مراد میباشند. ابن جریر، منذر، ابن ابی خاتم، حاکم آورده اند عن ابن عباس و مجاہد رضی اللہ عنہم انّ اولی الامر اهل الفقه والدين. یعنی در کتاب اللہ کہ اولی الامر ذکر کردہ است مراد از آن علماء فقہ و دین میباشند در سنن دارمی آورده است عن یعلی حدثنا عبد الملك عن عطاء قال اولی الامر ای اولی العلم و الفقه - یعنی حضرت یعلی رضی اللہ عنہم گفته است کہ بہ ما عبد الملك از حضرت عطاء حدیث بیان کرد و گفت کہ مراد از اولی الامر ذر کتاب اللہ اهل علم و فقہاء است در تفسیر کبیر جلد ثالث ص: ۳۷۵ و امام نووی در شرح مسلم جلد ثانی ص: ۱۲۴ و در تفسیر معالم و نیشاپوری نیز روایت فوق را تصحیح و تأیید داشته اند

تقلید ائمة اربعة لازم است

کتاب مسلم الثبوت آورده است - اجمع المحققون علی منع العوام من تقلید الصحابة رضوان اللہ علیہم اجمعین بل علیہم اتباع الذین سردوا و بوبوا و وهدبوا و نقحوا و فرقوا و عللوا و فصلوا قال ابن صلاح^(۱) کائمة الاربعة - یعنی محققین علماء از تقلید صحابه رضی اللہ عنہم مردمان را کہ بہ درجہ اجتهاد نرسیدہ باشد بہ اجماع منع فرمودہ اند و گفته اند کہ لازم است عوام را کہ تقلید آن علماء مجتہدین را بکنند کہ احکام و مسائل شرعیہ را کرہ و باب باب تہذیب و تنقیح نمودہ و ہم جدا جدا معلل و مفصل نمودہ اند ابن صلاح گفته است بہ مثل امامان چهار مذہب و در کتاب منهاج الاصول آورده

(۱) عثمان بن عبد الرحمن ابو عمرو ابن صلاح الشافعی المتوفی ۶۴۳ هـ .

است - اجمع المحققون علی ان العوام لیس لهم ان یعملوا مذاهب الصحابة بل علیهم ان یتبعوا مذاهب الائمة الاربعة - یعنی اجماع کرده است محققین از علماء برین سخن که نیست جائز مردم عوام را که مذاهب صحابه را تقلید کنند بلکه لازم است ایشان را متابعت کردن و تقلید امامان چهار مذاهب. سید سمهودی در کتاب عقد فرید آورده است - قال المحقق الکمال بن همام نقل عن امام الرازی رحمة الله علیه اجمع المحققون علی منع العوام من تقلید اعیان الصحابة بل یقلدون من بعد الذین سردوا و وضعوا و دؤنوا - یعنی محقق ابن همام رحمة الله علیه از امام رازی چنین نقل کرده است که علماء محققین اجماع نموده اند به این سخن که مردم عوام را جائز نیست که خود صحابه را تقلید نمایند بلکه بر ایشان لازم است که تقلید کنند آن علماء و مجتهدین را که مسائل شرع شریف را بجای خود بعد از تدوین و کوزه کردن نهاده اند. از تشریحات فوق الذکر صحیح و ثابت شد که کدام اشخاصیکه بدرجه اجتهاد نرسیده باشد نسبتاً به مجتهدین به منزله عوام اند آنها را بدون تقلید امامان چهار مذاهب دیگر چاره نیست تا به منزل مقصود خویش که فوز دارین است برسند زیرا که مصیر و مذهب امامان مذکور نیز کتاب الله و سنت رسول الله میباشد چنانچه از مرویاتشان معلوم میشود

(نسب امام اعظم رحمه الله تعالى)

اسم کنیه اش ابوحنیفه رحمه الله تعالى اسم لقبی اش امام اعظم اسم محض اش نعمان بن ثابت بن زوطی - یا نعمان بن ثابت بن ماه یا نعمان بن ثابت بن طاؤس بن هرمز - یا نعمان بن ثابت بن میرزبان است

(وطن آبای امام اعظم رحمه الله تعالى)

اول جد امام اعظم رحمه الله تعالى یعنی زوطی از انباء که نام يك قرية در حوالی بلخ و یا نام شهر است در عراق دوم از مردم ترمذ يك شهر قدیمه بر طرف جیحون نهر بلخ میباشد سوم از مردم بابل چهارم از مردم کابل از قرية استرغج که مربوط ولایت پروان است

(ولادت امام اعظم رحمه الله تعالى)

بنا بر اختلاف روایت پدر امام صاحب در حالیکه مسلمان بود به کوفه رفت و

در آنجا با يك بی بی عقیفه و شریفه نکاح کرد مولد با سعادت ایشان سنة (۸۰) شد و پدرش ثابت به نزد حضرت علی بن ابی طالب رضی الله عنه رفت پس حضرت علی رضی الله تعالی عنه دعاء برکت برو و بذریه او نمود. در مفتاح السعادة در حالیکه امام اعظم رحمه الله تعالی به بلوغ نرسیده بود پدرش وفات شد و مادرش را حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه به نکاح گرفت و تربیه اش را او نموده است

(نبذة از تقوی امام اعظم رحمه الله تعالی)

عبد الله بن المبارك گفته است که امام اعظم صاحب بسیار خاشع و متواضع بود حتی همسایه گان وی گریه او را در نماز میشنویدند امام اعظم رحمه الله علیه در عمر خود تقریباً پنجاه و پنج (۵۵) مرتبه حج نموده است امام اعظم در طول چهل سال به وضوء نماز خفتن نماز صبح را ادا نموده است و چهل مراتب شب لیلۃ القدر را درک کرده است در دو رکعت نماز نفل دو ختم قرآن را میکرد حضرت حماد گفته که امام اعظم رحمه الله علیه بکدام جائیکه روح خود را بحق سپرده است در آن جا هفتاد هزار مراتب ختم قرآن پاک را کرده است حضرت حسن بن عمارة به وقت غسل دادن امام اعظم را میگفت خدا شما را بیامرزد و رحم کند که مدت سی سال از روی روز روزه می بودید و مدت چهل سال از روی شب سر خود را به تکیه غرض استراحت نه نهاده اید. امام اعظم رحمه الله تعالی بسیار شخص حقوق شناس و سخی بود چنانچه آمده است که امام اعظم وقتیکه نفقه برای عیال خود می نمود همان اندازه نفقه را برای علماء و مشایخ آنوقت صدقه میکرد حضرت شقیق بن ابراهیم بلخی روایت کرده است که يك روز براه بهمراهی امام اعظم يك جا روان بودیم که اتفاقاً يك شخص در پیش روی ما هنوز مسافه بسیار مانده بود ما را دید زود خود را پنهان کرد تا ما از او بگذریم مگر وقتیکه با او محاذی و برابر شدیم حضرت امام اعظم آن شخص را آواز کرد و برایش گفت که چرا وقتیکه ما را دیدی خود را از راه يك طرف کردی و چرا خجالت معلوم میشوی علت چه است آن شخص بجواب امام اعظم گفت غرض اینکه وقت من از شما مبلغ ده هزار روپیه قرض گرفته بودم و آن قرض را هنوز برای تان اداء نکردم لذا وقتیکه شما را دیدم از خجالت پنهان شدم که شما ما را نه بینید حضرت امام اعظم رحمه الله تعالی برایش گفت که من

آن مبلغ قرضه خود را برای تان بخشیش کردم دیگر هیچ خجالت مشوید؛ حضرت شقیق گفت بدل گفتم که بس همین شخص در حقیقت زاهد و با مروت میباشد بود امام اعظم نمی نهاد يك مسئله را در کتاب خود تا که جمع میکرد اصحاب خود را و منعقد میکرد مجلس را چون امام اعظم رحمه الله تعالی در مسجد کوفه بر مسند تعلیم و تدریس و فیض رسانی می نشست هزار شاگردان گردا گرد او نشسته می بودند چهل کس از شاگردان، او که مجتهد جید بودند نزد او حاضر بودند چون مسئله را استخراج میکردند به حاضران مشوره و مناظره و گفتگو می نمودند و بقرآن و حدیث و اقوال صحابه استدلال می گرفتند چون به اصابت مسئله همه اتفاق میکردند امام المسلمین امام اعظم از غایت فرحت الحمد لله والله اکبر میگفت و حاضرین مجلس بموافقتش نیز الله اکبر میگفتند و حکم بدرج آن مسئله می نمودند (ارشاد الطالبین و فتاوی برهنه). شقیق بلخی رحمه الله تعالی^(۱) می فرماید امام اعظم رحمه الله تعالی نمی نشسته در سایه دیوار مدیون خود و گفت از ما بالای این شخص قرض است و هر قرضی که مفضی شود بسوی نفع پس او ربوا است و نشستن من در سایه دیوار او نفع است لهذا به سایه او نه نشینم. ابو جعفر شیزابادی روایت می کند که امام اعظم و کیل گرفت کسی را به فروختن جامه و بود در بین جامها يك جامه معیوب و گفت امام اعظم رحمه الله تعالی مفروش این جامه را مگر که عیبش را بیان نمائی و کیل جامه معیوب را فروخت و فراموش کرد که عیبش بگوید و پول جامه را همان دیگر جامه ها مخلوط کرد بعد از آن ازین قضیه امام را خبر داد امام از جهت کمال احتیاطشان همه پولها را به فقراء و مساکین و محتاجین اهل ذمه صدقه کرد. ابا جعفر منصور حاکم الوقت پیش از شناختن او امام را از فتوی دادن منع نموده بود اتفاقاً شبی دختر امام اعظم رحمه الله تعالی استفتاء نمود و گفت خونیکه از گوشت دندان بیرون آید ناقض وضوء هست یا نه امام اعظم فرمود استفتاء کن از حماد فردا اول نهار زیرا که منع کرده است مرا خلیفة الوقت از فتوی دادن و نیستم از آنانیکه در غیاب خیانت بکنم. علامه حافظ النجم گفته است که امام اعظم برایم گفت که من در عمر خود نود و نه (۹۹) مراتب خدایء بی چون را در خواب دیدم بدل گفتم که اگر بعد ازین بار خدا را در خواب بینم پرسیان می کنم که ای بار خدایا کدام عمل

(۱) المتوفى ۱۷۴ هـ.

است که انسان آن عمل را بکند از عذاب روز قیامت نجات می یابد همین بود بار دیگر ذات بی چون را در خواب دیدم و همان عرض خود را تقدیم نمودم و بجواب من گفت کسیکه کلمات ذیل را بعد از فجر و بعد از خفتن بلا ترک بخواند از عذاب روز قیامت نجات می یابد هی هذه: سبحان الابدی الابدہ سبحان الواحد الاحدہ سبحان الفرد الصمدہ سبحان رافع السماء بغير عمدہ سبحان من بسط الارض علی الماء الجمذ (ماء جمذ) سبحان من خلق الخلق فاخصاهم عدده سبحان من قسم الارزاق ولم ينس احداه سبحان الذی لم يتخذ صاحبة ولا ولده سبحان الذی لم یلد ولم یولد ولم یکن له کفواً احدہ گفته است اسماعیل بن رجاء دیدم امام محمد صاحب را که یکی از شاگردان امام اعظم بود بعد از وفاتش و گفتم چه معامله کرد خدای پاک فرمود آمرزید مرا خدای پاک و گفت اگر اراده می کردم من که ترا عذاب نمایم اینقدر علم نمیدادم باز اسماعیل میگوید و گفتم که امام یوسف صاحب کجاست گفته بالای ما است بدو درجه باز گفتم امام اعظم رحمه الله تعالی کجاست گفت هیهات ذاک فی اعلی علیین چگونه نباشد به تحقیق گذاریده است نماز فجر را بوضوء عشاء چهل سال و پنجاه پنج مراتب حج کرده و در خواب دیده است خدای خود را صد مرتبه در آخر حج خود گفت برای دربانان بگذارید امشب مرا که داخل شوم کعبه را در بانان اجازه داد و امام داخل کعبه شد در بین دو ستون پای چپ خود را بالای پای راست خود نهاده شروع به نماز کرد نصف قرآن کریم را قرائت کرده بعد رکوع و سجده کرده به رکعت دوم پای راست خود را بالای پای چپ خود نهاد قرآن کریم را ختم کرد و قتیکه سلام میداد گریه میکرد و مناجات میکرد رب خود را و می گفت الهی عبادت نکرد ترا این بنده ضعیف به عبادتیکه مستحق هستی لکن شناخته است ترا به صفاتیکه دلالت میکند به کبریایت تو و بزرگی تو یعنی به شناختن حقیقت و کنه ذات و صفات زیرا که معرفت کنه ذات و صفات محال است پس آواز کرد هاتف از جانب کعبه به تحقیق شناخته رب خود را بحق شناختن و عبادت کرده رب خود را به حق عبادت به تحقیق بخشیدم ترا و کسی را که متابعت میکند مذهب ترا الی یوم القیامت شقیق بلخی رحمه الله تعالی می فرماید که امام اعظم متقی ترین مردم و عالم ترین مردم و مکرم ترین مردم و عابد ترین

مردم و احتیاط کننده ترین مردم بود و از ابو جعفر شیزابادی روایت میکند که عبد الله بن المبارک میگفت که داخل شدم در شهر کوفه و پرسان کردم از علماء کوفه که کیست زیاده تر از روی علم در کوفه همه علماء گفتند امام اعظم و گفتم از روی زهد گفتند امام اعظم گفتم از روی عبادت گفتند امام اعظم و از هیچ اخلاقی پرسان نکردم مگر امام اعظم را پیش نشان دادند و ممّا قال فيه ابن المبارک:

لقد زان البلاد و من عليها - امام المسلمین ابو حنیفة
باحکام و آثار و فقه - کایات الزبور علی صحیفة
فما فی المشرقین له نظیر - ولا فی المغربین ولا بالكوفة
اماما صار فی الاسلام نوراً - امینا للرسول وللخليفة
بیئت مشمراً سهر الیالی - وصام نهاره لله خیفة
وصان لسانه عن کل افک - وما زالت جوارحه عفیفة
یعف عن المحارم و الملامی - و مرضاة الاهی له و خلیقه
فمن کابی حنیفة فی علاه - امام للخلیفه و الخلیفة
رأیت العائبین له شفاها - خلاف الحق مع حجج ضعیفة
و کیف یحلّ ان یوذی فقیه - له فی الارض آثار شریفة
وقد قال ابن ادیس مقالا - صحیح النقل فی حکم لطیفة
بان الناس فی فقه عیال - علی فقه الامام ابی حنیفة
فلعنة ربنا اعداد رمل - علی من ردّ قول ابی حنیفة

میر سید شریف در شرح خلاصه گیدانی که محقق و مدقق بود فروع و اصول میگوید که والسلام علی ابی حنیفة رحمه الله تعالی الذی جاهد فی دین الله تعالی فاخلص اجتهاده و جاده و علی اصحابه الفائقین علی غیرهم بفضل الاصابة و زیادته. حسن بن سلیمان در تفسیر حدیث (لا تقوم الساعة حتی یظهر العلم) گفته است و هو علم ابی حنیفة رحمه الله تعالی من الاحکام انتهى. روایت کرده جرجانی رحمه الله تعالی فی مناقبه از سهل بن عبد الله التستری رحمه الله تعالی - انه لو کان فی امة موسی علیه السلام و عیسی علیه السلام مثل ابی حنیفة رحمه الله تعالی لما تهودوا و لما تنصروا - یعنی اگر مثل ابی حنیفة رحمه الله

تعالی عالم در امت موسی و عیسی بودی هر آئینه یهودی و نصرانی نمیشدندی

(فقاہت امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ)

گفته است امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ الناس عیال ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ فی الفقه انتهى. و نیز فرموده من اراد ان يتبحر فی الفقه فلينظر الی کتب ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ كما نقله ابن وهبان عن حُرْمَلَةَ انتهى. و گفته است حموی در شرح اشباه و ذکر کرده حافظ ذهبی در کتاب خود مستمی بالصحیفة فی مناقب ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ ان المُرْنِی روى عن الامام الشافعی هذا الذي رواه حُرْمَلَةُ و قال ایضاً فی کتابه المذکور قال عبد الله بن المبارك: ان الاثر قد عرف و ان احتیج الی الرأی فرأی مالک رحمہ اللہ تعالیٰ و سفیان رحمہ اللہ و ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ. و ابو حنیفہ احسنهم و ادقهم فطنة و اغوصهم علی الفقه و هو افقه الثلاثة انتهى. و گفته است ابن حجر مکی شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ در کتاب مذکور قال عبد الله بن المبارك رحمہ اللہ تعالیٰ و ناهیک مارأیت فی الفقه مثله و رأیت مسعر فی حلقة جالساً بین یدیه یسئله و یستفید منه مارأیت احداً قط تکلم فی الفقه احسن منه و ایضاً قال ابن المبارك کان ابو حنیفہ افقه من اهل زمانه و لقیته الف رجل من العلماء فلولا انی لقیته ابا حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ لکنت من الفاسقین. قال علی بن عاصم رحمہ اللہ تعالیٰ لو وزن علم ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ بعلم اهل زمانه لرجح علی علمهم. قال یزید بن ہارون کتبت علی الف شیخ حملت عنهم العلم فما رأیت و الله فیهم اشد ورعاً من ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ ولا احفظ لساناً منه ولا فی عظم عقله. و کان ابو مطیع یقول کنت يوماً عند الامام ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ فی جامع الکوفة داخل شد سفیان الثوری رحمہ اللہ تعالیٰ و مقاتل بن سلیمان رحمہ اللہ تعالیٰ و حماد بن سلمة رحمہ اللہ تعالیٰ و جعفر الصادق رحمہ اللہ تعالیٰ و دیگر فقهاء و سخن گفتند بهمراى امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ و گفتند شنیدیم کہ شما اکثر مسائل را قیاس میکنید پس مناظره کرد از اول نهار الی وقت الزوال و پیش کرد مذهب خود را و گفت اولاً عمل بکتاب الله میکنم بعداً به سنة رسول الله و بعداً به فیصله های صحابه کرام کہ همه اتفاق کرده باشند و بعداً قیاس میکنم پس آنها دست و پای امام اعظم را بوسه کردند و گفتند شما سید علماء هستید

عفو کنید از ما گذشته‌های ما را که از علمیت شما کافی خبردار نبودیم امام اعظم گفت غفر الله لنا ولكم اجمعین. امام شافعی صاحب رحمہ اللہ تعالیٰ از جهت مراعات آداب به نزدیک قبر امام اعظم نماز فجر را بدون قنوت ادا کرد و مذهب خود را ترك کرد و به مذهب امام اعظم رفتار کرد. امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ به حضرت امام مالک صاحب یكروز گفت آیا شما امام اعظم را دیده بودید؟ وی گفت بلی دیده بودم چنان عالم بزرگوار بود اگر در بارهٔ چوب از نزدش دلائل خواسته میشد آن چوب را با ادلهٔ معقولهٔ خویش طلا و زرسرخ و انمود میکرد. و نیز امام بخاری و امام مسلم رحمہم اللہ تعالیٰ از ابی هریره رضی اللہ عنہ نقل کرده است که نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام دست مبارك خود را بالای حضرت سلمان رضی اللہ عنہ نهاد و گفت فرضاً اگر ایمان به نزد ثریا (ستاره در آسمان) باشد ذریهٔ و اولاد او ایمان را خواهد یافت. غلامهٔ شامی^(۱) و امام سیوطی رحمہم اللہ تعالیٰ گفته اند که در حدیث مذکور به اولاد سلمان رضی اللہ عنہ اشاره کرده است نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام به حضرت امام اعظم زیرا که امام اعظم از ابنای فارسی بود. ابن حجر مکی آورده است - انه علیہ الصلوٰۃ والسلام قال (ترفع زینة الدنيا سنة خمسين ومائة) الحدیث - یعنی بدرستی که گفته است علیہ الصلوٰۃ والسلام در سنهٔ يك صد و پنجاه (۱۵۰) زینت دنیا البته برداشته خواهد شد چون در همان سال (۱۵۰) امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ وفات یافته معلوم شد که نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام به وفات شدن امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ در حدیث مذکور اشاره کرده است زیرا که به نسبت وفات آن حسن و زیبایی دنیا نیز از بین رفت و کدام احادیث که در بارهٔ امام اعظم که در آن ذکر سراج امتی آمده ضعیف و موضوعی بوده درین جا آن احادیث را ذکر نکردم بلکه آن دو حدیث سابقه در علوی شان امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ کافی میباشد

(امام اعظم از تابعین است)

خطیب بغدادی در کتاب تاریخ خود آورده است که امام اعظم با حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ملاقت کرده است ابن جریر و امام ذهبی رضی اللہ تعالیٰ عنہما نوشته اند که امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ گفته است که من حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ

(۱) صاحب ردة المحتار علی الدر المختار محمد امین ابن عابدین المتوفی ۱۲۵۲ هـ .

عنه را بار بار ملاقات کردم که نشانی اش اینست حضرت انس رضی الله تعالی عنه ریش مبارک خود را به حناء سرخ میکرد بعض محدثین گفته امام اعظم از حضرت انس رضی الله تعالی عنه حدیث مبارک را روایت کرده است. کتاب عینی شرح بخاری آورده است که حضرت امام اعظم رحمه الله تعالی تقریباً از بیست نفر صحابه چند احادیث را روایت کرده است ابن حجر گفته است که امام اعظم رحمه الله تعالی يك حدیث را از عبد الله ابن ابی اوفی رضی الله تعالی عنه روایت کرده است قاضی شمس الدین ابو العباس بن محمد بن ابراهیم بن ابی بکر بن خلکان که باین خلکان مشهور است در تاریخ خود آورده است حضرت انس رضی الله تعالی عنه در بصره عبد الله بن ابی اوفی در کوفه سهل بن سعد ساعدی در مدینه ابوطفیل عامر بن واثله در مکه هنوز بر حیات بودند که امام اعظم زمانه شان را یافته است خطیب در تاریخ خود آورده است که حضرت ثابت پدر امام اعظم رحمه الله تعالی به نزد حضرت علی رضی الله تعالی عنه غرض ملاقات و اخذ دعا رفته بود و علی رضی الله تعالی عنه به اولاد او دعاء برکت کرده است از گفتارهای فوق معلوم و ثابت کردید که امام اعظم را از تابعین صحابه رضوان الله تعالی علیهم اجمعین میباشد که بر اولویت و خیریت ایشان رسول صلی الله علیه وسلم ارشاد فرموده است (خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم یجیء قومٌ تسبق ایمانهم شهادتهم و تشهدون قبل ان یتشهدوا) یعنی بهترین زمانهای مسلمانان زمانه حیات من است بعد از آن بهترین مردمان مسلمانان زمانه صحابه من است بعد از آن بهترین مردمان مسلمانان زمانه تابعین صحابه من است بعد از آن خواهد آمد قومیکه قسم خوردن شان از شهادت و گواهی شان پیش میباشد و هم پیش از خواستن گواهی سربه خود گواهی میدهند الحدیث.

شعر

لقى امام ابوحنیفه ستاً • من صحب طه المصطفى المختار
انساً و عبد الله بن انیسهم • و سمیة ابن الحارث السكرار
وزر ابن اوفی واثله الرضی • و اضمم الیهم معقل بن یسار

(استاذان امام اعظم رحمه الله تعالى)

به يك روايت استاذان امام اعظم رحمه الله تعالى به چهار هزار (۴۰۰۰) اشخاص بالغ ميرسد مگر كتاب تهذيب الكمال سي و شش (۳۶) نفر آنرا بقرار ذيل آورده است ۱- حضرت نافع مولى بن عمر ۲- موسى بن ابى عائشة ۳- حماد بن ابى سليمان ۴- محمد بن شهاب الزهرى الاعرج ۵- عكرمة مولى ابن عباس ۶- عبد الرحمن بن هرمز الاعرج ۷- ابراهيم بن محمد اجدع ۸- حبيبة شميم ۹- قاسم المسعودى ۱۰- عون بن عبد الله ۱۱- علقمه بن مرثد ۱۲- على بن الاقمر ۱۳- عطاء بن ابى رباح ۱۴- قابوس بن ابى ظبيان ۱۵- خالد بن علقمة ۱۶- سعيد بن مسروق الثورى ۱۷- سلمة بن كهيل ۱۸- سماك بن حرب ۱۹- شداد بن عبد الرحمن ۲۰- ربيعة بن ابى عبد الرحمن ۲۱- ابو جعفر محمد الباقر ۲۲- اسماعيل بن عبد الملك ۲۳- حارث بن عبد الرحمن ۲۴- حسن بن عبد الله ۲۵- حكيم بن عتيبة ۲۶- طريف بن ابى سفيان السعدى ۲۷- عامر بن شراحل الشعبى ۲۸- عبد الكريم ابن ابى امية ۲۹- عطاء بن سائب ۳۰- محارب بن دثار ۳۱- محمد بن سائب ۳۲- معن بن عبد الرحمن ۳۳- منصور بن معتمر ۳۴- هشام بن عروة ۳۵- يحيى بن سعيد ۳۶- ابوزبير مكى رضوان الله تعالى عليهم اجمعين. ميباشد خطيب بغدادى، امام دارقطنى، امام نووى، ابن جوزى، امام ذهبى، ابن حجر عسقلاتى، ابن حجر مكى و امام سيوطى اين همه محدثين كرام گفته اند كه امام اعظم با استاذانش همه تابعين بودند

(تصانيف امام اعظم رحمه الله تعالى)

اگر كه در زمان تابعين كسى تأليف نميكرد بلكه همه از حفاظ ياد داشته خودها استفاده ميكردند از همين جهت اكثر ايشان مجتهد و حفاظ حديث ميبودند و مع ذلك حضرت امام اعظم تقريباً سي و نه (۳۹) كتاب تصنيف کرده است منجمله :

- ۱- وصيت نامه براى كبار اصحابش ۲- رساله العالم المتعلم ۳- رساله فقه اكبر (در علم كلام)
- ۴- وصية العامة لجميع الامة ۵- رساله در تحقيق مسئله ارجاء و تبرئه امام از مرجيه ۶- فقه الابسط ۷- رساله به نوح بن ابى مریم الجامع ۸- رساله براى يوسف بن خالد المسمى در (تأنيب الخطيب) ۹- وصيت نامه براى امام ابو يوسف ۱۰- وصيت نامه براى فرزند ارشدش

حضرت حماد ۱۱- کتاب الرائی ۱۲- کتاب اختلاف الصحابة ۱۳- کتاب الجامع ۱۴-
کتاب السير ۱۵- المخرج فی الفقه ۱۶- کتاب الآثار به روایت امام ابویوسف ۱۷-
کتاب الآثار به روایت امام محمد ۱۸- کتاب الآثار به روایت امام زفر ۱۹- کتاب الآثار
به روایت حسن بن زیاد ۲۰- کتاب الوصیة ۲۱- کتاب مقصود ۲۲- کتاب الاوسط وغیرها

(مرویات امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ)

امام زرقانی رحمہ اللہ تعالیٰ شارح مواہب لدنیة وموطأ وغیرہ کتاب درین بارہ
پنج روایت را نقل کرده است. اول مرویات حدیث امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ پنچصد
است. دوم مرویات امام اعظم ششصد و شصت و شش حدیث است. سوم مرویات
امام اعظم یک ہزار حدیث است. چهارم مرویات امام اعظم چہار ہزار و ہفتصد
احادیث است و آن قوی را کہ ابن خلدون در تاریخ خود آورده است کہ مرویات امام
اعظم از ہفده احادیث زیاد نیست دروغی است کہ عقل مرغ ہم نمی پذیرد چطور پذیرد
شخصیکہ لکہا مسئلہ اجتہاد نماید آیا از ہفده حدیث استنباط می نماید و علیہ ما قال.

(شاگردان امام اعظم)

شاگردان امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ بی اندازہ بودند مگر از جملہ آنها کہ بہ درجہ
اجتہاد رسیدہ اند قدر ذیل تحریر گردیدہ است ۱- حضرت امام یوسف ۲- حضرت محمد
بن حسن شیبانی ۳- حضرت امام زفر ۴- حضرت حسن بن زیاد ۵- حضرت ابومطیع
بلخی ۶- حضرت وکیع ۷- حضرت عبد اللہ بن المبارک کہ استاذ امام بخاری رحمہم اللہ
بود ۸- زکریا بن زائده ۹- حفص بن غیاث نخعی ۱۰- داؤد طائی رئیس الصوفیة ۱۱-
یوسف بن خالد سمتی ۱۲- اسد بن عمر ۱۳- نوح بن ابی مریم وغیرہ رحمہم اللہ تعالیٰ
علماء طبقات دوم

کتابها در مناقب امام اعظم

تقریباً یازده کتاب ضخیم کہ محدثین کرام در مناقب امام اعظم تالیف و بطبع
رسانیدہ اند قابل قبول و ادراک میباشند و بہ امثال رسالہ هذا علما در صفت وی بسا

تألیف داشته اند که از آن جمله کتب متذکره بدین قرار تحریر می گردد ۱- عقود المرجان فی مناقب ابی حنیفة النعمان از ابو جعفر طحاوی اعرف مذهب حنفی ۲- قلائد الدرر والمرجان فی مناقب النعمان ۳- الروضة العالیة المنیقة فی مناقب الامام ابی حنیفة ۴- شقائق النعمانیة فی مناقب النعمان از علامه زنجشیری ۵- بستان فی مناقب النعمان از شیخ محی الدین قرشی ۶- کشف الآثار از عبد الله حارثی ۷- الانتصار لامام ائمة الامصار از نواده ابن جوزی ۸- تحفة السلطان فی مناقب النعمان از یوسف بن محمد باهلی ۹- تبیض الصحیفة فی مناقب الامام ابی حنیفة از علامه جلال الدین سیوطی شافعی ۱۰- عقود الجمان فی مناقب النعمان از ابو عبد الله محمد الشافعی ۱۱- الابانة فی رد المشتیین علی ابی حنیفة از قاضی ابو جعفر احمد البلخی ۱۲- خیرات الحسان فی مناقب ابی حنیفة النعمان از علامه ابن حجر مکی ۱۳- قلائد العقبان فی مناقب النعمان از علامه ابن حجر مکی ۱۴- تنویر الصحیفة فی مناقب ابی حنیفة از علامه یوسف حنبلی ۱۵- فتح المنان فی مناقب النعمان از شیخ عبد الحق دهلوی ۱۶- صحیفة فی مناقب ابی حنیفة از امام ذهبی شافعی ۱۷- الفوائد المهمة فی مناقب سراج الامة از علامه عمر بن عبد الوهاب عرضی شافعی ۱۸- تأنیب الخطیب علی ماساقه فی ترجمة ابی حنیفة من الاکاذیب از علامه کوثری ۱۹- سهم المصیب فی کبد الخطیب از عیسی ابن ابی بکر ایوبی مکی از پادشاهان مصر ۲۰- مواهب الرحمن فی مناقب الامام الاعظم ابی حنیفة النعمان از ملا محمد قندهاری و غیرها که مجموعہ به پنجاه نسخہ میرسد و مع هذه پنجاه و یک میشود

(وجه تسمیة ابو حنیفة امام اعظم)

وجه تسمیة امام ابو حنیفة به امام اعظم از چند وجوه میباشد. وجه اول از مذکورات قبل به شما خوب ثابت شد که او یک عالم بزرگ و مجتهد و مقدم از جمله تابعین بشمار رفته لذا نظر به امامان بعدی او به امام اعظم رحمه الله تعالی ملقب گردید. وجه دوم اینکه امام اعظم رحمه الله تعالی در سنه هشتاد (۸۰) تولد یافته و سنه یکصد و پنجاه (۱۵۰) وفات گردیده است و امام مالک رحمه الله تعالی در سنه نود (۹۰) تولد کردیده است و امام شافعی رحمه الله تعالی در سنه یکصد و پنجاه (۱۵۰) تولد شده و امام

احمد بن حنبل رحمه الله تعالى در سنه يكصد و شصت و چهار (۱۶۴) تولد يافته است پس معلوم شد كه امام اعظم رحمه الله تعالى از امام مالك رحمه الله تعالى پانزده سال و از امام احمد ابن حنبل هشتاد و چهار سال كلان بوده از همین جهت به امام اعظم ملقب گردید كه این هم يك منقبت بزرگی است .

بیت:

ليك گفتم وصف آن تاره برند
قبل از آن كز فوت آن حسرت خورند

والحاصل ان ابا حنیفة رحمه الله تعالى من اعظم معجزات المصطفى عليه السلام بعد القران و حسبك من مناقبه اشتهار مذهبه ما قال قولاً الا اخذ به امام من الائمة الاربعة الاعلام و قد جعل الله لاصحابه و اتباعه من زمنه الى هذه الايام بل الى يوم القيام حتى ان عيسى عليه السلام لا يعمل عملاً الا يوافق مذهب ابي حنیفة رحمه الله تعالى و هذا يدل على امر اختص به من بين سائر العلماء العظام كيف لا وهو كالصديق رضی الله عنه. و فی المكتوبات السنیة مكتوب نود هفتم (۹۷) ص: ۱۵۸، و از راه معنی كه محب با محبوب است و حدیث (المراء مع من احب) دلیل آنست محب همیشه شريك الدولة محبوب است كه خادم را از خوشه مخدوم نصیب است و تابع را از الوش متبوع حظ وافر كه نصیب اصالتی آن پیش آن حظ تبعی حكم قطره دارد نسبت بدریای محیط تفاوت اقدام اولیاء در قرب الهی جل و علا باندازه تفاوت محبت بآن محبوب رب العزت است كه علامت آن صحت اتباع است مر آن سرور دین و دنیا را علیه السلام تصور باید نمود و كمال متابعت او را از آن باید دانست كه نماز بست ساله بظهور ترك ادبی از آداب وضوء اعاده فرمود و دقیقه را از دقائق متابعت فرو نگذاشت و لهذا سواد اعظم امت مذهب او اختیار نمودند و اكابر اولیاء تلمذ و تقلید او اختیار كردند انتهى. وهو كالصديق رضی الله عنه له اجره و اجر من دون الفقه و فرع احكامه على اصوله العظام الى يوم الحشر والقيام و قد اتبعه على مذهبه كثير من الاولیاء الكرام ممن اتصف بثبات المجاهدة و ركض فی میدان المشاهدة كابراهيم بن ادهم و شقيق البلخي و معروف الكرخي و ابي يزيد البسطامي و فضيل بن العياض و داود الطائي و ابي حامد اللغاف و

خلف بن ایوب و عبد الله بن المبارك و وکیع بن الجراح و ابی بکر الوراق و حکیم ترمذی و حکیم ابوالقاسم سمرقندی و ابوسلیمان دارانی و یحیی بن معاذ رازی و جم غفیر از اهل سلاسل مثل حضرات خواجها و حضرات چشت و اکثر سهروردیه و قادریه و جمهور کبرویه و عامه کیسویه و شطاریه متابعت اورا گزیده اند و محققان اهل طریقت مثل مولانای روم و شیخ فرید الدین و حکیم سنائی غزنوی و شیخ علی هجویری معروف به داتا گنج بخش و شیخ زین الدین ابی تائبادی و امیر قوم سجستانی و امیر حسینی و غیرشان من ان يتعذر تعددهم راه تقلید او می نمود و اعظام محدثین مثل وکیع بن الجراح و یحیی بن معن و طی و ولی و برقی و معلی و صنعانی و غیرهم جاهل فقهاء و متکلمین که شمس هدایت اند و بدور درایت و تعداد شان جز تطویل نیست و معتمدین اهل فقه قدیم و جدیداً همه بر مذهب او رفته اند و شیوخ معتزله با آن قوت جدلیه و استدلالیه در فروع دین تقلید اورا گزیده اند و از خاکساران سره افاده او گشته اند چنانکه توالیف حافظ وقارالله، و مطرزی و غیره دلالت بر آن دارد چونکه از طبقه عرفاء و فقهاء و رؤسا و عامه مخلوق تابعین وی اکثر اقلیم جهان است اما يك طبقه عرفائیکه متمسک آنها الثاقی است همه مقرر و معترف اند نام پردازیم ایضا من مکتوبات سعیدیه نود و هفتم (۹۷ ص: ۲۱۳ سطر ۱۳) وها انا اذکر تیمناً من اکابر الأولیاء بماوراءالنهر و الهند فمنهم الامام الربانی للقطب الصمدانی عبد الخالق غجدوانی قدس سره رئیس السلطنة العلیة المعروفة بسلسلة خواجها قدس الله اسرارهم مناقبه اکثر من ان یحصی و معارفه اشهر من ان یخفی و هو مرید الشیخ الامام ابی یعقوب یوسف همدانی قدس سره و قد مر ذکره شیخ الاولیاء الکبار منهم العارف الکامل خواجه عارف الریوگری و خواجه احمد الصدیق و خواجه اولیاء کلان و منهم الولی المشهور خواجه محمود انجیرفغوی مرید الشیخ الریوگری و منهم الشیخ الجلیل الولی ذوالمقامات و الکرامات خواجه علی الرامتنی المعروف به عزیزان علیه الرحمة و منهم الامام القدوة خواجه محمد باباسمسی قدس سره العزیز و منهم السید ذوالکمال و الاکمال امیر کلان و منهم الشیخ قطب الاولیاء امام العرفاء بهاء الحق والدين المعروف بنقشبند رضی الله عنهم و خواجه علاء الدین عطار رحمه الله تعالی و مولانا یعقوب چرخسی و خواجه عبید الله احرار رحمه الله تعالی و محمد زاهد صاحب و

درویش محمد صاحب و خواجه امکنکی صاحب و خواجه باقی بالله صاحب و امام
الربانی محبوب سبحانی واقف متشابہات قرآنی فاروقی نسباً و نقشبندی مشرباً الشیخ
احمد قدس سرہم و بعدہ الی شیخنا و وسیلتنا الی اللہ سیف من سیوف الرحمن الملقب بالفقیر
حضرت آخند زادہ سیف الرحمن المشرف بمقام العبدیت اکمل العصر و قطب الفرد فی زمانہ
مد اللہ ظلہ لینا و علی سائر الاخوان رحم اللہ عبداً قال آمیناً رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین
بیت:

حسبی من الخیرات ما اعدتہ ۰ یوم القیامۃ فی رضی الرحمن

دین النبی فلو وجدوا فیہ شبہة ما اتبعوه ولا اقتدوا بہ ولا وافقوه وقد قال الاستاذ ابو
القاسم القشیری فی رسالته مع صلابته فی مذهبہ و تقدمہ فی هذه الطریقة: سمعت الاستاذ
ابا علی الدقاق یقول انا اخذت هذه الطریقة من ابی القاسم النصرآبادی و قال ابو القاسم
انا اخذتها من الشبلی و هو اخذها من السری السقطی و هو من معروف الکرخی و هو من
داؤد الطائی و هو اخذ العلم و الطریقة من ابی حنیفة رحمہ اللہ تعالیٰ و کل اثنی علیہ و اقر
بفضله فعجباً لک یا اخى الم یکن لک اسوۃ حسنة فی هؤلاء السادات الکباراً کانوا
متهمین فی هذه الاقرار و الافتخار و هم ائمة هذه الطریقة و ارباب الشریعة و الحقیقة و من
بعدهم فی هذه الامر فلهم تبع و کل ما خالف ما اعتمدوه مردود و مبتدع و بالجملة فلیس
بابی حنیفة فی زهده و ورعه و عبادته و علمه و فهمه مشارک الخ. و لا عجب من تکلم
السلف لأنهم بعضهم کما وقع للصحابۃ لأنهم کانو مجتهدین فینکر بعضهم علی من
خالف الآخر سیما اذا قام عنده ما یدل له علی خطأ غیره فلیس قصدہم الا الانتصار
للدین لا لأنفسهم و انما العجب ممن یدعی العلم فی زماننا ما کله و مشربه و ملبثه و عقوده و
انکحته و کثیر من تعبداته یقلد فیها الامام الاعظم رحمہ اللہ تعالیٰ ثم یطعن فیہ و فی
اصحابه و لیس مثله الا کمثل ذبابة وقعت تحت ذنب جواد فی حالة کره و فره
شعر:

لوعابهم طعنأ بهم سفهاً ۰ برأت ساختهم عن افحش الکلم
هل یقطع الثعلب المحتال سلسله ۰ قیدت بها اسد الدنیا باسرهم

وليت شعري لاي شيء يصدق ما قيل في ابي حنيفة ولا يصدق ما قيل في ابي حنيفة
رحمه الله تعالى وتأديهم معه ولا سيما الامام الشافعي رحمه الله تعالى والكامل لا يصدر منه
الا الكمال والناقص بضده و يكفى المعترض حرمانه بركة من يعترض عليه (رد المحتار)

بيت

گر خدا خواهد پرده اش درد • ميلش اندر طعنه پا كان برد

بيت

ترسم که آن قوم بر درد کشان می خواندند
برسر کار خرابات کنند ايمان را

اعاذنا الله سبحانه من ذلك البلاء العظيم و ادامنا على حب الائمة المجتهدين و جميع
عباده الصالحين و حشرنا في زمرة يوم الدين آمين اللهم اجعلنا من المغفورين و من
المرحومين و من الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون - آمين

(وفات امام اعظم رحمه الله تعالى)

در سنه (۱۵۰) در شعبان وقيل في رجب وقيل سنه ۱۵۳ ببغداد في السجن وقيل
انه لم يميت في السجن وقيل انه دفع اليه قرح فيه سم فامتنع وقال لواعين على قتل نفسي
فصب في فيه قهراً وقيل ان ذلك بحضرة المنصور ومات منه وصلى عليه الحسن بن عمارة و
حزر من صلى عليه مقدار خمسين الفاً وجاء المنصور فصلى على قبره وكان الناس يصلون على
قبره عشرين يوماً كذا في مفتاح السعادة ودفن في بغداد وقبره هناك مشهور بزار و يتبرك
وصح ان الامام لما احس بالموت سجد فمات وهو ساجد رضى الله عنه وعن تابعيه آمين

(نسب امام مالك رحمه الله تعالى)

اسم محضة او مالك بن انس بن مالك بن ابي عامر بن عمرو بن الحارث
الاصبحي الحميري واسم كنية او ابو عبد الله واسم لقبى او ضحاك رحمه الله تعالى است

(ولادت امام مالك ووطن وى)

در ابجد العلوم آورده که امام مالك رحمه الله تعالى تولد يافت دندانه بر آورده بود
بنابر آن اورا ضحاك مى گویند اضحکه الله فى جنانه. گفته است شيخ عبد الحق دهلوى

در مقدمه ترجمه خود یعنی اشعة اللمعات تولد یافت در زمان خلافت ولید بن عبد الملك هم چنین در غالبه و در سنه تولد وی اختلاف است علامه شامی محمد امین ابن عابدین در مقدمه رد المحتار در سنه (۹۰) از هجرت گفته بعضی در سنه (۹۴) و بعضی در سنه (۹۱) گفته چنانچه در اخبار الجمال و برهنه آورده و در طبقات شعرانی و غالبه در سنه (۹۳) گفته است در اخبار الجمال تولد وی و وفات وی هر دو در مدینه منوره است

(فقاہت امام مالک رحمہ اللہ تعالیٰ)

و در برهنه آورده است و فی الحدیث (یوشک ان یضرب الناس اکباد الابل یطلبون العلم فلا یجدون اعلم من عالم المدینة) یعنی قریب است که برای طلب علم مردم جگرهای شتران را در سواری خویش بزنند و تکلیف تام دهند آنها را مگر عالمتر از عالم مدینه نیابند پس بعضی مردم یعنی سفیان بن عیینة رضی اللہ عنہ مرآة ازین عالم امام مالک رحمہ اللہ تعالیٰ گرفته اند و نیز امام شافعی رحمہ اللہ در شان امام مالک گفته لولا مالک و ابن عیینة لذهب علم الحجاز و ایضا از امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ منقول است که در حق او گفته اذا ذکر العلماء فمالک بن انس النجم یعنی اگر نمی بود مالک بن انس و ابن عیینة را هر آینه رفته بود علم اهل حجاز و قول امام شافعی دلالت می کند که امام مالک صاحب علم و فقه بوده حتی که علم اهل حجاز را حصر به دو کس نموده است یعنی وقتی که ذکر و یاد کرده شود علما را پس امام مالک ستاره شان است و این سخن شافعی نیز از فقاہت امام مالک صاحب آگاهی می دهد قال عبد الرحمن بن مهدی سفیان الثوری امام الحدیث و لیس بامام فی السنة و الاوزاعی امام السنة و لیس بامام فی الحدیث و مالک بن انس امام فیہما جمیعاً یعنی گفته عبد الرحمن بن مهدی که سفیان ثوری امام حدیث است و امام در سنت نیست یعنی در فقه. و اوزاعی امام در سنت و فقه است و نیست محدث. و مالک بن انس امام است در حدیث و سنت معاً. و گفته است یحیی بن سعید نیست در مردم صحیح تر از دانستگی در حدیث از امام مالک بن انس. و قال الشافعی اذا جاء الحدیث عن مالک فاشدد یدیک به. و قال الشافعی قالت لی عمتی و نحن بمکة - رأیت فی هذه اللیلة عجباً فقلت لها وما هو قالت رأیت كأن قائلًا یقول مات اللیلة اعلم اهل الارض قال الشافعی حَسَبْنَا ذَلِكَ فَادَا هُوَ یَوْمَ مَاتَ مَالِکَ

بن انس رضی الله عنه - یعنی گفته است امام الشافعی رحمه الله تعالی در حالیکه در مکه معظمه بودیم و گفت عمه من که دیدم امشب يك تعجب واقعه را گفت امام شافعی گفتیم که چه واقعه است گفت عمه من در شب خواب گویا که قائل میگوید وفات شد امشب عالم ترین اهل الارض گفت امام شافعی رحمه الله تعالی حساب کردیم و تخمین نمودیم که موافقت نمود هان شب شب وفات امام مالك رحمه الله تعالی. وقال ابو عبد الله رأيت كأن النبي صلى الله عليه وسلم في المسجد قاعداً و الناس حوله و مالك قائم بين يديه و بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم مسك فهو يأخذ منه قبضة قبضة و يدفعها الى مالك و مالك يدها على الناس قال مطرف فاولت ذلك العلم و اتباع السنة - و گفته ابو عبد الله دیدم در خواب که نبی علیه السلام در مسجد نشسته بود و مردم در ما حول نبی علیه السلام نشسته بودند و امام مالك بن انس پیش روی نبی علیه السلام ایستاده بود در حالیکه پیش روی نبی علیه السلام مشك بود پس نبی علیه السلام میگرفت قبضه قبضه میداد برای امام مالك، و امام مالك دور میداد بر مردم. گفته مطرف تاویل کردم خواب را به علم و اتباع السنة - و گفته امام شافعی در تعریف کتاب او که موطأ است - ما تحت اديم السماء اصح من موطأ مالك رحمه الله تعالی - یعنی نیست در زیر آسمان صحیح تر کتاب از موطأ امام مالك رحمه الله. و در آن وقت صحیح بخاری و صحیح مسلم مؤلف نشده بودند. و از امام مالك منقول است که گفت کم کسی باشد که من از وی حدیث کرده باشم که پیش من نیامده و از من فتوی نگرفته.

(نبذة از تقویء امام مالك رحمه الله تعالی و امانت او)

ذهب بن خالد که یکی از کبار اهل حدیث است گفته که در میان مشرق و مغرب بهیچ احدی بر حدیث رسول صلی الله علیه وسلم امین از مالك رحمه الله تعالی نیست و گفته امام شافعی رحمه الله تعالی - ما احد امن علی من مالك رحمه الله تعالی - یعنی نیست یکی امین تر نزد من از امام مالك رحمه الله تعالی. حضرت امام مالك رحمه الله تعالی در تعظیم و احترام حدیث رسول خدا صلی الله علیه وسلم باقصی الغایه می کوشید و چون شخصی بطلب علم بدر سرای می آمد خادم را می فرمود که برؤپرسان کن از وی

که فتویٰ می خواهد یا حدیث اگر میگفت که فتویٰ می خواهم حضرت امام مالک رحمه الله تعالی بیرون می آمد و جواب میداد و اگر می گفت که حدیث می خواهم او را می نشانند و غسل می کرد و لباس پاکیزه می پوشید و خود را مطیب و منظم میساخت و وساده می نهاد و بر بالای وساده با هیئت و وقار می نشست آنگاه آن شخص را اجازه میداد می آمد و حدیث می شنواید چون مردم سبب این اهتمام و احتیاط از وی در یافت: امام مالک فرمود - أحب و اعظم حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم وما احث إلا متمکناً علی طهارة - یعنی دوست دارم و معظم میدارم حدیث رسول صلی الله علیه وسلم را و حدیث نمیگویم مگر با تمکن و طهارت کامل یعنی با احترام تام نشسته حدیث میگویم. و هیچ وقت در وقت رفتن براه و یا ایستاده بکسی حدیث نمیگفت. در تذکره امام مالک بن انس رحمه الله تعالی آورده که بود سکونت وی در مدینه منوره در مکانیکه سکونت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه بود در مسجد نبوی صلی الله علیه وسلم همانجا می نشست که در آن مقام عمر فاروق رضی الله عنه می نشست. و هر چند که از جهت پیری ضعیفتر گشت مگر گاهی در مدینه طیبه سوار نمی شد و می فرمود - لا اركب فی مدینه فیها جثه رسول الله صلی الله علیه وسلم مدفونه - یعنی سوار نمی شوم در شهر که در آن جسد رسول الله صلی الله علیه وسلم مدفون باشد. در تذکره امام مالک رحمه الله آورده است ابن حبیب که یکی از ارشدی تلامذه امام مالک است نقل میکند که در وقت تدریس و اسماع حدیث بريك نشست جلسه تدریس را تمام میکرد و به نهایت ادب هرگز زانوی را به طرف دیگر زانو بدل نمیکرد و کمال احتیاط را درین باره مراعات داشت. و از عبد الله بن المبارك روایت است که روزی من در خدمت امام مالک رحمه الله تعالی حاضر بودم و وی روایت حدیث می فرمود که يك گزدم در آن جلسه ده یا یازده مرتبه نیش زد مگر وی بهمان طریق روایت احادیث می فرمود و از شدت تکلیف بار بار رنگ رویش تغییر می خورد و از غایت تکلیف بدنش زرد گشت و بعد از تدریس چون مردم از وی متفرق گشتند گفتم ای امام امروز ترا چه حالت بود که اینقدر تغییرات در روی مبارکت راه می یافت از ماجرای گذشته اطلاع بدهید. فرمود این امر برای اظهار جرأت و یا صبر آزمائی خود نبود بلکه محض برای تعظیم و ادب نمودن به حدیث

رسول الله صلى الله عليه وسلم بود. آورده اند که هارون رشید در زمان سلطنت خود به زیارت روضه رسول مقبول صلى الله عليه وسلم آمد حضرت امام مالك رحمه الله عليه بدیدن وی رفت چون ملاقات واقع شد و مجلس پرسش و مصاحبت و مکالمت بانجام رسید حضرت امام مالك رحمه الله تعالى خواست که بیرون آید هارون رشید گفت اگر مقتدای مسلمانان فضل فرمایند و هر روز نزدیک ما حاضر آیند فرزندان ما امین و مأمون از او سماع حدیث کنند حضرت امام مالك رحمه الله تعالى بکراهیت دروی نکریست گفت مه یا امیر المؤمنین لا تضع فی عزة شیء رفعه الله العلم یؤتی ولا یأتی - یعنی بگذار و پست مگردان عزت چیز را که بلند گردانید آنرا حق عز شانه علم چیز است که بجانب وی بیایند نه علم بجانب کسی برود. هارون بانصاف گفت - صدقت ایها الشیخ کان هذا هفوة منی فاسترها علی - یعنی راست گفتمی ای شیخ این سهوی و لغزشی بود که از من صادر شد پیوش آنرا از من. پس امین و مأمون را بدر سرای امام مالك رحمه الله عليه فرستاد امام مالك ایشان را بهمرای دیگر طالب علمان در یک صنف نشانده درس میگفت. و بود امام مالك رحمه الله تعالى صاحب هیبت تا که سلاطین از وی می ترسیدند.

امام شافعی رحمه الله تعالى گوید دیدم بدر سرای امام مالك رحمه الله تعالى اسبی چند از اسبان خراسانی و بغله چند از بغال مصری بسته که ندیده بودم هرگز بهتر از آنها و بر سبیل عجب باوی گفتم چه نیکومی نماید این افراس و بغال. گفت یا ابا عبد الله رحمه الله تعالى اینها هدیه از من بسوی تو قبول کن آنها را گفتم از آنها يك دابة برای خود نگاهدار تا سواری کنی. گفت من شرم میدارم از خداوند عز و جل که بر زمینی که تربت رسول صلى الله عليه وسلم در آن باشد سواره بر آن بروم. امام مالك صاحب در تعظیم و محبت مدینه رسول صلى الله عليه وسلم باقصی الغایه می کوشید و هرگز از مدینه منوره بیرون نمی رفت مگر یکبار حج بیت الله رفته بود

امام مالك از تبع تابعین بود

حضرت امام مالك از نافع مولی ابن عمر و از محمد بن المنکدر و از زهری و جماعه دیگر از تابعین و تبع تابعین روایت حدیث کرده و یحیی بن سعید انصاری و زهری با

آنکه از شیوخ او اند از وی روایت حدیث کرده اند و ابن جریر و سفیان ثوری و سفیان بن عیینة و اوزاعی و شعبه و لیث بن سعید و ابن مبارک و شافعی و ابن وهب و خلائق بی شمار و طوائف علماء از وی سماع نمودند و بجلال شان و تقدم او در علم و حفظ احادیث و تقوی و ورع وی قائل شده اند و امام شعرانی رحمه الله در طبقات آورده است که امام رحمه الله اخذ علم از نه صد (۹۰۰) مشایخ کرده است که سه صد (۳۰۰) مشایخ از آن نه صد از تابعین بودند و فرمود که علم بکثرت روایت نیست بلکه نوری است که می نهد آن را حق تعالی در دل انسان. و امام شافعی رحمه الله تعالی گفته که زیر ادیم آسمان کتابی اصح از موطای امام مالک نیست در تذکره امام مالک رحمه الله تعالی مذکور است که ابو نعیم از مالک رحمه الله تعالی روایت میکند که پاری هارون رشید بامن مشوره کرد که می خواهم که موطاً مدونه ترا در خانه کعبه آویخته مردم را حکم دهم که هر چه در موطاً است بران عمل نمایند امام مالک فرمود که یا امیر المؤمنین این چنین مناسب نیست چرا که اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فروع و مسائل اختلافها نموده و آن اختلافات در جمله ممالک مشهور گشته اند و هر یک از آن اختلاف صحیح و درست است. هارون رشید گفت و فقهك الله یا ابا عبد الله. وفات امام مالک سنه ۱۷۹ بیستم ربیع الاول و قیل سنه ۱۷۸ در مدینه منوره و مدفون است در جنت البقیع.

(نسب امام شافعی رحمه الله تعالی)

اسم کنیه او ابو عبد الله و اسم لقبی او شافعی و اسم محضه او محمد بن ادریس بن العباس بن عثمان بن شافع بن سائب بن عبید بن یزید بن هاشم بن المطلب بن عبد المناف القریشی المطلبی. اورا مطلبی برای آن گویند که جد اعلائی او چنانکه معلوم شد مطلب بن مناف است برادر هاشم بن عبد مناف که جد پیغمبر است صلی الله علیه وسلم. و اورا نسبت بجده او شافع کرده شافعی گفتند و نسبت بوی بدین لفظ کنند و گویند که مادر عبد یزید بن هاشم دختر هاشم بن عبد مناف است که جد آنحضرت صلی الله علیه وسلم و مادر شافع خلد بن بنت اسد بن هاشم بن عبد مناف خواهر فاطمة

بنت اسد کہ والدہ امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ است و گویند کہ مادر شافعی ام الحسن بنت حمزہ بن القاسم بن یزید بن الحسن بن علی بن ابی طالب پس امام شافعی را باینجہات نسبت بہ بیت نبوت ثابت باشد. آورده اند کہ شافع بن سائب ملاقات بہ آن حضرت کردہ در حالیکہ جوانی رسیدہ بودہ و پدر او در روز غزوہ بدر صاحب رایہ بنی ہاشم بود از جانب اہل مکہ اسیر مسلمانان شد و فدیہ خویش داد و مسلمان گشت

(ولادت امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ و تحصیل او وطن او)

ولادت باسعادت شان در سنہ یکصد و پنجاہ (۱۵۰) بود و بہ شب وفات امام اعظم پانزدہم رجب بمقام غزہ نام موضعیت و بقولی در عسقلان و یا در منیا و یا در یمن در برہنہ آورده بروز وفات امام اعظم رحمہ اللہ تعالیٰ گفتہ. و در ارشاد الطالبین آورده کہ وفات امام اعظم با تجهیز و تکفین مقدم بود بر تولد امام شافعی نہ نماز بر جنازہ امام واللہ اعلم. و بعمر دو سالگی بمکہ معظمہ بردہ شد و در کنار مادر خود در حالت یتیمی و بیکی در قلت عیش و تنگی حال نشو و نما یافتہ و نزد مسلم بن خالد زنگی ہم در مکہ معظمہ علم فقہ آموخت. ذکر کردہ است علماء کہ امام شافعی در اول و ہلہ بسیار فقیر بود و قتیکہ مادرش اوراہہ سبق پیش استاذ برد چونکہ طاقت نہ داشتہ کہ برای استاذ معاش دہد استاذ بہ درس او تقصیر میکرد و قتیکہ استاذ دیگر شاگردہا را درس میگفت امام شافعی تلقف میکرد کلام استاذرا و قتیکہ استاذ میرفت امام شافعی همان درسی را کہ از استاذ شنیدہ بود برای شاگردہای استاذ تعلیم میکرد و استاذ فکر کرد کہ درس گفتن امام شافعی شاگردہا را زیاد است از آن معاشیکہ من از وی میخواہم بعداً از وی طلب اجرہ نکرد و برایش تعلیم کرد تا کہ بہ نہ (۹) سالگی قرآن را حفظ کرد. گفت امام شافعی رحمہ اللہ تعالیٰ و قتیکہ قرآن را ختم کردم در مسجد داخل شدم و بودم می نشستم ہمراہ علماء حفظ حدیث و مسائل می نمودم و در حالیکہ خانہ مادر مکہ در شعب حنیف بود و بودم بسیار فقیر بحدیکہ قدرت خریدن کاغذ را نداشتم و استخوان را میگرفتم برویش نوشتہ میکردم و چون دہ سالہ شد موطای امام مالک یاد داشت و چون پانزدہ سالہ گشت علماء عصر او را اذن فتویٰ دادند بعد از آن رحلت بمدینہ کرد و ملازمت

همراهی امام مالك رحمه الله تعالى نمود چون موطأ را بر امام مالك رحمه الله تعالى خواند امام مالك رحمه الله تعالى از وی خوشنود شد فرمود از خدا عز و جل به پرهیز شده باشد که ترا شانی بهم دست دهد و از امام مالك كسب علوم کرده بعد از وفات امام مالك به یمن و از یمن به عراق آمد و از امام محمد شاگرد امام اعظم رحمه الله تعالى تلمذ حاصل کرد و کذا فی اخبار الجمال و اللوائح آورده است که امام شافعی بعد از ملازمت امام به بغداد رفت و دو سال آنجا اقامت نمود و علمای آنجا بروی جمع شدند و اخذ حدیث و فقه از وی کردند و کتاب قدیم خود را در آنجا تصنیف کرد بعد ازان بمکه معظمه باز گشت پس بار دیگر بیغداد رفت بعد ازان عزیمت مصر کرد و بتدریس و نشر علوم مشغول شد و کتب جدید در آنجا تصنیف نمود و چون در آخر سنه ۱۹۹ در مصر آمد کتب فقه جدید را تصنیف کرد

(تقوی امام شافعی رحمه الله تعالى)

امام شافعی فرموده است که مردم ازین سوره غافل اند (وَالْقَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ العصر: ۲-۱) و خود شب سه اجزاء کرده بود در حصه اول کتابت مسائل می کرد و در حصه ثانی نماز می خواند و در حصه ثالث می خفت. و بروایتی دیگر نمی خفت در شب مگر اندک. و فرموده است گاهی دروغ نگفته ام و قسم هم نخوردم نه صادق و نه کاذب. و نیز فرموده است گاهی غسل جمعه را ترك نکردم نه در سردی و نه در گرمی نه در سفر و نه در حضر. و نیز فرموده است از شانزده سال باینطرف به سیری نخوردم مگر آنقدر که آن ساعت را دفع کردم. و همواره عصا داشتند و پرسیان شد از وی به دوام گرفتن عصا فرمود برای تذکر اینکه من مسافر از دنیا میروم. و بود اکرم الناس تا آنکه باری باخود از یمن ده هزار دینار بمکه معظمه برد و خیمه خود را بیرون مکه زد و مردمها در پیش وی می آمدند تا آنکه آن همه دینار را ب مردم تفریق نمود بعد از آن داخل مکه شد. و وی کثیر الامراض بود یونس بن عبد الاعلی گفت مانند شافعی رحمه الله تعالى کسی را ملاقی بامراض ندیدم. و وی پیوسته گریان و سوزان بود. و هنوز طفل بود که خلعت هزار ساله در سر او افکندند. يك وقت در حین تدریس از میان درس ده مرتبه برخاست و

بنشست گفتند چه حال است فرمود علوی زاده بر در بازی می کند هر بار یکبار در برابر من می آید حرمت او را لحاظ داشته از جا می خیزم زیرا که روا نبود اولاد رسول صلی الله علیه وسلم فراز آید بر نخیزم. در غالیه آورده است که امام شافعی رحمه الله تعالی پیوسته هر روز ختم میکرد و در رمضان شصت بار ختم قرآن میکرد و کل ذلك فی الصلوة.

(فقاہت و علمیت امام شافعی)

در برهنه آورده است که در حدیث شریف است (لا تسبوا قریشاً فان عالمها بلاء الارض علماً) قالوا المراد به الشافعی رحمه الله تعالی كما فی الخیرات الحسان یعنی دشنام ندهید قریش را که عالم آن قریش پر میکند زمین را از علم مراد ازین عالم امام شافعی است. و در غالیه گفته که امام شافعی مجدد رأس سنه صد دوم (۲۰۰) است چنانچه از حدیث ابی داود مستفاد است (یبعث الله علی رأس کل مائة سنه من یجدد هذه الامه امر دینها) و همچنین بلال خواص گوید که از خضر علیه السلام پرسیدم که در شافعی چه میگوئی گفت او از اوتاد است. اوتاد یکمقام خاص است که بر صوفیه کرام معلوم است فارجع الیهم و الزم صحبتهم و استفت عنهم. در ابجد العلوم است که مادر امام شافعی رحمه الله تعالی در وقت حمل وی بخواب دید که گویا مشتری (ستاره در آسمان) از شکم وی بدر شده پارها گشت و در هر شهری از آن لمعه و نوری رسید. معبری در تعبیرش گفت که از شکم تو عالم بزرگ تولد یابد و همچنان شد. چنانچه علم اصول را بیشتر وی تدوین کرده و در تذکره آورده است ثوری رحمه الله تعالی گفت اگر عقل شافعی را وزن کنند با عقل نیمه خلق پس عقل او راجح می شود. احمد بن حنبل که امام جهان بود و سه صد هزار (۳۰۰ ۰۰۰) حدیث یاد داشت بشاکردی امام شافعی می آمد قومی بروی اعتراض کردند که در پیش پسر بیست و پنج ساله (۲۵) می نشینی و صحبت مشایخ و استاذان عالی را ترك میکنی احمد بن حنبل گفت هر چه مایاد داریم معانی آن را او میداند و آنچه از حقائق آیات و اخبار او فهم کرده فهم ما بدان نمیرسد چنانچه در برهنه است. و در سیزده سالگی در حرم شریف می گفت - سلونی ما شتم -

یعنی بپرسید از من هرچه می خواهید. وَأَذِنَ لَهُ الْإِمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ بِالْفَتْوَى وَهُوَ ابْنُ خَمْسِ عَشْرَةَ سَنَةً كَمَا تَقْدِمُ. و از امام احمد بن حنبل منقول است که ما شناختیم ناسخ حدیث رسول را از منسوخ آن و خاص را از عام و مجمل را از مفصل آن تا با شافعی نشستیم. و وی هر وقت نزد شافعی بود برای استفاده. امام شافعی می گوید علم همه عالم بعلم من نرسید و علم من به علم صوفیان نرسید و علم ایشان در علم يك سخن پیر ایشان نرسید که گفت: (الوقت سيف قاطع) و امام شافعی میگوید رسول الله صلی الله علیه وسلم را در خواب دیدم مرا گفت ای پسر تو کیستی گفتم یا رسول الله صلی الله علیه وسلم یکی از گروه امت تو. گفت نزدیک بیا من نزدیک شدم آب دهن خود بگرفتم تا من دهن باز کنم بدهن من انداخت چنانکه بلب و دهان و زبان من رسید گفت اکنون برو که برکات خدا بر تو باد همدران ساعت علی مرتضی رضی الله تعالی عنه را در خواب دیدم که انگشتر خود بیرون کرد و در انگشت من کرد تا علم علی مرتضی رضی الله تعالی عنه به من سرایت کرد. امام احمد بن حنبل را پسری بود عبد الله نام از پدر خود پرسید چیست مرا که می بینم ترا ای پدر بزرگوار من که بر امام شافعی کثرت مدح و ثنا و زیادت دعا برای او می کنی، فرمود کای پسرک من او چون آفتابی است روز را و عافیتی است خلق را. فانظر الی هذین من خلف او عنهما عوض. و نیز دختری داشت عقیفه صالحه که همواره قیام لیل و صوم نهار میکرد مناقب و اخبار صالحین را محبوب میداشت و بسبب شهرت و صلاحیت امام شافعی دیدار ویرا در دل داشت. تا شبی در بغداد امام شافعی رحمه الله تعالی نزد امام احمد پدر وی به مهمانی در آمد آن دختر از آرزوی دل خود خوشوقت گردید که امشب افعال و اقوال وی را خواهم دید. امام احمد همه شب به ورد و وظائف خود مشغول بود امام شافعی تا فجر مستلقی بر پشت خود خوابید. آن دختر چون حالتش را چنان دید تعجباً از پدر خود پرسید که فوقیت تامه وی را به چه می دهی و درین شب از نماز و ذکر و وردی چیزی ندیدم. ایشان در سخن بودند که امام شافعی برخاست امام احمد از وی پرسید شب چون گذشت. فرمود اطیب و مبارک تر و انفع ازین بر من نیامده. پرسید چگونه؟ فرمود زیرا که درین شب همان صد (۱۰۰) مسئله را ترتیب دادم که نفع دهد مسلمانان را در حالیکه مستلقی بودم. و از هم دیگر رخصت

شدند امام احمد به دختر خود فرمودند که این عمل او که تمام شب نائم بود بهتر است از عملیکه من کردم وقائم بودم. ربیع بن خیشم گفت در خواب دیدم چند روز پیش از مرگ شافعی را که آدم علیه السلام وفات کرده بوده، خلق جنازه او را میخواست بیرون آورند چون بیدار شدم از معبری پرسیدم، گفت کسیکه عالم ترین زمانه باشد وفات کند که علم خاصیت آدم علیه السلام (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا). پس در آن نزدیکی امام شافعی وفات کرد و از ابو محمد خواهرزاده وی منقولست که گفت شافعی در یک شب چند بار میفرمود تاجاریه وی برای او چراغ روشن میساخت و در سایه چراغ کتابت میکرد مطالعه می نمود و آنچه می خواست بعد از آن می گفت چراغ را بردار پس به تذکر و تفکر اشتغال میکرد پس بانگ می زد که چراغ بیار، از ابو محمد پرسیدند که از رد چراغ چه اراده میکرد گفت در تاریکی ذکر جلا بیشتر دهد. و از کلمات اوست رحمه الله تعالی:

استمعینوا علی الکلام بالصمت و علی الاستنباط بالفکر و گفته ربیع بن سلیمان دیدم در دروازه حویلی امام شافعی هفتصد (۷۰۰) راحله را که به سماع کتب امام شافعی آمده بودند. و بود امام شافعی عالمترین به کتاب الله و به آثار صحابه لغویا و ادیباً شاعراً فصیحاً عارفاً بالناسخ و المنسوخ. قد اتفق العلماء قاطبة من اهل الفقه و الاصول و الحدیث و اللغة و النحو و غیر ذلك علی ثقته و امانته و عدالته و زهده و ورعه و تقواه و جوده و حسن سیرته و علو قدره فالمنطب فی وصفه مقتصر و المسهب فی مدحه مقتصر

و استاذهای مشهور وی امام مالک صاحب و مسلم بن خالد زنگی بود و تصانیف وی در اصول دین چهارده جلد بود و در فروع از صد کتاب متجاوز بود. و در غالیه آورده که در سنه ۱۹۵ امام شافعی در بغداد درآمد و تا دو سال در آنجا بود پستر به مکه رفت و از مکه باز در سنه ۱۹۸ به بغداد درآمد بعد از یک ماه بمصر روانه گشت و در مصر بود تا که وفات در روز جمعه آخر روز رجب سنه ۲۰۴ و مدفون به قرافه مصر و قبر وی مشهور است و بر سر قبرش قبه است یزار و یتبرک

(نسب و ولادت و وطن امام احمد بن حنبل رحمه الله تعالی)

اسم کنیه او ابو عبد الله و اسم محضه او احمد بن حنبل بن هلال بن اسد بن

ادریس بن عبد الله بن حبان بن اسد بن ربیعة بن نزار بن معدن بن عدنان و در بغداد
سنه ۱۶۴ تولد یافته است

(تقوی و علمیت و حفظ و تحصیل امام احمد بن حنبل)

از امام احمد بن حنبل رحمه الله تعالی پرسیدند که زهد چیست گفت زهد سه شی
است اول ترك حرام و این زهد عوام است و دوم ترك افزونی از حلال و این زهد
خواص است و سوم ترك آنچه ترا از حق مشغول کند و این زهد عارفان است. و علامه
شعرانی آورده که امام احمد بن حنبل گفتی که الله تعالی را در خواب دیدم و پرسیدم که
یارب بهترین آنچه نزدیک شوندگان را بتو نیک نزدیک سازد چیست فرمود که بکلام
و کتاب من، پرسیدم که بفهم معنی باشد یا بغیر فهم، فرمود که بفهم معنی بود یا بدون
فهم معنی یعنی بهر دو صورت نیک نزدیک میسازد بنده را بمن. و وی در اتباع سنت و
اجتناب از بدعت ضرب المثل بود در مردم. و در هر شبان روزی خفیه از مردم ختمی
بکردی. و در گرمسنگی پاره نان خشک شده را برداشته از غبار صاف نموده در پیاله از آب
تر ساخته تانرم شود آنگاه بانمک می خورد. و در وقت مرض وی چون بول او را برای
دریافت مرض پیش طبیب بردند گفت این بول از کسی است که غم و حزن جگروی
را تمام نیست و نابود کرده است. و از عهد طفلی شب را زنده داشت. و هر شب و روز
سه صد (۳۰۰) رکعت نماز می خواند و بعد از آنکه در مسئله خلق قرآن به سوطها زده شد
بسبب ضعف بدن يك صد و پنجاه (۱۵۰) رکعات نماز می گذارید و بعد از زده شدن
وی تا چند سال از مقاعد وی یعنی سرزانوهای وی گوشت و جلد وی قطع
میکردند تا آنکه وفات نمود. و باری حضرت حضر علیه السلام درویشی را نزد وی
ارسال نمود و فرمود که ای احمد جمله ساکنان آسمانها و آنانکه حول عرش اند از تو راضی
اند بسبب آنکه صبر دادی نفس خود را برای رضاء حق تعالی. و علی بن المدنی گفت که
هرآینه حق تعالی اعزاز داد این دین را بدو شخص که سوم آنانرا نیست یکی ابوبکر
صدیق رضی الله عنه یوم الرّدة دوم احمد بن حنبل یوم المحنة و شیخ در مقدمه آورده که
باو شناخته شد صحیح حدیث از سقیم مجروح از معذل. و اخذ حدیث از او یحیی بن سعید القطان

و سفیان بن عیینہ و شافعی و خلّاق بسیار کرده و روایت دارند از مشائخ عظام و محدثین کرام مثل محمد بن اسمعیل البخاری و مسلم بن حجاج قشیری و ابوزرعة و ابو داؤد سجستانی و غیر ایشان و مسند او در میان مردم مشهور است. و در آن مسند زیاده از سی هزار (۳۰۰۰۰) حدیث جمع کرده کتاب او در زمان او اعلیٰ و ارفع و اجمع کتب بوده و این مسند را انتخاب کرده است زیاده از هفتصد و پنجاه هزار (۷۵۰۰۰۰) حدیث. و یکی از اعظام مناقب و مفاخر این امام اجل اینکه شیخ الشیوخ غوث اعظم محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه حامل مذهب و تابع اقوال اوست انتهى مختصراً. اللهم اجعلنا فی زمرتهم جميعاً ببركة انفسهم. و در تذکره آورده که باری بر لب نهری وضو میساخت و مرد دیگر بالای او وضو میساخت آن شخص حرمت امام را برخاست و به پایان امام رفت و وضو ساخت، چون آمد وفات کرد او را بخواب دیدند گفتند خدای باتوجه کرد گفت رحمت کرد بدل آن حرمت داشت که امام را کردم در وضو ساختن. و از زهد و خوف و ورع و تقویٰ وی رحمه الله تعالی در تذکره و طبقات شعرانی و مقدمه اشعة اللمعات و ابجد العلوم بحثها نوشته اند که تحریرش طوالت است. و کان احمد رحمه الله تعالی حجة الله علی اهل زمانه. نشو و نما در بغداد شده و طلب و تحصیل حدیث در آن دیار کرده بعد از آنکه از سماع حدیث از مشایخ آن ناحیه فارغ شد رحلت نمود در تحصیل سند عالی و سماع حدیث از وطن خویش بکوفه و بصره و مکه معظمه و مدینه منوره و یمن و شام و جزیره و کتابت حدیث و سماع آن از علماء و مشائخ بلاد مذکوره نموده است. امام شافعی رحمه الله تعالی در شان او گفته است از بغداد بیرون رفتم و نگذاشتم در آنجا احدی را اورع و اتقی و اعلم بوده باشد از احمد بن حنبل. احمد سعید دارمی گوید من ندیدم هیچ جوان را که احفظ باشد مر حدیث رسول صلی الله علیه وسلم از احمد بن حنبل رحمهم الله تعالی. از ابو داود سجستانی منقول است که گفته مجالست با احمد بن حنبل رحمه الله تعالی مجالست آخرت است و یاد هیچ چیز از امور دنیا در مجلس او نبود. آورده اند که احمد بن حنبل فقر اختیار کرد و هفتاد سال بر آن صبر نموده و از هیچ کس هیچ چیزی قبول نکرد از وی درین باب از صبر و توکل و استغناء در باب ورع و تقویٰ و احتیاط حکایات عجیب و غریب نقل کرده اند که دلالت میکند به وصول او بدرجه علیا و

مرتبه قصوی رحمت الله علیه واسعةً كاملة. از سجستانی منقول است که گفت دو صد (۲۰۰) شخص را از کبار مشائخ حدیث دیده باشم هیچ يك را مثل احمد بن حنبل ندیدم. و از ابوزرعة رازی منقول است که گفت چشمان من يك کس مثل احمد بن حنبل ندیده، گفتند در علم، جواب داد در علم و فقه و زهد و در جمیع نیکو یها. علی بن المدنی گوید در اصحاب ماثر احادیث پیغمبر را صلی الله علیه وسلم احفظ از احمد بن حنبل نیست. و گفته ابراهیم الحزبی دیدم احمد بن حنبل را که دارا بود علم اولین و آخرین را از هر صنف میگفت چیزی که می خواست و نگاه میکرد و چیزی را که میخواست. و گفته عبد الرحمن بن احمد بن حنبل بسیار می شنیدم از پدر خود که می گفت پس از نماز «اللهم كما صنت وجهی عن السجود لغيرك فصن وجهی عن المسألة لغيرك»

(حالات قبل الممات و بعد الممات احمد بن حنبل)

در طبقات آورده است که امام احمد بن حنبل بیست و هشت، (۲۸) ماه در حبس بود و کمتر زده شدنش آن مقدار بود که بی هوش و ترسانیده میشد به شمشیر اورا بزمین می انداخت و پایمال میکردند همواره چنین حال بود در وقت سخن وی در هر دو پای چهار قیدهای آهنین انداخته بودند و ابو داود معتزلی که همراه امام احمد رحمه الله تعالی مجادله داشت گفت که خلیفه حلف نموده یعنی سوگند یاد کرده که ترا بشمشیر قتل نکند. اما هو ضرب بعد ضرب الی ان تموت. و ذرغالیه آورده که چون امام شافعی در مصر آمد آنحضرت صلی الله علیه وسلم در خواب دید که میفرمود که مرده رسان احمد بن حنبل را به بهشت بسبب آن بلوی که اورا رسید که وی گرفتار گردیده به قول بمسئله خلق قرآن پس اقرار نکند بر آن و بگوید. هو منزل غیر مخلوق. علی الصباح شافعی آنچه در خواب دید نوشت و بذریعه ربيع بسوی بغداد نزد احمد بن حنبل فرستاد و ربيع با احمد گفت که این کتاب برادر تو شافعی پس آنرا گرفت و بخواند و بنالید و گفت ماشاء الله لاقوة الا بالله و دو پیرهن را در بر کرده بود و پیرهن زیرین که با جسد متصل بود به ربيع داد به خوش خبری و ربيع آنرا نزد شافعی آورد و حکایت دادن قمیص را به شافعی نمود و شافعی بآن گفت که ترادیرین قمیص نمکین نیسازم مگر این را شسته آب آن را بمن

بدن همچنان کرد امام شافعی آن آب را به جسد خود انداخت. در تذکره آورده که امام احمد را بر عقابین کشیدند و او پیر و ضعیف بود و هزار تازیانه زدند که قرآن را مخلوق بگو و وی نگفت و در آن اثنا ازارش کشاده شد و دستهای او بسته بودند دو دست غیبی پدید آمد و ازارش بسته کرد چون این برهان دیدند رها کردند. و در سنه ۲۴۱ بعمر هفتاد و هفت (۷۷) سالگی رحلت فرمود. و علامه شعرانی در طبقات خود آورده که به وفات احمد بن حنبل رحمه الله تعالی غریب از جهان برخاست و در صحرای بغداد نماز جنازه بروی خواندند و از رجال کسانی که بر جنازه وی حاضر شده بودند ثمانمائه الف (۸۰۰ ۰۰۰) بودند. و از نساء شصت هزار زنان (۶۰ ۰۰۰) بودند. بغیر از آنانکه در کشتیها بودند که آن همه از الف الف (۱ ۰۰۰ ۰۰۰) زائد میشدند. و بروایتی شمار آن جمله تا الفی الف و خمسمائة الف (۲ ۵۰۰ ۰۰۰) میرسید و در آن بیست هزار نفر از یهود و نصاری و مجوس ایمان آوردند یعنی بسبب دیدن جنازه وی انتهى. و در تذکره آورده اند چون جنازه امام را برداشتند مرغان می آمدند خود را بر جنازه او میزدند و تا ده هزار جهود و گبر و ترسا مسلمان شدند و زُناها می بریدند و نعره می زدند لا اله الا الله محمد رسول الله می گفتند و بسبب موت او حق تعالی گریه بر چهار قوم انداخت. یکی بر مرغان و دیگر بر جهودان و دیگر بر ترسایان و دیگر بر مسلمانان و سبب اسلام کفار همانان که دعای امام بود که گفته بود بار خدایا هر که را ایمان ندادی بده پس اثر این دعای وی در پس ممات وی ظاهر گشت یعنی هر که جنازه اش را دید ایمان آورد. و در اخبار الجمال آورده که تا چهل هزار گبر و جهود و ترسا مسلمان شدند و وفات ایشان در بغداد بوقت چاشت روز جمعه دوازده هم ربیع الاول در سنه مذکور. و قبر ایشان در کنار نهر دجله بغداد بود. و درین زمان همه مقبره زیر دریا در آمده که اثری از آن جمله مقبره نمانده است. چنانچه در غایة الموعیظ آورده امام احمد رحمه الله تعالی بدریای رحمت ایزدی صوری و معنوی مانند حضرت یوسف صدیق باقرب و جوار خود مستغرق گشته است. و در ابجد آورده که یکی از مشائخ کبار او را بخواب دید و از امام پرسید که خدا عزوجل باتوجه معامله کرد؟ قال (عَفَرَلِی رَبِّی) و فرمود که ای احمد در راه من زده شدی، گفتم بلی یارب، قال تعالی (هَذَا وَجْهِی أَنْظَرِ إِلَیْهِ) هر آینه مباح کردم ترا نظر بسوی وجه

خود. و ایشان امام چهارم اند از ائمه اربعه مجتهدین و شاگرد امام شافعی و معتقد بشر حافی

فائده

قد علمت ان الامام ابا حنیفة رحمه الله تعالى ولد سنة ۸۰ هـ. [۶۹۹ م.] و توفى سنة ۱۵۰ هـ [۷۶۷ م.] و عاش ۷۰ سنة و ولد الامام مالك رحمه الله تعالى سنة ۹۰ هـ [۷۰۹ م.] و توفى سنة ۱۷۹ هـ [۷۹۵ م.] و عاش ۸۹ سنة و ولد الامام محمد الشافعی رحمه الله تعالى سنة ۱۵۰ هـ [۷۶۷ م.] و توفى سنة ۲۰۴ هـ [۸۲۰ م.] و عاش ۵۴ سنة و ولد الامام احمد رحمه الله تعالى سنة ۱۶۴ هـ [۷۸۱ م.] و توفى سنة ۲۴۱ هـ [۸۵۵ م.] و عاش ۷۷ سنة و قد نظم جميع ذلك بعضهم مشيراً اليه بحروف الجمل لكل امام منهم ثلاث كلمات على هذا الترتيب فقال

تاريخ نعمان يكن سيف سطا

و مالك في قطع جوف ضبطا

و الشافعی مین ببرسند

و احمد بسبق امر جعد

فاحسب على ترتيب نظم الشعر

ميلاد هم فهوتهم كالعمر

وآخر دعوانا الحمد لله رب العالمين تمت بالخير اللهم انفع به جميع المؤمنين والمؤمنات آمين يا رب العالمين اعتذار از مطالعه کننده كان محترم خواهشمندم كه به نظر انصاف و عدل نگرند و اگر غلطی و خطائی و سهوی می یابند در تصحیح آن بكوشند و معاف بدارند و هر تقصیر را بما نسبت بكنند و در بدل طعن و توهین اصلاح نمایند و اجر كم على الله و الله في عون العبد ما كان العبد في عون اخيه الحديث

مکتبہ حقیقت استنبول (ترکیہ)

مکتبہ حقیقت استنبول کی اشاعت و تقسیم کا اسی

اس مادی دور میں جب اکثر دہشت گرد طالب دولت ہیں، ان کی ہر سانس مذہب و جاہلیت کے خزانوں کے مالک بننے کی تمنا میں اندر اور باہر اڑ رہا ہے۔ دنیاوی جاہ و عظمت کے متنی پہننے کے علاوہ وہ سونے چاندی کے ظروف میں باوہ نوشی کی بوس رس رکھتے ہیں۔ انہیں ماں باپ اور بہن بھائی جیسے عزیز رشتوں سے محبت ہے نہ دوستوں، ہم کیشوں اور بھرتوں کے مقدس و بجزوں سے انس۔ وہ تو صرف خود پرستی اور خود غرضی کے بہادے اور طعنے ہوتے ہیں اور اپنے من لود من کی آسائش کے لئے ہر جائز و ناجائز مویر استعمال کرنے کے درپے ہیں۔

اللہ تبارک و تعالیٰ کے ایسے بندے بھی اس دنیا میں موجود ہیں جو مذکورہ بالا تمام صفات سے بے نیاز ہیں اور وہ ہمہ تن حقوق اللہ اور حقوق العباد کی بجا آوری میں کوشاں ہیں۔ علاوہ ازیں وہ دولت سیٹھنے کی بجائے اسے راہِ خدا میں خرچ کرنے کیلئے بیقرار رہتے ہیں ایسے ہی ایک ہستی جناب حسین علی ایشیق بن سعید استنبولی صاحب مدظلہ تعالیٰ کی ہے۔ جن کی زندگی کا ہر لمحہ عقائد اہل سنت والجماعت کی نشر و اشاعت اور اس کی محنت تقسیم کے لئے وقف ہو چکا ہے

جناب حسین علی ایشیق صاحب مدظلہ العالی ترکی النسل ہیں اور استنبول میں رہائش پذیر ہیں۔ اعلیٰ تعلیم حاصل کرنے کے بعد معلمی کے مشغل کو اپنایا اور سیکڑوں نوجوان دلوں کو اپنے دریائے علم سے سیراب کرنے کے بعد اب ریٹائرڈ ہو چکے۔ آج کل ان کا کام دین اسلام

کی خدمت کرنا ہے۔ جناب حسین علی صاحب لقبندی مجددی حنفی مسلک کے پیروکار ہیں۔ انہوں نے استنبول میں مکتبہ ایشیق کے نام سے ایک مذہبی و لادنی اور علمی ادارہ قائم کر رکھا ہے۔ جو دین اسلام کی ترویج و اشاعت کے کاموں میں سرگرم عمل ہے مختلف زبانوں کی نادر و نایاب کتابوں مثلاً ترکی، عربی، فارسی کو شائع کرنے کے بعد جناب حسین علی ایشیق صاحب مدظلہ العالی پر اور ان اسلام کو محنت ترسیل کرتے ہیں مگر یاد رکھیے ان کتابوں کا موضوع دین اسلام یعنی عقائد اہل سنت والجماعت ہوتا ہے۔ بالخصوص مسلم ملک اور بالعموم دوسرے ملک کے ہزاروں بلکہ لاکھوں مسلمان اس گنجینہ علم دین کے جوہر اپوں کو بدیہہ حاصل کرنے کا شرف حاصل کر چکے ہیں۔ جناب حسین علی ایشیق صاحب مدظلہ العالی اس کا ذخیرہ کو انجام دینے کا سبب اپنے پیرو مشد کامل و اکمل حضرت سید عبدالکیم آردانی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۳۶۲ھ قبطی ۱۱۴۲ھ میلادی) کی ملاقات کو تصور فرماتے ہیں۔ آرداس ترکی کے ایک شہروان کا چہارت ہے۔

یہ نام، انعم الحوام ۱۳۹۶ھ ق کو انہوں نے ایک مکتبہ گرامی بزبان فارسی تحریر فرمایا تھا جس کا ترجمہ مندرجہ ذیل ہے

مخیر حسین علی بن سعید استنبولی کی جانب سے برادر دینی و حبیبی
دقرۃ عینی... محمد نمیدہ ما نجلد... زیہ محمد کم کو و علیکم السلام و سعادت
و برکاتہ را آپ کا لڑا دش نامہ موصول ہوا مسرت سے سیکرہں اور فانیانہ
دعائے خیر کا موجب بنا۔ جزاک اللہ خیراً۔ یہ فقیر زبان اردو سے بے نصیب

(مکتبہ حقیقت)

ہے (یعنی نہیں جانتا)۔ اس کے علاوہ عربی و فارسی و فرانسوی اور جرمن زبان سے آشنا ہوں۔ میرا بیٹا انگریزی خوب جانتا ہے اور میری مدد کرتا ہے میں علم و معرفت نہیں رکھتا یہ جناب علمی صاحب کی انکسار پسندی ہے آپ متعدد زبانوں سے آشنا ہونے کے علاوہ علم دین کو خوب جانتے ہیں اور متعدد کتابوں کے مؤلف و مرتب ہیں، ایگانہ ہنزہ پر ترکی اور نعمت جوس رکھتا ہوں وہ یہ ہے مجھے عالم و عارف و مرشد کامل و مکمل سید سید عبدالحکیم آرداسی رحمت اللہ علیہ کی خدمات کا شرف حاصل ہے۔ اور ان عالی مقام کی توجہ و التفات تک رسائی ہوئی۔ انہوں نے عاجز بے سرو پا پر شفقت فرمائی اپنے دیہانے بیکاراں سے ایک نظرہ احسن فرمایا۔ اس دو بار میں عالم عامل نہیں ہے طرق علیہ منور ہے مرتدین کثیر ہیں۔ غیر پس پردہ پوشیدہ طور پر دین اسلام یعنی اہل سنت و الجماعت کی تعلیمات کی اشاعت میں مشغول ہوں۔ میرے شاگرد بہت زیادہ ہیں۔ اللہ ہی سے اکثر نئے یونیورسٹی تک تعلیم حاصل کی ہے۔ اب تک جتنی کتابیں شائع ہو چکی ہیں ان میں سے چند کے نام تحریر کئے جلتے ہیں جو مکتبہ حقیقت استنبول ترکیہ سے شائع ہو کر معرفت تقیم کی جا رہی ہیں ان کتابوں میں بیشتر دوسری، تیسری، چوتھی اور پانچویں مرتبہ شائع ہو چکی ہیں یہ ساری کتابیں انگریزی، عربی یا فارسی زبان میں شائع ہوئی ہیں۔

- ۱) دی ریاضتین ریفاہ مزان اسلام ۱۵۵۔ انگریزی ۲۴۴ مؤلف و مرتب جناب حسین علمی ایضاً صاحب ۲ سادات ابدی
- ۲) ۱۰۱ انگریزی ۱۹۶ مترجم سید احمد کی بیگ ۳ سادات ابدی ۲ انگریزی ۱۹۲ مترجم سید احمد کی بیگ ۴ سادات ابدی
- ۳) ۲۵۰ انگریزی ۱۹۶ مترجم سید احمد کی بیگ ۵ المستند المتقدم مع تعلیق المستند المعتمد بنا رہنما اللابد دعوی ۲۴۴ مؤلف سید شاہ فضل الرسول قادری برکاتی بدایونی، محشی و تالیقات الاحقرت مولانا احمد رضا خان بدایونی ۶ ولد المعارف (فارسی ۱۹۶ مؤلف شاہ عبداللہ معروف بر شاہ غلام علی گمد آور مدہ۔ شاہ رؤف احمد۔ ۷ حجة اللہ علی العالمین فی معجزات سید المرسلین (ع ۲۔ عربی ۱۹۶ مؤلف یوسف بن اسماعیل بنہان ۸ خلاصۃ التفتیق فی بیان حکم التقیید والتفنیق و کتاب عدیۃ اللذیہ شرح طریقۃ الحمدیہ (ع ۱ عربی ۱۹۶ مؤلف عبد اللہ النبی نابلسی ۹ خلاصۃ الکلام فی بیان امر الابد الحرام (ع ۲۔ عربی ۱۹۶ مؤلف سید احمد بن زینی دحلان کئی۔
- ۱۰ کتاب المنقوۃ (عربی ۱۹۶) مرتبہ جناب حسین علمی ایضاً صاحب ۱۱ دی سنی پاتھ (ع ۱۰۔ انگریزی ۱۹۶) مؤلف جناب حسین علمی ایضاً صاحب ۱۲ التقریر المغفل شرح فقہ اکبر (عربی ۱۹۶) از امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ۔ شارح محی الدین محمد بن بہاؤ الدین
- ۱۳ مفتاح الفلاح (عربی ۱۹۶) مؤلف سلیمان اسلمبولی ۱۴ تفسیر النواد من دس و عشاد و شفا و السقام فی دیارہ فیوہ نام (عربی ۱۹۶) مؤلف بنت الطیب حق ۱۵ المنزۃ الوہبیتہ فی رد الوہابیتہ (عربی ۱۹۶) مؤلف داؤد بن سید سلیمان بنہادی بگامۃ حسین علمی ایضاً صاحب ۱۶ المنشآت من الکتابات نام الزبانی المجدد بکلف ثانی احمد فاروقی سرہند (عربی ۱۹۶) مترجم عربی محمد مراد منزاوی کئی ۱۷ الاصول الاربعہ فی رد الوہابیتہ (فارسی و عربی ۱۹۶) مؤلف خواجہ محمد حسن جان سرہندی ۱۸ الانوار المحمودیہ من الواہب اللدنیہ (ع ۱۔ عربی ۱۹۶) مؤلف یوسف بن اسماعیل بنہانی ۱۹ مجہد مراجع الارواح العربی، مقصود و بنا و اسطر و عمال و تفعیۃ السعالی (عربی ۱۹۶) مؤلف احمد بن علی استنبولی و عبد القادر جوہانی ۲۰ علماء المسلمین والوہابیتون عربی ۱۹۶ مرتبہ جناب حسین علمی ایضاً صاحب ۲۱ الفقه علی التذاہب الاربعہ (ع ۱۔ عربی ۱۹۶) جماعۃ من علماء مصر۔ وغیرہ

(مکتبہ حقیقت)

مسلمان حقیقی چون باشد

نصیحتی که نموده می آید اول تصحیح عقائد است بموجب آرای علماء اهل سنه و جماعت که فرقه ناجیه اند شکر الله تعالی سعیهم [علماء مذاهب اربعه را که بدرجه اجتهاد رسیده اند و مستفیدان ایشان را که در مذهبشان بمقامات عالیه مشرف شده اند علماء اهل سنت نامیده اند] بعد از تصحیح اعتقاد عمل بمقتضای احکام فقهیه ضروری است بآنچه مأمور اند از امثال آن چاره نبود و از آنچه ممنوع اند از اجتناب آن گذر نه. نماز پنجوقت بی کسل و بی فتور با رعایت شرائط آن و با تعدیل ارکان دران ادا باید نمود و بر تقدیر حصول نصاب از ادای زکوة هم چاره نبود. امام اعظم رضی الله تعالی عنه در زیور زنان نیز زکوة دادن فرموده است. و اوقات خود را به لهو و لعب نباید صرف کرد و بامور لا یعنی عمر گرامی را تلف نباید نمود فکیف که بامور منهیّه و بمحظورات شرعیه صرف گردد. و بسرود و نغمه و آلات لهو و لعب رغبت نکنند و بالتذاذ آن فریفته نگردند که آن سمی است عسل اندوده و زهریست شکر آلوده. و از غیبت و سخن چینی مردم خود را محفوظ دارند که وعیده‌های شرعی در باب ارتکاب این دو ذمیمه وارد است [غیبت آن بود که نقصان یا قصور پنهانی مسلمانی یا ذمی را اندر غیبت وی گفته شود. اما گفتن ضررهای حربیان و مبتدعان و ذکر کردن فسقهای آشکارای فاسقان و جورهای ظالمان و حیل‌های بايعان و مشتریان و افتراهای دروغگویان و دروغنویسان که احکام اسلامیه را تغییر کنند غیبت نشود زیرا همه این از برای تحذیر مسلمانان لازم است. رد المحتار] و از دروغ گفتن و بهتان بستن نیز اجتناب ضروری است که این دو رذیله در جمیع ادیان حرام است و مرتکب آنها بوعیده‌ها موعود است و ستر عیوب خلق و ذنوب خلایق و از زلالت ایشان در گذرانیدن و عفو کردن از عزائم امور است و بر مملوکان و زیر دستان [زوجه و پسران و دختران و طالبان و سربازان] مشفق و مهربان باید بود و بتقصیرات ایشان را مؤاخذه نباید نمود و

بتقریب و بی تقریب این نامرادان را زدن و دشنام کردن و ایذا رسانیدن نامناسب و ناملائم است بدین و جان و مال و شرف کسی را هیچ تعرض نباید کرد و حقوقشان را ادا باید نمود و دیون هر یکی را خواه بمردم خواه بدولت. دادن و گرفتن رشوت حرام است مگر چیزی دادن برای رها شدن از جور جائز و اکراه مکره. لیکن این چیز را اخذ کردن هم حرام است. و بتقصیرات خود نظر باید کرد که نسبت بجناب قدس خداوندی جلّ سلطانه هر ساعت بوقوع می آید و او تعالی بمؤاخذة آن تعجیل نمی فرماید و منع رزق نمی نماید فرمانهای پدر و مادر و حکومت که بشریعت مطابق اند بجا باید آورد. اگر مطابق نیستند براه اعتراض و عصبان مقابله نباید کرد و از اسباب فتنه اجتناب باید کرد [بمکتوب ۱۲۳ در دفتر دوم از مکتوبات معصومیه مراجعت فرمایند] و بعد از تصحیح اعتقاد و بعد از اتیان احکام فقهیه اوقات خود را مستغرق ذکر الهی جلّ شانه باید ساخت و بنهجی که طریق ذکر را اخذ نموده اند بعمل باید آورد و منافی آن هر چه باشد آن را دشمن خود انگاشته ازان اجتناب لازم باید دانست

بیت: هر چه جز ذکر خدای احسن است * گر شکر خوردن بود جان کندن است

بشما در حضور هم گفته شده است که هر چند در امور شرعی احتیاط کرده می آید در مشغولی می افزاید و اگر مداهنت در احکام شرعی خواهید نمود حلاوت و التذاذ مشغولی برباد خواهید داد زیاده چه نویسد از فریفته شدن بدروغهای و افتراهای دشمنان دین و افتادن بدامهای ایشان پر حذر باید بود و الله سبحانه و تعالی اعلم.

تنبیه: میسیونر در نشر دین نصاری گوشش مینماید، و یهودیان در نشر سخنهای فاسده حاخامهای خود اقدام میکنند و کتابخانه حقیقت در شهر استانبول در نشر دین اسلام سعی مینماید و ماسونها احماء کردن همه دینها جهد میکنند. هر که عقل و علم و انصاف دارد فهم میکند حقیقت یکی از اینها و یاری میکند بنشر کردن آن و در رسیدن سعادت دارین همه خلائق وسیله ی شود. سودترین خدمت و عزیزترین بهره برای بشریت اینست.

خیرام آزیزیا سولتانول

علوم مآدراسا

গ্রাম ও পো: খিরাম, উপজেলা-ফটিকছড়ি,
চট্টগ্রাম, বাংলাদেশ।

(المدرسة العزیزية سلطان العلوم)

کھیرام، فٹیکسری، سیتانونگ، بنغلادیش

KIRAM AZIZIA SULTANUL
ULOOM MADRASAH

P. O. & Vill Kiram, Upazilla Fatickchari,
Chittagong Bangladesh.

Date: 15/6/2013

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الى حضرت العاقل المحقق الكامل الاديب والنجيب اللبيب القابع للبدعات والسنن صاحب العرفان
والتقوى خاتم الاسرار والمسلمين محب العلماء والسادات والاولياء ذى الكنانات
الشيخ حسين حلمي بن سعيد الاستنبولي طال الشئ ظلاله المباركة الى يوم الجزاء
السلام عليكم ورحمة الله وبركاته
الحمد لله حمد الشاكرين والصلوة والسلام على سيد الاولياء والمرسلين وعلى اله الطيبين
والصالحين الطاهرين -

اما بعد = ايها الشيخ المحترم لقد وصلت الينا بعض كتبكم النفيسة المشتمل على الدلائل
المبينه و البراهين القاطعه في رد فرق الباطليه من نوحايبه. وثلوث ووربه و المعتزله
والشيعة و المبتدعه وغيرها ارام الشئ خدمتكم واستثمر سعيتكم ان فيها حمار
من جواهر النفيسه لموافقتهما لا قوال العلماء المجتهدين من اهل السنه والجماعه
و اهل السلوك والصوفيه ولئن بقي من فورنا حيا ورجاء منكم ان نطلع ونقرأ من بغيره

ك ت ب ك

الكتب الموصولة منكم

اهم منها اي من مطلوبتنا

- ① شيخ زاده الجزء الثالث =
- ② الصراط المستقيم =
- ③ تحفة الملاي =
- ④ مختصر تحفة اثنا عشرية
- ⑤ اعترافات الجاسوس
- ⑥ سبيل النجات

- ① الفقه على المذاهب الاربعة الجزء الاول والثاني والثالث
- ② الشيخ زاده الجزء الاول والثاني والرابع
- ③ حديثي الندويه لشرح الطريقة المحمدية الجزء الاول
- ④ كيميائي سعادت (لادم غزالي)
- ⑤ القول الفصل شرح الفقه الاكبر للأمام الاعظم =

④ مكتوبات امام رباني
⑥ مفتاح الجنان شرح شرعي الاسلام = ان لم يكن هذه الكتب فمن غيرها من مناسباتكم
في الختام ارجو من الله العلي العظيم ان يزيدكم بنعمه لا تحصى وان يفرح بحدوكم الى يوم لا ينسى وان يعزىكم حق الجزاء =
فقط والسلام = احد من احبابكم =

MD. OMAR FARUQUE
C/O HAFAZAR RAHAMAN HOUSE
P.O. + VILL. KHIRAM
P.S. FATICKCHARI
DIST. CHITTAGONG BANGLADESH.

اسماء الكتب الفارسية التي نشرتها مكتبة الحقيقة

اسماء الكتب

عدد صفحاتها

- ١ - مکتوبات امام رباني (دفتر اول) ٦٧٢
- ٢ - مکتوبات امام رباني (دفتر دوم و سوم) ٦٠٨
- ٣ - منتخبات از مکتوبات امام رباني ٤١٦
- ٤ - منتخبات از مکتوبات معصومية و بليه مسلك مجدد الف ثاني (با ترجمه اردو) ٤٣٢
- ٥ - مبدأ و معاد و بليه تأييد اهل سنت (امام رباني) ١٥٦
- ٦ - كيمياي سعادت (امام غزالي) ٦٨٨
- ٧ - رياض الناصحين ٣٨٤
- ٨ - مكاتيب شريفه (حضرت عبد الله دهلوي) و بليه المجد الثالث و بليهما نامهاي خالد بغدادى ٢٨٨
- ٩ - در المعارف (ملفوظات حضرت عبد الله دهلوي) ١٦٠
- ١٠ - رد وهابي و بليه سيف الابرار المسلول على الفجار ١٤٤
- ١١ - الاصول الاربعة في ترديد الوهاية ١٢٨
- ١٢ - زبدة المقامات (بركات احمدية) ٤٢٤
- ١٣ - مفتاح النجاة لاحمد نامقي جامي و بليه نصايح عبد الله انصاري ١٢٨
- ١٤ - ميزان الموازين في امر الدين (در رد نصارى) ٣٠٤
- ١٥ - مقامات مظهرية و بليه هو الغني ٢٠٨
- ١٦ - مناهج العباد الى المعاد و بليه عمدة الاسلام ٣٢٠
- ١٧ - تحفه اثني عشرية (عبد العزيز دهلوي) ٨١٦
- ١٨ - المعتمد في المعتقد (رسالة توربهشتي) ٢٨٨
- ١٩ - حقوق الاسلام و بليه مالا بد منه و بليهما تذكرة الموتى و القبور ٢٧٢
- ٢٠ - مسموعات قاضى محمد زاهد از حضرت عبيد الله احرار ١٩٢
- ٢١ - ترغيب الصلاة ٢٢٤
- ٢٢ - أنيس الطالبين و عدة السالكين ٢٠٨
- ٢٣ - شواهد النبوة ٣٠٤
- ٢٤ - عمدة المقامات ٤٩٦

الكتب العربية مع الاردوية و الفارسية مع الاردوية و الاردية

- ١ - المدارج السنية في الرد على الوهاية و بليه العقائد الصحيحة في ترديد الوهاية النجدية ١٩٢
- ٢ - عقائد نظاميه (فارسي مع اردو) مع شرح قصيدة بدء الامالي و بليه احكام سماع از كيمياي سعادت و بليهما ذكر ائمه از تذكرة الاولياء و بليهما مناقب ائمه اربعة ١٦٠
- ٣ - الخيرات الحسان (اردو) (احمد ابن حجر مكّي) ٢٢٤

اسماء الكتب العربية التي نشرتها مكتبة الحقيقة

اسماء الكتب	عدد صفحاتها
١ - جزء عم من القرآن الكريم	٣٢
٢ - حاشية شيخ زاده على تفسير القاضي البيضاوي (الجزء الاول)	٦٠٤
٣ - حاشية شيخ زاده على تفسير القاضي البيضاوي (الجزء الثاني)	٤٦٢
٤ - حاشية شيخ زاده على تفسير القاضي البيضاوي (الجزء الثالث)	٦٢٤
٥ - حاشية شيخ زاده على تفسير القاضي البيضاوي (الجزء الرابع)	٦٢٤
٦ - الايمان و الاسلام و يليه السلفيون	١٦٠
٧ - نخبة اللآلي لشرح بدء الامالي	١٤٤
٨ - الحديقة الندية شرح الطريقة المحمدية (الجزء الاول)	٤٣٦
٩ - علماء المسلمين و جهلة الروهابيين و يليه شواهد الحق و يليهما عقائد النسفية و يليها تحقيق الرابطة	١٦٠
١٠ - فتاوى الحرمين برجف ندوة المين و يليه الدررة المضينة	١٢٨
١١ - هدية المهديين و يليه المتنبئ القاديباني و يليهما الجماعة التبليغية	١٩٢
١٢ - المنقذ عن الضلال و يليه الجمام العوام عن علم الكلام و يليهما تحفة الارب و يليها نبذة من تفسير روح البيان	٢٥٦
١٣ - المنتخبات من المكتوبات للامام الرباني	٣٣٦
١٤ - مختصر (التحفة الاثني عشرية)	٣٥٢
١٥ - الناهية عن طعن امير المؤمنين معاوية و يليه الذب عن الصحابة و يليهما الاساليب البديعة و يليها الحجج القطعية و رسالة رد روافض	١٨٤
١٦ - خلاصة التحقيق في بيان حكم التقليد و التلفيق و يليه الحديقة الندية	٣٦٨
١٧ - المنحة الوهية في رد الوهابية و يليه اشد الجهاد و يليهما الرد على محمود الآلوسي و يليها كشف النور	١٧٦
١٨ - البصائر لمنكري التوسل باهل المقابر و يليه غوث العباد	٣٨٤
١٩ - فتنة الوهابية و الصواعق الالهية و سيف الجبار و الرد على سيد قطب	٢٧٢
٢٠ - تطهير الفؤاد و يليه شفاء السقام	٢٥٦
٢١ - الفجر الصادق في الرد على منكري التوسل و الكرامات و الخوارق و يليه ضياء الصدور و يليهما الرد على الوهابية	١٩٢

- ٢٢ - الحبل المتين في اتباع السلف الصالحين و يليه العقود الدرية
و يليهما هداية الموقنين.....١٣٦
- ٢٣ - خلاصة الكلام في بيان امراء البلد الحرام (من الجزء الثاني) و يليه ارشاد الحيارى
في تحذير المسلمين من مدارس النصارى و يليهما نبذة من الفتاوى الحديثة.....٢٢٤
- ٢٤ - التوسل بالنبي و بالصالحين و يليه التوسل.....٣٣٦
- ٢٥ - الدرر السنية في الرد على الوهابية و يليه نور اليقين في مبحث التلقين.....٢٢٤
- ٢٦ - سبيل النجاة عن بدعة اهل الزيغ و الضلال و يليه كف الرعاع عن المحرمات
و يليهما الاعلام بقواطع الاسلام.....٢٠٨
- ٢٧ - الانصاف في بيان سبب الاختلاف و يليه عقد الجيد
و يليهما مقياس القياس و المسائل المتخبة.....٢٢٤
- ٢٨ - المستند المعتمد بناء نجاة الابد.....٢٧٢
- ٢٩ - الاستاذ المودودي و يليه كشف الشبهة عن الجماعة التبليغية.....١٢٨
- ٣٠ - كتاب الايمان (من رد المحتار).....٣٠٤
- ٣١ - الفقه على المذاهب الاربعة (الجزء الاول).....٣٣٦
- ٣٢ - الفقه على المذاهب الاربعة (الجزء الثاني).....٣٢٠
- ٣٣ - الفقه على المذاهب الاربعة (الجزء الثالث).....٣٦٨
- ٣٤ - الادلة القواطع على الزام العربية في التوابع و يليه فتاوى علماء الهند
على منع الخطبة بغير العربية و يليهما الحذر و الاباحة من الدر المختار.....١٢٠
- ٣٥ - البريقة شرح الطريقة (الجزء الاول).....٤٨٠
- ٣٦ - البريقة شرح الطريقة و يليه منهل الواردين من بحار الفيض
على ذخر المتأهلين في مسائل الحيض (الجزء الثاني).....٢٢٨
- ٣٧ - البهجة السنية في آداب الطريقة و يليه ارغام المرید.....٢٢٤
- ٣٨ - السعادة الابدية في ما جاء به النقشبندية و يليه الحديقة الندية
في الطريقة النقشبندية و يليهما الرد على النصارى و الرد على الوهابية.....٣٠٤
- ٣٩ - مفتاح الفلاح و يليه خطبة عيد الفطر و يليهما لزوم اتباع مذاهب الائمة.....١٩٢
- ٤٠ - مفاتيح الجنان شرح شرعة الاسلام.....٥٩٢

- ٤١ - الانوار المحمدية من المواهب اللدنية (الجزء الاول) ٤٤٨
- ٤٢ - حجة الله على العالمين في معجزات سيد المرسلين ويليهِ مسئلة التوسل ٢٠٨
- ٤٣ - اثبات النبوة و يليهِ الدولة المكية بالمادة الغيبية ٢٢٤
- ٤٤ - النعمة الكبرى على العالم في مولد سيد ولد آدم و يليهِ نبذة من الفتاوى الحديثة و يليهِما كتاب جواهر البحار ٣٣٦
- ٤٥ - تسهيل المنافع وبهامشه الطب النبوي و يليهِ شرح الزرقاني على المواهب اللدنية و يليهِما فوائد عثمانية و يليها خزينة المعارف ٣٠٤
- ٤٦ - الدولة العثمانية من كتاب الفتوحات الاسلامية و يليهِ المسلمون المعاصرون ٢٥٦
- ٤٧ - كتاب الصلاة و يليهِ مواقيت الصلاة و يليهِما اهمية الحجاب الشرعي ١٦٠
- ٤٨ - الصرف و النحو العربي و عوامل و الكافية لابن الحاجب ١٧٦
- ٤٩ - الصواعق المحرقة في الرد على اهل البدع و الزندقة و يليهِ تطهير الجنان و اللسان ٣٣٦
- ٥٠ - الحقائق الاسلامية في الرد على المزاعم الوهابية ١١٢
- ٥١ - نور الاسلام تأليف الشيخ عبد الكريم محمد المدرس البغدادي ٣٠٤
- ٥٢ - الصراط المستقيم في رد النصارى و يليهِ السيف الصقيل و يليهِما القول الثبت و يليها خلاصة الكلام للنبهاني ١٢٨
- ٥٣ - الرد الجميل في رد النصارى و يليهِ ايها الولد للغزالي ٢٥٦
- ٥٤ - طريق النجاة و يليهِ المكتوبات المنتخبة لمحمد معصوم الفاروقي ٩٦
- ٥٥ - القول الفصل شرح الفقه الاكبر للامام الاعظم ابي حنيفة ٤١٦
- ٥٦ - جالية الاكدار و السيف البتار (لمولانا خالد البغدادي) ٩٦
- ٥٧ - اعترافات الجاسوس الانليزي ١٩٢
- ٥٨ - غاية التحقيق و نهاية التدقيق للشيخ السندی ١٢٨
- ٥٩ - المعلومات النافعة لأحمد جودت پاشا ٤٣٢
- ٦٠ - مصباح الانام و جلاء الظلام في رد شبه البدعي النجدي و يليهِ رسالة فيما يتعلق بادلة جواز التوسل بالنبي و زيارته صلى الله عليه وسلم ٢٢٤
- ٦١ - ابتغاء الوصول لخب الله بمدح الرسول و يليهِ البيان المرصوص ١٩٢
- ٦٢ - الإسلام و سائر الأديان ٣٠٤

BOOKS PUBLISHED BY HAKIKAT KITABEVI

ENGLISH:

- 1- Endless Bliss I, 288 pp.
- 2- Endless Bliss II, 368 pp.
- 3- Endless Bliss III, 288 pp.
- 4- Endless Bliss IV, 384 pp.
- 5- Endless Bliss V, 272 pp.
- 6- Islam's Reformers, 320 pp.
- 7- The Sunni Path, 112 pp.
- 8- Belief and Islam, 112 pp.
- 9- The Proof of Prophethood, 144 pp.
- 10- Answer to an Enemy of Islam, 128 pp.
- 11- Advice for the Muslim, 352 pp.
- 12- Islam and Christianity, 336 pp.
- 13- Could Not Answer, 432 pp.
- 14- Confessions of a British Spy, 128 pp.
- 15- Documents of the Right Word, 496 pp.
- 16- Why Did They Become Muslims?, 304 pp.
- 17- Ethics of Islam, 240 pp.
- 18- Sahaba 'The Blessed', 384 pp.

DEUTSCH:

- 1- Islam, der Weg der Sunniten, 128 Seiten
- 2- Glaube und Islam, 128 Seiten
- 3- Islam und Christentum, 352 Seiten
- 4- Beweis des Prophetentums, 160 Seiten
- 5- Geständnisse von einem Britischen Spion, 176 Seiten
- 6- Islamische Sitte, 288 Seiten

EN FRANÇAIS:

- 1- L'Islam et la Voie de Sunna, 112 pp.
- 2- Foi et Islam, 128 pp.
- 3- Islam et Christianisme, 304 pp.
- 4- L'évidence de la Prophétie, et les Temps de Prières, 144 pp.
- 5- Ar-radd al Jamil, Ayyuha'l-Walad (Al-Ghazâli), 96 pp.
- 6- Al-Munqid min ad'Dalâl, (Al-Ghazâli), 64 pp.

SHQIP:

- 1- Besimfi dhe Islami, 96 fq.
- 2- Njonuri nga namazit, 208 fq.

ESPAÑOL:

- 1- Creencia e Islam, 112

ПО РУССКИ:

- 1- Всем Нужная Вера, (128) стр.
- 2- Признания Английского Шпиона, (144) стр.
- 3- Китаб-ус-Салат (Молитвенник) Книга о намазе, (224) стр.
- 4- О Сын Мой (256) стр.
- 5- Религия Ислам (256) стр.

АЗЕРБАЙЧАНЧА:

- 1- һәркәсә Лазым Олан Иман, (96) sah.

НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК:

- 1- Вяра и Ислям. (128) стр.
- 2- НАМАЗ КИТАБЪ (256) стр.

BOSHNAKISHT:

- Sivima Potrebni İman. (96) str.

إنّ هذا الكتاب (عقائد نظامية) هو الترجمة المختصرة في اللغتين الفارسية و الأوردية للشرح المسطر على كتاب (الفقه الاكبر) للامام الأعظم أبي حنيفة رحمة الله تعالى عليه من قبل علي القاري و قد قام بهذه الترجمة المرحوم فخر الدين من طلبة نظام الدين أوليا و بيّن فيه موجزا العقائد الاسلامية و من بين هذه المعتقدات ذكر بيان ان والدي الرسول الكريم صلى الله عليه و سلم و آباءه على الايمان بثبوت الادلة و البراهين و اضيفت بهذا الكتاب قصيدة الامالي المشهورة و تراجم حائ ائمة المذاهب الأربعة باللغة الفارسية.

مكتبة الحقيقة

This work, **Aqâid-i nizâmiyya**, is the Persian and Urdu summary of Aliyyulqarî's explanation to the Arabic book, **Fiqh al-akbar** of Hadrat al-Imâm al-a'zam Abu Hanîfa. The translation was done by Fakhruddîn, a disciple of Hadrat Nizamuddîn Awlia. It summarizes the Islamic beliefs. Among these beliefs, it is additionally dealt with whether the parents and grandfathers of our Prophet were Believers or not, and that they were Believers, which is clarified by documents. Moreover, famous **Qasîdat al-Amâlî** and the biographies of the imâms of four madhhabs in Persian are appended.

HAKÎKAT KÎTÂBEVÎ

İş bu (Akâid-i nizâmiyye) kitâbı, imâm-ı a'zam Ebû Hanîfe hazretlerinin (Fıkh-ı ekber) ismindeki arabî kitâbına, Aliyyülkârînin yaptığı şerhin kısaltılarak fârisî ve urdu dillerindeki tercemesidir. Bu tercemeyi, Nizâmüddîn Evliyâ hazretlerinin talebesi Fahrüddîn yapmıştır. İslâm inanışlarını kısa olarak bildirmektedir. Bu inanışlar arasında, Peygamber efendimizin ana ve babasının ve dedelerinin îmânlı olup olmadıkları ele alınmış, îmânlı olduklarının vesîkalarla açıklanması, ayrıca ilâve edilmiştir. Kitâba ayrıca, meşhûr Emâlî Kasîdesi ve dört mezheb imâmlarının farsca hâl tercemeleri eklenmiştir. Kitâbın içinde Osmânîca yazı hiç yoktur.

HAKİKAT KİTÂBEVİ

Price: 300.000 TL.